

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 347.453+339.187.62 (575.3)

ТБК: 67.99 (2Т).3

Ҳ - 16

ҲАКИМЗОДА ЯҚУБ БАХТИЁР

**МАСЪАЛАҶОИ АСОСИИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ
(ЛИЗИНГ) ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи доктори фалсафа (Ph.D)-доктор аз рӯи ихтисоси
6D030100-Ҳуқуқшиносӣ (6D030103 – Ҳуқуқи граждани, ҳуқуқи соҳибкорӣ,
ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи байналмиллалӣ хусусӣ)

РОҲБАРИ ИЛМӢ:

доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор

МИРЗОЗОДА П.З.

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО ВА (Ё) АЛОМАТҶОИ ШАРТӢ.....	3
МУҚАДДИМА.....	4-17
БОБИ 1. АСОСҶОИ ТАНЗИМИ ҶУҚУҚИ МАДАНИИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ).....	18-64
1.1. Инкишофи танзими ҷуқуқи мадания иҷораи молиявӢ (лизинг): ҷанбаҳои таърихӣ-ҷуқуқӣ ва муосири он.....	18-36
1.2. Мафҳум, хусусият ва намудҳои иҷораи молиявӢ (лизинг).....	36-64
БОБИ 2. ТАВСИФИ УМУМИИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ).....	65-136
2.1. Мафҳум ва табиати ҷуқуқи шартномаи иҷораи молиявӢ (лизинг).....	65-85
2.2 Мавзӯ ва объекти шартномаи иҷораи молиявӢ (лизинг).....	85-105
2.3. Вазъи ҷуқуқи тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӢ (лизинг) ва ҷуқуқу уҳдадорӣ онҳо.....	106-136
БОБИ 3. АСОСҶОИ ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ) ВА ҶАВОБГАРИИ ҶУҚУҚИ МАДАНИИ ТАРАФҶОИ ОН.....	137-173
3.1. Асосҳои қатъ гардидани шартномаи иҷораи молиявӢ (лизинг).....	137-151
3.2 Ҷавобгариӣ ҷуқуқи мадания тарафҳо тибқи шартномаи иҷораи молиявӢ (лизинг).....	151-173
ХУЛОСА.....	174-179
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ.....	179-180
РӢҶХАТИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО).....	181-205
ИНТИШОРОТ АЗ РӢҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	206-210

НОМГЌЌИ ИХТИСОРАҲО ВА (Ё) АЛОМАТҲОИ ШАРТЌ:

ҶТ – Ҷумҳурии Тоҷикистон

МН МО ҶТ – Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМ ҶТ – Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

КМ ҶТ – Кодекси манзили Ҷумҳурии Тоҷикистон

КГ ҶТ – Кодекси граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон

КА ҶТ – Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон

КШ ҶТ – Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КФҲ ҶТ – Кодекси фазои ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КНА ҶТ - Кодекси нақлиёти автомобилии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КҶ ҶТ – Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон

КГ ФР – Кодекси граждании Федератсияи Россия

ИҶШС – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ

ИДМ – Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

ДМТ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҶДММ – Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд

ҶСК - Ҷамъияти саҳҳомии кушода

ҶСП – Ҷамъияти саҳҳомии пӯшида

ФР – Федератсияи Россия

ИМА – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

КВДҶ – Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявӣ

СУС - Созмони Умумиҷаҳонии Савдо

ғ. – ғайра

қ. – қисм

м. – модда

м.м. – моддаҳо

б. – банд

С. – саҳифа.

МУҚАДДИМА

Мубрам будани мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ва кафолати дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ молу мулк мавқеи марказӣ дошта, дар заминаи муомилоти озоди он иштирокдорони муносибатҳои ҳуқуқӣ бо роҳҳои мухталиф истифодаю гузариши онро анҷом медиҳанд. Кафолати мазкур аз муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] (минбаъд – ҚТ) ва дигар санадҳои қонунгузорӣ бармеояд. Лизинг василаи муҳим дар раванди қонун гардондани талаботи шахсон буда, дастовардҳои нодирӣ инсоният барои дастрасии мусоид ба неъматҳои моддӣ ва пайдоиши ҳуқуқ, инчунин анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ аст. Дар ин замина, моҳияти асосии лизинг фароҳам овардани имконияти мусоид ва мувофиқ барои ба даст овардани ҳуқуқи моликият ва истифодаи молу молу ба шумор меравад.

Дар марҳилаи муосир муомилоти ҳуқуқи маданӣ дар бештари мавридҳо ба воситаи шартномаҳо ба амал бароварда шуда, бо ин асос муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ инкишоф меёбанд. Дар ин давра бо дарназардошти рушди низоми ҳуқуқӣ, иқтисодиёт, молия ва дигар падидаҳо дар ҚТ таҳқиқоти илмӣ масъалаи мазкур муҳим мебошад.

Иҷораи молиявӣ (лизинг) мувофиқ ба талаботи қонунгузорӣ ба шартномаи лизинг асос ёфта, ба субъектоне истехсолкунанда аз нуқтаи назари иқтисодию ҳуқуқӣ ҳамчун чораҳои ҳавасманднамоӣ, ба монанди бо фоизҳои паст харидорӣ кардани молу мулк, ба даст овардани фоида аз истифодабарӣ ва монанди инҳо шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар сатҳи стратегияву барнома [29], [28] ва концепсияҳои давлатӣ [27], [30] пешбинӣ шудани масъалаҳо вобаста ба падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) шаҳодати таваҷҷуҳи хоссаи давлат ва Ҳукумати мамлакат нисбати ин падида, инчунин дастгирии давлатии субъектоне хусусӣ мебошад, ки ин мубрамияти танзими ҳуқуқии иҷораи молиявиро ифода менамояд.

Чунончи, бо мақсади такмили қонунгузории мамлакат дар соҳаи кишоварзӣ бо истифода аз лизинг ба вучуд овардани имкониятҳо чиҳати таъмини техникаи кишоварзӣ чузъи сиёсати ҳуқуқии мамлакат маҳсуб ёфта, чиҳати ҳавасмандгардонии рушди муносибатҳои иҷораи молиявӣ ворид намудани тағйиру иловаҳо ва ҳатто дар таҳрири нав қабул шудани Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» пешбинӣ карда шудааст.

Новобаста аз ҷой доштани мушкилотҳои инкишофи падидаи лизинг дар дигар самтҳои фаъолияти ҷамъиятӣ, дар ҳудуди мамлакати мо дар бештари ҳолатҳо институти мазкур дар соҳаи кишоварзӣ, бахусус воридсозии техникаҳои кишоварзӣ татбиқ карда мешавад. Ҳол он, ки давоми солҳои охир ба ғайр аз соҳаи кишоварзӣ дар дигар самтҳо, масалан воридсозии воситаҳои нақлиёти барқӣ аз ҳудуди давлатҳои ҳамсоя падидаи мазкур истифода шуда истодааст.

Дар ин замина, мутобиқ ба ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ омода кардани мутахассисони баландихтисос дар муносибатҳои иҷораи молиявӣ, муқаррарномаҳои имтиёзҳои андозӣ ва дастгирии давлатии муносибатҳои лизингӣ, масъалаи кам кардани фоизи пардохтҳои лизингӣ, зиёд кардани муҳлати додани объекти лизинг, ба роҳ мондани фаъолияти онлайнӣ дар муносибатҳои лизингӣ ва монанди инҳо чузъи таркибии инкишофи падидаи мазкурро дарбар мегирад.

Вобаста ба ин, ҳамоно қадар муносибатҳои бозорӣ ба сифати баланд инкишоф ёбанд, мавқеи бозори лизингӣ дар иқтисодиёти мамлакат ҷойгоҳи ҳудро муайян менамояд, ки чунин ҳолатҳо барои рушди низоми иқтисодии мамлакат [44] заминаи мусоид фароҳам меорад. Президенти ҚТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ бо мақсади татбиқшавии ин ҳуҷҷати банақшагирии стратегӣ ҷалби бештари сармояи мустақимро ба иқтисоди миллӣ таъкид менамоянд [45, с. 12].

Тибқи маълумоти Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 июли соли 2024 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 22 адад ташкилотҳои ба фаъолияти лизингӣ машғулбуда (ба ҳолати 1 июли соли 2024) ба қайд гирифта шуда [217], сармоягузориҳои бонкҳо ба сармояи дигар ташкилотҳо ва корхонаҳо, ба ҳолати 30 июни соли 2024, аз ҷумла ба фаъолияти лизингӣ 4 ададро ташкил медиҳад [218].

Дар давоми соли 2024 аз тарафи КВДҶ «Тоҷикагролизинг» ба 320 хоҷагиҳои деҳқонии (фермерии) шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ тариқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) 176 адад трактор ва 432 адад мошинолотҳои кишоварзӣ ба маблағи 66 773 729 сомонӣ дода шуда, дар нимсолаи якуми соли 2025 бошад ба 226 хоҷагиҳои деҳқонӣ тариқи шартномаи мазкур 86 адад тракторҳои гуногунтама ва 278 адад мошинолотҳои кишоварзӣ ба маблағи 30 932 972 сомонӣ дода шудааст [219].

Мувофиқи маълумотҳои дастрасгардида, аз 20 августи соли 2023 то 20 августи соли 2024 танҳо аз тарафи ҶДММ «Эсхата-лизинг» 537 шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баста шудааст [220], ки объекти шумораи бештари онҳоро воситаҳои нақлиёти барқӣ ташкил медиҳад.

Ҳангоми муайян намудани табиати ҳуқуқии падидаи лизинг диққати асосӣ ба паҳлӯҳои ҳуқуқии он равона карда шуда, моҳияти иқтисодии падидаи мазкур дар ҳолатҳои зарурӣ бояд ба эътибор гирифта шавад.

Нақши шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар низоми шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, алалхусус таносуб ва ягонагии он бо шартномаи иҷора, умумият ва фарқият бо шартномаҳои хариду фурӯш, қарз, кредит ва хизматрасонӣ яке аз мушкилотҳои дигар ба ҳисоб меравад.

Ҳарчанд, тайи солҳои охир қонунгузорӣ дар самти мазкур дар ҳоли инкишоф аст, аммо боз ҳам меъёрҳо вобаста ба падидаи мазкур гуногун муқаррар шуда, дар баъзе мавридҳо такрорёбӣ ва ихтилофот ба назар мерасад. Омилҳои мазкур боиси суст инкишоф ёфтани танзими ҳуқуқии

иҷораи молиявӣ (лизинг) ва амалӣ нашудани ин падида мегардад. Таҳлили амиқи илмӣ падидаи мазкур метавонад, мушкилоти дар ин самт ҷойдоштаро бартараф намояд.

Сарфи назар аз ин дар ҶТ то ҳол таҳқиқоти ҳуқуқии танзими ҳуқуқии маданияи иҷораи молиявӣ (лизинг) аз нуқтаи илмӣ ба таври комил анҷом дода нашудааст.

Асосҳои болозикр ва мушкилотҳои ҷойдошта мубрам будани таҳқиқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)-ро тибқи қонунгузори ҶТ асоснок менамояд.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Баъзе масъалаҳои танзими ҳуқуқии иҷораи молиявӣ (лизинг) ҳамчун объекти шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқиро метавон дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони ватанӣ Ш.К. Бадалов [9, с. 176], Ш.К. Ғаюров [24, с. 57-61], А.В. Золотухин [12, с. 596], М.А. Маҳмудзода [13, с. 176], Б.Ш. Менглиев [25, с. 57-67], П.З. Мирзозода [15, с. 412], Ҷ.С. Муртазозода [16, с. 336], А.М. Мирзоев [26, с. 177-185], Ф.М. Нодиров [27, с. 109-139], М.З. Раҳимзода [19, с. 356], Д.Ш. Сангинов [20, с. 439], М.М. Соҳибзода [21, с. 244], Ф.С. Сулаймонов [18, с. 342], Ш.Т. Тағойназаров [14, с. 1000], О.У. Усмонов [17, с. 302], А.Ғ. Холиқзода [22, с. 301], Н. Шонасридинов [23, с. 297] ва дигарон дарёфт намуд.

Зимни анҷом додани таҳқиқоти диссертатсионӣ, асарҳои илмӣ ва диссертатсионии ба шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бахшидашудаи олимони рус Ю.В. Абрамов [28, с. 203], М.И. Брагинский [10, с. 584], И.А. Беляева [29, с. 203], В.В. Витрянский [11, с. 294], А.А. Груздева [30, с. 160], И.Г. Лисименко [32, с. 17], А.Е. Прудникова [33, с. 188], И.А. Решетник [36, с. 216], Н.А. Санисалова [37, с. 201], И.В. Торрес Ортега [38, с. 197], И.В. Щетинина [39, с. 175] ва дигарон мавриди истифода қарор дода шуданд.

Ҳамчунин, дар бахши танзими иқтисодии лизинги молиявӣ олимони ватанӣ, ба монанди З.М. Зиёев [31, с. 200], Г.Ҳ. Разоқова [34, с. 197] ва Л.С.

Раҳмонов [35, с. 198] таҳқиқоти рисолавӣ анҷом додаанд, ки дар диссертатсия истифода гардидаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи мавзуи корҳои илмӣ таҳқиқотии кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ «Проблемаҳои мубрами назариявӣ ва амалии ҳуқуқи соҳибкорӣ ва ҳуқуқи сайёҳӣ» барои солҳои 2021 – 2025 гузаронида шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ. Бо дарназардошти омӯзиши ақидаю назарияҳои илмӣ мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ ба муайянкунии замони пайдоишу омилҳои мусоидаткунанда ба рушди падидаи лизинг, мувофиқати иҷораи молиявӣ ва лизинг, мавқеи шартномаи лизинг дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, қобилияти ҳуқуқдорию амалкунӣ ва ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои ин шартнома, асосҳои қатъгардию ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи он равона гардидааст.

Вазифаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ. Барои ноил гаштан ба ин мақсадҳо вазифаҳои зерини таҳқиқоти диссертатсионӣ гузошта шудаанд:

- бо дарназардошти омӯзиши адабиёти ҳуқуқӣ ва таҳлили меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян кардани хусусиятҳои шартномаи лизинг ҳамчун шартномаи махсуси ҳуқуқи маданӣ;
- амиқу баррасӣ кардани аломатҳо ва таснифоти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг);
- муайян намудани заминаҳои таърихӣ-ҳуқуқии пайдоиш ва инкишофи муносибатҳои лизингӣ;
- таҳлил ва муайян намудани мавзуи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг);
- таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии падидаи лизинг дар қонунгузории давлатҳои хориҷӣ;

– муайян намудани вазъи ҳуқуқии субъектҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг);

– ҷиҳати мукамалсозии низоми қонунгузорӣ манзур кардани пешниҳодҳои мушаххас оид ба падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг).

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқотро муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқии дар соҳаи лизинги молиявӣ бавучудодадаи аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ баррасишаванда ташкил медиҳад. Дар таҳқиқоти мазкур масъалаҳо вобаста ба иҷораи молиявӣ (лизинг), шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ва ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи лизинг мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мавзӯи таҳқиқотро меъёрҳои қонунгузории амалкунанда дар соҳаи лизинг, инчунин таҷрибаи татбиқи онҳо ва асарҳои илмӣ ба масъалаҳои умумии шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла шартномаи лизинг бахшидашуда ташкил медиҳанд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот). Таҳқиқоти диссертатсионӣ марҳилаҳои тасдиқ, омодамоии диссертатсия, муҳокимаи онро дар кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ фаро гирифта, барои ҳимоя тавсия карда шудааст. Бо мақсади омӯзиши институти шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи лизинг дар таҳқиқоти диссертатсионии мазкур масъалаҳои зерин баррасӣ карда мешаванд: мафҳум ва намудҳои лизинг, мафҳум, хусусият ва табиати ҳуқуқии шартномаи лизинг, таърихи пайдоиш ва инкишофи падидаи лизинг, таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии он, муайян намудани мавзӯи шартномаи лизинг, вазъи ҳуқуқии субъектҳои ин шартнома, ҳуқуқу уҳдадорӣҳои тарафҳои шартнома, асосҳои қатъ гардидан ва ҷавобгарии тарафҳои шартномаи лизинг. Давраи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур фарогири солҳои 2022-2025 буда, макони амалисозии он ҶТ мебошад.

Асоси назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертатсияро асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла Ю.В. Абрамов, Ш.К. Бадалов, М.И. Брагинский, И.А. Беляева, В.В. Витрянский, Ш.К. Ғаюров, А.А. Груздева, И.Г. Лисименко, М.А. Маҳмудов, Б.Ш. Менглиев, П.З. Мирзозода, А.М. Мирзоев, Ф.М. Нодиров, А.Е. Прудникова, М.З. Раҳимзода, И.А. Решетник, Д.Ш. Сангинов, М.М. Соҳибзода, Ф.С. Сулаймонов, Н.А. Санисалова, И.В. Торрес Ортега, О.У. Усмонов, Н. Шонасридинов, И.В. Щетинина ва дигарон ташкил медиҳад.

Асоси методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии таҳқиқотро методи диалектикий дарккунии воқеият ҳамчун усули асосии омӯзиши объективӣ ва маҷмӯии соҳаи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ ташкил медиҳад. Дар диссертатсия чунин методҳои таҳқиқот истифода шудаанд, ба монанди: расмӣ-мантиқӣ (индуксия, дедуксия, таҳлил, синтез, фарзия, айният); методи низомӣ-сохторӣ дар раванди тавсифдиҳии унсурҳои асосии ҳуқуқии лизинг ва натиҷаҳои онҳо истифода шудааст; методи иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ барои шарҳ додани дурнамои танзими ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ; методи муқоисавӣ-ҳуқуқӣ дар раванди нишон додани шартҳои муҳими шартномаҳо дар соҳаи лизинг истифода шудааст.

Заминаҳои эмпирикий таҳқиқот. Заминаҳои эмпирикий таҳқиқотро маводҳои аз ҷониби муаллиф ҷамъкардашуда дар бораи масъалаҳои институти шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи лизинг, таҷрибаи мақомоти прокуратура, бонкҳо ва амалияи судӣ ташкил медиҳанд. Хусусияти маҷмӯии масъалаи таҳқиқшавандаи институти шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи лизинг бисёрнақшагии вазифаҳои зикргардидаро муайян кард, то ки ба сарчашмаҳои гуногуни вобаста ба ин ё он ҷанбаҳои шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи лизинг, бо монанди Конститутсияи ҚТ, КМ ҚТ, КА ҚТ, Қонунҳои ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»,

«Дар бораи сармоягузорӣ», «Дар бораи фаъолияти бонкӣ», Фармоиши директори Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» «Дар бораи тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДЧ «Тоҷикагролизинг» ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ муроҷиат кард.

Навгонии илмӣ таҳқиқот пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки муаллиф аз нигоҳи ҳуқуқӣ маротибаи аввал падидаи лизингро мавриди таҳқиқот қарор дода, дар ин замина бо дарназардошти талаботи қонунгузорию маданӣ ва адабиёти илмӣ масъалаи мазкур пажӯҳиш карда шудааст. Таҳқиқоти диссертатсионӣ мазкур аз фикру ақидаҳои олимони соҳаи иқтисодиёту ҳуқуқшиносӣ, таҳлили меъёрҳои қонунгузорӣ, маълумотҳои оморию масъалаҳои амалӣ, мушкилотҳои вазъи ҳуқуқии субъектҳо ва монанди инҳо иборат мебошад.

Бо дарназардошти мавҷудияти мушкилотҳо дар соҳаи мазкур муаллиф кӯшиш намудааст, ҷиҳати пешниҳоди роҳҳои ҳалли он таҳқиқоти назарию амалиро анҷом дода, таклифҳои муайяно манзур намудааст.

Нуктаҳои ба ҷимоя пешниҳодшаванда. Дар натиҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда, **нуктаҳои илмӣ** мазкур манзур мегарданд, ки он навгонҳои таҳқиқоти диссертатсиониро ифода менамояд:

1. Таърихӣ пайдоиш ва рушди падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг)-ро бо дарназардошти таҳқиқи таърихӣ ҳуқуқӣ метавон чунин марҳилабандӣ намуд:

- а) замони пайдоиши амалиётҳои лизингӣ (асри XIX);
- б) замони пайдоиши аввалин ташкилоти лизингӣ (асри XX, аниқтараш соли 1952);
- в) замони рушду инкишофи падидаи лизинг (баъди солҳои 60-уми асри XX).

Таърихи ташаккул ва инкишофи падидаи лизинг дар ҶТ-ро бо дарназардошти қабули зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ворид намудани тағйироту иловаҳои дахлдор ба онҳо, таъсиси ташкилоту ширкатҳои лизингӣ ва фаъолияти амалии онҳо ба ду марҳилаи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст: аз соли 1999 то соли 2003; аз соли 2003 то имрӯз.

2. Дар таҳқиқоти мазкур масъалаи умумият ва фарқияти истилоҳи «иҷораи молиявӣ» ва «лизинг», инчунин мазмуну мавқеи шартномаи лизинг дар низоми дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳлил қарор дода шуда, муайян гардид ки истилоҳи «лизинг» васеъ буда, на танҳо нисбат ба «иҷораи молиявӣ», балки ба «лизинги амалиётӣ», «лизинги баргардонидашаванда» ва дигар намудҳои он татбиқ карда мешавад. Масъалаи мазкур, бо дарназардошти таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихи пайдоиш, таҷрибаи байналмилалӣ, мазмуни этимологӣ ва таҷрибаи амалии ташкилоту ширкатҳои лизингӣ асоснок карда мешавад. Вобаста ба мавқеи шартномаи лизинг дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки шартномаи лизингро бо дарназардошти мақсаднокӣ, субъект, объект ва мазмунаш ба ин ё он шартнома вобаста намудан ғайриимкон аст. Дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ шартномаи лизинг бо доштани хусусиятҳои худ ба шартномаҳои омехта дохил шуда, аз дигар шартномаҳо фарқ дошта, онро ба ин ё он шартнома мансуб доништан мувофиқи мақсад намебошад. Ҳамзамон, шартномаи мазкур на танҳо бо мақсади соҳибкорӣ, балки бо мақсадҳои дигар, бахусус манфиати давлатӣ низ баста шуданаш имконпазир мебошад.

3. Таҳлили қонунгузории маданияи ҶТ собит намуд, ки ду истилоҳ «мавзӯ» ва «объект» барои шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ба як маъно истифода гардидаанд. Новобаста аз он, ки дар таҳқиқоти мазкур низ бо дарназардошти талаботи қонунгузории маданӣ ин ду истилоҳ ба як маъно истифода шудаанд, аммо умумият ва фарқияти он мавриди таҳлил қарор

дода шуда, дар ин замина мувофиқи мақсад мебошад, ки ба ҷои «мавзуи шартномаи лизинг» истилоҳи «объекти шартномаи лизинг» мавриди истифода қарор дода шавад. Дар баробари ин, ба сифати объекти шартномаи лизинг новобаста аз он ки дар баъзе мавридҳо истилоҳи «молу мулк» ва ё ин ки «ашё» истифода карда шавад ҳам, дар мисоли объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) истифода шудани истилоҳи «молу мулк» мувофиқи мақсад мебошад. Истифодабарии истилоҳи «молу мулк» ба сифати объекти шартномаи лизинг низ, бояд нисбат ба ашё ва маҷмуи ашё фаҳмида шавад, на ба ҳуқуқу уҳдадориҳои молу мулкӣ.

4. Ҷиҳати қатъ кардани шартномаи лизинг ба ғайр аз асосҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ метавонад инҳо баромад кунад: «1) гузашт кардани лизингдех оиди ҳуқуқҳои худ вобаста ба объекти лизинг; 2) қатъ кардани шартнома баъди фаро расидани ҳодисаи муайян; 3) қатъ кардани шартнома бо сабаби муфлисшавии лизингдех ё лизинггир; 4) қатъ кардани шартнома ҳангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ; 5) дар ҳолатҳои дигаре, ки қонунгузорӣ ҳамчун асос барои қатъ гардидани ҳуқуқу уҳдадориҳо муқаррар намудааст».

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он инъикос мегардад, ки хулоса ва муқаррароти дар он қайдшударо метавон дар таҳқиқотҳои минбаъда дар соҳаи ҳуқуқи маданӣ, алаҳхусус танзими шартномавӣ-ҳуқуқии лизинг истифода намуд. Тавсия ва тақлифҳои дар таҳқиқот пешниҳодшударо ба мақсади такмил додан ва мукамал намудани қонунгузориҳои ҚТ дар соҳаи лизинг истифода намудан мумкин аст. Ҳамзамон, натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ барои мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ва ташкилоту ширкатҳои лизингӣ ҳангоми баррасии баҳсҳои аз шартномаҳои лизинг ба вуҷуд меомада муфид хоҳанд гашт.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба таҳлили воқеъбинона ва ҳаматарафаи пажӯҳишҳои назарӣ ва

амалии марбут ба ҷанбаҳои гуногуни институти шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи лизинг, таҳлили натиҷа ва хулосаҳои дар илм пазируфташуда, мафҳумҳо, ақидаҳо ва тавсияҳои назарию амалии муаллиф, нуктаҳои илмӣ таҳқиқот ва тавсияҳо, таҳқиқи ҳолати кунунӣ, дурнамо ва роҳҳои таҷдиди институти шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи лизинг асос меёбанд.

Мутобиқатии диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 6D030100 – Ҳуқуқшиносӣ (6D030103 – Ҳуқуқи маданӣ; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ; ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ), ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҶТ тасдиқ карда шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии доғалаби дарёфти дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Дар таҳқиқоти мазкур ҳолатҳои зерини саҳми шахсии рисоланависро мушоҳида кардан мумкин аст: навгониҳои пешниҳодшуда ва нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешкаш шудаанд, бо як услуби ҳоси навишт, ки марбут ба муаллиф аст, наشري мақолаҳои илмӣ, оид ба маводи рисолаи мазкур, пайваста баромад кардан дар ҳамоишҳои илмӣ бо маъруза ва ғ. Ҳамзамон, муайян кардани мушкилотҳои дар соҳаи мазкур ҷойдошта ва пешниҳоди роҳҳои ҳалли он дар таҳқиқоти мазкур саҳми шахсии муаллифро нишон медиҳанд.

Тасвир ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (ДМТ) муҳокима гардида барои ҳимоя тавсия дода шудааст.

Хулосаҳо, муқаррарот ва таклифу тавсияҳои дар таҳқиқот пешниҳодшуда дар мақолаҳои ба ҷоп расидаи муаллиф ва як қатор конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ илмӣ-назариявӣ инъикос ва баён шудаанд, аз ҷумла:

а) байналмилалӣ:

- Конференсияи байналмилалии илмӣ махсусгардонидашуда дар мавзуи «International scientific review of the problems of law, sociology and political science» - маъруза дар мавзуи «О понятии финансовой аренды и лизинга» - Boston. Usa, 2021;

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Национальная правовая система РТ и стран СНГ: анализ тенденций и перспектив развития» - маъруза дар мавзуи «Правовое регулирование договора лизинга в Республике таджикистан» - Душанбе, 2021;

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» - маъруза дар мавзуи «Ҳуқуқу уҳдадорӣҳои лизингдех тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)» - Душанбе, 2023.

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 100-солагии Виктор Аркадевич Ойгензихт дар мавзуи «Танзими ҳуқуқи сайёҳӣ ва сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - маъруза дар мавзуи «Ҳуқуқу уҳдадорӣҳои лизинггир тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)» - Душанбе, 2024.

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Актуальные проблемы современности: взгляд молодёжи» - маъруза дар мавзуи «Таҳлили ҳуқуқи муқоисавии падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар мамлакатҳои хориҷӣ» - Душанбе, 2024.

- Конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ» - маъруза дар мавзуи «Ҳуқуқу уҳдадорӣҳои фурӯшанда тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)» - Душанбе, 2024.

б) Ҷумҳуриявӣ:

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Рушди қонунгузории ҚТ дар даври соҳибистиқлолӣ» - маъруза дар мавзуи

«Рушди қонунгузории ҶТ оид ба лизинг дар замони Истиқлолияти давлатӣ»
- Душанбе, 2021;

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Қонунгузории ҶТ дар бораи забони давлатӣ: рушд ва мушкилиҳо» - маъруза дар мавзуи «Забони техникаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба лизинг» - Душанбе, 2021;

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Рушди қонунгузории ҶТ оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ» - маъруза дар мавзуи «Рушд ва инкишофи лизинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» - Душанбе, 2021;

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Масоили татбиқи қонунгузории граждании ҶТ: назария ва амалия» - маъруза дар мавзуи «Баъзе аз мушкилотҳои танзими ҳуқуқи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар назария ва амалияи ҳуқуқи граждани» - Душанбе, 2021;

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявӣ дар мавзуи «30-юмин солгарди қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» - маъруза дар мавзуи «Табиати ҳуқуқи шартномаи лизинг дар ҳуқуқи маданӣ» - Душанбе, 2024;

- Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Масъалаҳои мубрами танзими ҳуқуқи тиҷоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти илмӣ, илмию техникӣ ва паркҳои технологӣ: ҳолат, мушкилот ва дурнамо» - маъруза дар мавзуи «Ҳуқуқҳои субъектони самти тиҷоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти илмӣ ва илмию техникӣ» - Душанбе, 2024;

- Мизи мудаввари ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Мушкилоти танзими ҳуқуқи бақайдгирии молу мулки ғайриманқул дар ҶТ ва роҳҳои ҳалли он» - маъруза дар мавзуи «Молу мулки ғайриманқул – предмети шартномаи лизинг» - Душанбе, 2021;

- Мизи мудаввари ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Рушди қонунгузории андози ҶТ» - маъруза дар мавзуи «Проблемаҳои танзими ҳуқуқи андозбандӣ аз предмети шартномаи лизинг» - Душанбе, 2022;

- Мизи мудаввари ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Проблемаҳои мубрами қонунгузории иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҶТ» - маъруза дар мавзуи «Ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)» - Душанбе, 2023;

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Аз рӯйи мавзуи диссертатсия муаллиф 24 маводи илмӣ, аз ҷумла 10 мақола дар маҷаллаҳои аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тақризшаванда, 12 мақола дар маҷаллаҳои дигар ва 2 маводи дигари илмӣ ба табъ расонд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Сохтори диссертатсия вобаста ба мақсад, вазифа ва мантиқи таҳқиқот аз се боб, ҳафт зербоб, хулоса ва номгӯи адабиёти (маъҳази) истифодашуда иборат мебошад. Нақшаи диссертатсия ба таври низомнок ва бо назардошти пайдарҳамии мантиқӣ омода шудааст. Диссертатсия аз 210 саҳифа иборат мебошад.

БОБИ 1. АСОСҲОИ ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ)

1.1. Инкишофи танзими ҳуқуқи маданияи иҷораи молиявӣ (лизинг): чанбаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муосири он

Масъалаи танзими институти «лизинг» на танҳо дар ҳуқуқи маданӣ, балки дар низоми илмҳои иқтисодӣ низ ҷой дорад. Яке аз масъалаҳои муҳим баҳри таҳлил намудани лизинг муайян намудани таърихи инкишоф ва рушди ин падида дар ҳуқуқи маданӣ ба шумор меравад.

Муайян кардани мавқеи падидаи мазкур аз нигоҳи таърихӣ, ба мо ҷиҳати шиносӣ пайдо кардан бо таърихи гузаштагони худ, бахусус тарзу усулҳои ҳуқуқҷодкунии онҳо вобаста ба падидаи лизинг шароит фароҳам оварда, барои такмили минбаъдаи он замина ба вуҷуд меорад.

Аҳамияти таърихӣ омӯзиши масъалаи мазкур аз тарафи Б.М. Кедров [155, с. 78], Ф.С. Сулаймонов [122, с. 30], М.М. Соҳибов [204, с. 20] О.В. Гумилевская [188, с. 15], Г.С. Азизқулова [136, с. 167-168] ва дигарон низ эътироф карда шудааст. Албатта андешаҳои мазкур қобили дастгирӣ, зеро ҳар як падида таърихи инкишофи худро дорад. Маҳз омӯзиши таърихи рушд ва инкишофи он барои минбаъд амалигардонӣ ва татбиқнамоии он мусоидат менамояд. Дар баробари ин, омӯзиши таърихӣ ин масъала аҳамияти амалӣ низ дорад. Он имкон медиҳад, ки таҷрибаи гузаштара аз худ намуда, баҳри татбиқнамоии он дар оянда чораҳои судманд андешида шавад.

Тибқи маълумотҳои таърихӣ пайдоиши институти иҷора ҳамчун категорияи ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, тахминан ба таърихи 2000 сол пеш аз солшумории мелодӣ рост меояд. Обьекти асосии шартномаи иҷораро он вақт аслан замин ташкил меод.

Ташаккулёбӣ ва инкишофи падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҷомеаи ҷаҳонӣ. Кӯшиши маънидод намудани мафҳуми моҳияти иҷораро Ҳанӯз Арасту дар замони худ анҷом дода буд. Ӯ дар асараш, ки бо номи «Риторика» машҳур аст, қайд намуда буд: «Боигарӣ дар истифодабарӣ аст, на дар соҳибмулкӣ» [48, с. 164]. Маълум мешавад, ки муносибатҳои иҷоравӣ, умуман муносибатҳои маданӣ мавриди таҳлили олимону мутафаккирони Юнони қадим қарор гирифтааст.

Чи тавре, ки П. Балтус ва Б. Майцер қайд менамоянд, додугирифти иҷоравӣ дар давлати Шумер мавҷуд буд. Онҳо мавҷудияти ин падида ба 2000 ҳазор сол пеш аз солшумории мелодӣ рост медонанд. Дар натиҷаи кофтуков ва бозёфтҳо дар соли 1984 дар шаҳри Ур давлати Шумер тахтачаҳо бо навиштаҷотро ёфт намуданд, ки дар онҳо маълумот оид ба иҷораи замин, манбаъҳои пайдоиши об, таҷҳизотҳои кишоварзӣ, ҳайвонот ва дар бораи муқаддасоти ибодатхонаҳо қайд шуда буд, ки ҳамаи онҳо дар шарномаҳои лизингӣ бо фермерҳо қайд шуда буд [138, с. 25].

Аммо бо ин гуфтаҳо розӣ шудан ғайриимкон аст, зеро муносибатҳои онвақта хусусияти иҷоравӣ дошта, хусусиятҳои лизингро пурра надоштанд ва он муносибатҳоро ба пайдоиши институти иҷора вобаста кардан дурусттар аст.

Таҷҳизоти низомӣ низ иҷораи маъмулӣ буд: барои ҳамла Вилгелм, киштиҳоро аз соҳибмулконаш дар соли 1066 ба иҷора гирифта буд [143, с. 23]. Албатта, то андозае баъзе аломатҳои шартномаи лизингро мушоҳида намудан мумкин аст, аммо инро ба пуррагӣ гуфта наметавон, ки маҳз шартномаи лизинг буд, зеро танзими ҳуқуқи он замон дар асоси шартномаи иҷора сурат мегирифт. Аломати шартномаи лизингро махсусан дар Юнони Қадим мушоҳида намудан мумкин аст, ки дар он замон заминҳои таҳти моликияти давлатӣ қарордошта тавассути махсус миёнаравҳо ба иҷора гирифта мешуд.

Ба андешаи Ш.К. Ғаюров аввалин субъектони ба фаъолияти лизинг машғулшаванда дар Англия дар асри XIII ба вучуд омада буданд, ки онҳо тибқи иҷора заминро дар назди худ нигоҳ медоштанд [148, с. 60].

Г.Ҳ. Разоқова дар таҳқиқоти анҷомдодаи худ қайд менамояд: «император Юстиниан (соли 483-565), ки ҳуқуқи Римиро ҳамчун қонун ҷо ба ҷо карда буд, муносибатҳои лизингиро як намуди муносибатҳои қонунӣ дар Империяи Рими қадим меҳисобид» [196, с. 48]. Муаллиф дар ин ҷо фаъолияти финикиҳои қадимро, ки шуғли асосиашон моҳидорӣ буд ва онҳо барои машғул шудан ба ин кор киштиҳоро ба иҷора мегирифтанд, ба лизинги имрӯза шабоҳат медиҳад.

Дар сарзамини тоҷикон дар танзими шартномаҳои иҷора дар китоби Авесто андешаҳо вучуд доштанд. Дар он ҷо ба иҷораи шартномаҳо диққати махсус дода мешуд ва ҷавобгарӣ барои иҷро накардани онҳо муқаррар шуда буд. Барои иҷро накардани шартномаҳо на танҳо қарздор, балки хешони наздики он низ ба ҷавобгарӣ кашида мешуданд, ки ин одати ҳуқуқӣ барои мустаҳкам намудани низоми шартномавӣ равона карда шуда буд [108, с. 11].

Дар замони Сосониён «Қонунномаи Сосониён» аз чилу чор фасл иборат буд, фасли сиву чоруми он ба масъалаи иҷора бахшида шуда буд [102, с. 5]. Баъди забти Осиёи Марказӣ аз тарафи арабҳо, муомилоти тиҷоратӣ аз ҷониби арабҳо муайян карда мешуд. Бастанӣ шартномаҳои гуногуни молу мулкӣ, аз ҷумла шартномаҳои иҷора аз диди ҳуқуқӣ хеле мукамал буда, иҷрои шартномаҳо ба қасам (савганд), замонат, кафолат, гарав, ноустуворона таъмин карда мешавад [123, с. 108]. Таҳлили мазкур нишон медиҳад, ки дар сарзамини тоҷикон дар давраи таърихӣ истилоҳи лизинг вучуд надошт, онро танҳо аз нигоҳи як навъи иҷора буданаш қайд намудан имконпазир аст. Аммо ба пуррагӣ гуфтан ғайриимкон аст, ки лизинг дар аҳди қадим дар ин сарзамин вучуд дошт.

Таҳлил ва омӯзиши адабиёти илмӣ ва корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ шаҳодат медиҳад, ки дар ҳуҷҷатҳои таърихӣ, ки муаллифони алоҳида ба тасдиқи изҳороти худ ишора мекунанд, суҳан дар бораи иҷораи молу мулк ё навъҳои мушаххаси он, алалхусус иҷораи ашё меравад, на дар бораи лизинг. Ҳамин тариқ, дуруст дарк накардан ва надонистани унсурҳои асосии муносибатҳои лизингӣ метавонад, дар муайяннамоии таърихи он мушкилиҳоро ба бор орад.

Гуруҳи дигари олимон (Н.М. Василев, С.Н. Катирин, Л.Н. Лет) қайд менамоянд, ки лизинг дар асрҳои 11-12 дар Англия ба вуҷуд омада, баъдан дар ИМА рушд карда боз ба Аврупо баргашт. Ба андешаи олимони мазкур асоси ҳуқуқи муносибатҳои лизингиро Қонуни (Оиннома)-и Уелс, ки соли 1284 қабул шуда буд, ташкил медиҳад [58, с. 25-26]. Онҳо ин масъаларо бо он асоснок менамоянд, ки дар қонуни мазкур ва дигар ҳуҷҷатҳои минбаъдаи асримиёнагии Англия суҳан дар бораи амалиёте мерафт, ки танҳо ба лизинг шабеҳ буд.

«Мо бояд ба он диққат диҳем, ки қонуни дар Англияи асримиёнагӣ маъмулбуда, ҳам унсурҳои моликият ва ҳам уҳдадорихоро дар бар мегирад. Ҳамин тариқ, чунин сохторро ба маънои муосир, лизинг номидан мумкин нест. Дар ин вазъ, чуноне ки дар мисолҳои дигари баррасишуда, суҳан дар бораи шакли мушаххаси муносибатҳои иҷоравӣ меравад. Ин амалиётҳо бояд муносибатҳои таҳлилкардаи моро дар бар гиранд, ки он ба пайдоиши муосири лизинг хидмат кардааст» - қайд менамояд, И.А. Беляева [184, с. 20].

Ҳамин тавр, дар асоси гуфтаҳои боло муайян намудани таърихи пайдоиш ва рушди лизинг душвориро ба бор меорад, зеро фикру андешаҳои гуногун дар ин самт ҷой дорад. Умуман оид ба пайдоиш ва рушди лизинг муҳаққиқони се самти илмӣ кор намудаанд: ҳуқуқшиносон, таърихшиносон ва иқтисодчиён.

Ба андешаи аксар олимони ҳуқуқшинос пайдоиши лизинг ба асри 19 дар ИМА вобастагӣ дорад ва ҳамчун институти ҳуқуқӣ дар нимаҳои асри 20 дар санадҳои ҳуқуқӣ мустаҳкам гардид. Таърихшиносон қайд менамоянд, ки таърихи инкишофи лизинг дар давлатҳои ғарб, дар маънои васеи лизинг дар ИМА ва Аврупои Ғарбӣ ба вуҷуд омад, зеро рушди нақлиёти роҳи оҳан ба он сабаб шуд, ки ширкатҳои нақлиёти роҳи оҳан аз хароҷоти беасос даст кашада, таҷҳизоти худро тавассути шартномаи хариду фурӯш на барои соҳибмӯлкӣ, балки барои истифодабарӣ медоданд. Дар адабиёти иқтисодӣ олимониро ба се гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст, гурӯҳи аввал пайдоиши лизингро ба давлати Шумер, гурӯҳи дуюм ба Қонунҳои Хаммурапӣ ва гурӯҳи сеюм ба Қонунҳои (кодекси) Юстиниан вобаста медонанд.

Амалан таҳлили корҳои таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки пайдоиши истилоҳи лизингро ба соли 1887 замони фаъолияти ширкати америкоии «Белл» истифода карда шуд [152, с. 32]. Таҳлилҳо собит намуданд, ки самаранокии фаъолияти лизинг аз танзими боэътимоди ҳуқуқии муносибатҳои, ки дар соҳаи лизинг ба вуҷуд меоянд вобастагӣ дорад.

Оғози рушди лизинг дар ИМА ба солҳои 50-уми асри XX рост меояд, ки онро муҳаққиқон бо фароҳам овардани имтиёзҳои андозбандӣ барои сармоягузoron рабт медиҳанд. Дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ рушди лизинг дар солҳои 60-70 ва дар кишварҳои Осиё ва Америкои Лотинӣ - дар солҳои 80 суръат гирифт. Аввалин ширкати махсуси лизингӣ дар соли 1952 дар ҳудуди ИМА бо номи «the United States Leasing Corporation» (айни замон – «United States leasing International, Inc.») таъсис шуда буд.

Дар як қатор кишварҳо муносибатҳои лизингӣ дар сатҳи қонунгузорӣ ба таври ҷудогона танзим карда намешаванд (Маҷористон, Нидерланд, Норвегия, Швейтсария, Британияи Кабир), дар баъзеҳо, баръакс, санадҳои меъёрии ҳуқуқии махсус оид ба лизинг мавҷуданд (Фаронса, Белгия, Юнон, Португалия ва ғайра) [202, с. 20].

Охири солҳои 50-ум, таҳти таъсири ширкатҳои лизингии ИМА, ширкатҳои лизингии молиявии аврупоӣ (Фаронса соли 1957, Англия соли 1960, Олмон, соли 1962, Чопон охириҳои соли 60-уми асри XX) пайдо шуданд [206, с. 22].

Ҳамзамон, дар қонунгузориҳои андози кишварҳои олмонзабон дар ибтидои солҳои 1970 мақоми шартномаҳои лизинг мустаҳкам карда шуд, ки аҳамияти лизинг дар соҳаи банақшагирии сармоягузорӣ ва маблағгузорӣ дар иқтисоди Аврупо ба таври назаррас афзоиш ёфт. Қонунгузорӣ роҳи пешниҳоди афзалиятҳо ва дастгирии давлатии амалиёти лизингиро пеш гирифт, ки ба шарофати он нуқтаи охирин дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ рушд ва тақсимои назаррас ба даст овард. Аммо, инқилоби илмӣю техникаӣ эҳтиёҷоти сифатан навро дар ҳалли суръатноки масъалаҳои маблағгузориҳои корхонаҳо ба миён овард. Ҳамзамон, талаботи асосии маблағгузорӣ кафолати хавфҳои сармоягузорӣ бо иваз кардани таҷҳизоти куҳна бо таҷҳизоти нав ва хизматрасониҳо маҳсуб меёфт.

Бояд қайд кард, ки на ҳама кишварҳое, ки лизинг истифода мешавад, қонунгузориҳои мушаххас қабул кардаанд. Масалан, қонунгузориҳои махсус дар бораи лизинг дар Фаронса, Белгия, Испания, Португалия ва баъзе дигар давлатҳо қабул карда шуд [206, с. 23]. Зикр намудан бамаврид аст, ки дар Испания ба ғайр аз ин санад, санадҳои танзимкунандаи муносибатҳои лизингӣ Декрети соли 1977, ки таърифи ҳуқуқи лизингро дарбар мегирад ва Декрети соли 1980 оид ба танзими амалиёти лизинг оид ба молу мулки ғайриманқул мебошад [184, с. 28], [105, с. 28].

Дар Белгия санади махсусе, ки лизингро ба танзим медарорад, фармони шоҳ аз 10 ноябри соли 1967, №55, ки он «вазъи ҳуқуқи корхонаҳое, ки иҷораи молиявӣ»-ро муайян мекунанд, маҳсуб меёбад [42, с. 185-186], [206, с. 24].

Дар Олмон дар аввал санадҳои махсуси соҳавӣ оид ба лизинг вуҷуд надоштанд. Танзими ҳуқуқии лизинг дар Олмон дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, тибқи ҳуқуқи тиҷоратӣ танзим мешуд. Ҳамин тавр, 26 январи соли 1970 Суди Федералии молиявӣ дар Олмон бо мақсади танзими муносибатҳои андозӣ қарор қабул намуд, ки он Leasing-Urteil ном дошта дар он мафҳуми лизинг муқаррар карда шуд. Охиаста-охиаста қарори мазкур асос барои коркарди Қарор «Дар бораи лизинги молу мулк (Mobilien Leasing Erlass)» шуд, ки он 19 апрели соли 1971 қабул гардид.

Дар Британияи Кабир аслан лизинг аз шартномаи иҷора-фурӯш (аренды-продажи) ба вуҷуд омад. Аввалин қонун дар бораи иҷора-фурӯш соли 1938 қабул шуда буд, баъдан дар таҳрири нав соли 1954 ва 1964 қабул карда шуд. Дар соли 1965 қонуни мураббаъ дар бораи иҷора-фурӯш қабул карда шуд. Қонуни мазкур вазъи иҷорагирро бо ассотсиатсияҳои ғайрикорпоративӣ ва истехсолкунандагони хусусӣ танзим менамуд. Дар баробари ин оид ба лизинг соли 1974 «Консьюмер Кредит Акт» (Consumer Credit Act) қабул гардид. Боби 2 Қонуни мазкур дар масъалаи «Гирифти амортизатсионӣ (истехлоқӣ) (Амортизационные отчисления)» бахшида шуда буд ва он муқаррар карда буд, ки кадом имтиёзҳои амортизатсионӣ (истехлоқӣ) ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг вуҷуд дорад. Бояд қайд намуд, ки дар Британияи Кабир санади махсус бо номи лизинг вуҷуд надошт, аммо он тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногун танзим карда мешуд [206, с. 25].

Е.В. Уголышкова қайд менамояд: «дар Иттиҳоди Шӯравӣ истилоҳи «лизинг» ҳангоми таъмини таҷҳизотҳои зарурӣ тавассути «lend-lease» дар Ҷанги Дуюми Ҷаҳон ба вуҷуд омадааст» [176, с. 25].

Оғози рушди амалиёти лизинг дар бозори дохилӣ аз миёнаҳои соли 1989 сар мешавад ва бо гузаштани корхонаҳои давлатӣ ба шаклҳои иҷоравии идоракунӣ алоқаманд аст [205, с. 11].

Дар ҳамин вақт, аввалин ширкатҳо пайдо шуданд, ки ширкатҳои лизингӣ ба ҳисоб мерафтанд. Соли 1994 Ассотсиатсияи ширкатҳои лизингии Россия (Рослизинг) таъсис дода шуд, ки дар навбати худ узви Федератсияи Аврупоии Ассотсиатсияҳои Лизинги Таҷҳизот «Leaseurope» («European Federation of Equipment Leasing Company Associations») маҳсуб меёфт [202, с. 23]. Механизми лизингӣ, ки дар солҳои 90-уми асри гузашта ҳамчун воситаи азнавсозии заминаи моддӣ-техникии корхонаҳо қабул гардида буд, айнӣ ҳол чун таъминкунандаи манфиатҳои хусусӣ ва оммавӣ дар соҳаҳои муҳими иқтисоди амалкунанда истифода мешавад [113, с. 38].

Рушди фаъоли муносибатҳои лизингӣ дар Россия аз миёнаҳои солҳои 90-уми асри XX оғоз меёбад. Дар айнӣ замон, он талаботро бо сабабҳои зиёде бо усулҳои барои корхонаҳои анъанавии Россия қонеъ карда наметавонист.

Аз ҷумла, ҳуди ҳамин омилҳо рушди лизинги воситаҳои нақлиётро дар солҳои 90-уми асри XX муайян карданд (асосан лизинги нақлиёти автомобилӣ ва ҳавоӣ) [167, с. 12], [160], [150, с. 15]. В. Газман чунин мешуморид: «кирои мошин, ки он замон вучуд дошт, аз ҷиҳати маъно ба лизинги амалиётӣ наздик буд» [144, с. 96].

Дар ФР, пеш аз қабули қонуни махсуси танзими муносибатҳои лизингӣ (Қонуни федералии ФР «Дар бораи лизинг»), коршиносон се давраи хоси ташаккули лизингро ҳамчун шакли иқтисодии маҷмӯи муайяни муомилоти тоҷирӣ ва ташаккули он ҷиҳати мустаҳкамнамоии ҳуқуқӣ муайян карданд.

Давраи аввал бо мавҷуд набудани ҳам қонунгузории махсус оид ба лизинги молиявӣ ва ҳам таҷрибаи барои амалисозии лизинг хос аст. «Аллакай дар солҳои 80-ум, лизинг, ҳарчанд дар миқёси хеле маҳдуд ва танҳо дар соҳаи савдои байналмилалӣ истифода мешуд». Дар давраи дуввум - аз оғози солҳои 90 то пайдоиши аввалин санадҳои қонунгузорӣ, ки ба танзими лизинги молиявӣ равона карда шудаанд. Фаъолияти лизинг дар Россия бо қиёси лизинг бидуни ҳуҷҷатҳои махсуси меъёрӣ ва қонунгузорӣ

амалӣ карда мешуд. Номуайянии ҳуқуқӣ сатҳи хавфи шариконро баланд бардошт ва ба ин васила ташаббуси маҳдудро соҳиб шуд. Такони рушди лизинг дар Россия маъноӣ додани ҳуқуқ ба корхонаҳо барои фаъолияти мустақилонаи иқтисодии хориҷӣ аз 1 апрели соли 1989 буд.

Ба андешаи И.В. Щетинина: «Давраи сеюм аз сентябри соли 1994 бо ташаккули фаъоли заминаи махсуси меъёрии амалиётҳои лизингӣ тавсиф карда мешавад. То моҳи январи соли 1996 қоидаҳои хеле муҳим қабул карда шуданд, ки танҳо барои рушди лизинг зарур буданд» [208, с. 16-17].

Е.В. Арсентиева ду марҳилаи рушди қонунгузории муносибатҳои лизингиро ҷудо намудааст [183, с. 79]. А.Е. Прудникова дар бораи се марҳила (якум - аз охири солҳои 80-ум то миёнаи солҳои 90-уми асри XX, дуюм - аз охири соли 1994 то миёнаи соли 2001, сеюм - аз соли 1998) [195, с. 24-29]. Ҳамин гуна марҳилабандиро А.А. Бежентсев низ анҷом додааст [51, с. 9-10]. Як қатор муаллифон чор марҳиларо фарқ мекунанд: В.А. Горемикин (якум - то охири солҳои 80-уми асри XX, дуюм - аз аввали солҳои 90-уми асри XX, сеюм - аз сентябри соли 1994, чорум аз моҳи октябр соли 1998); В.В. Зайстев, Ю.А. Мертсалов [76, с. 65-75] ва К.Ю. Мезентсев [194, с. 190] низ ба чор марҳила ҷудо намудаанд. Чи тавре, ки аз таҳлилҳо собит гардид, марҳилабандии анҷомдодашуда аз яқдигар ба кулӣ фарқ мекунад, гарчанде ки онҳо монандии муайян доранд.

Қисми дуюми КГ ФР, ки аз 1 марти соли 1996 эътибор пайдо кардааст, санади асосии қонунгузорӣ дар робита ба шартномаи лизинг буд. Бори аввал КМ ФР мафҳуми «иҷораи молиявӣ»-ро истифода бурд; пеш аз он танҳо дар мафҳуми «лизинг» дар санадҳои меъёрий ва амалӣ дучор меомаданд. Ин истилоҳҳо дар саросари Кодекс ба ҷои ҳамдигар истифода мешаванд. «Эҳтимол, қонунгузор фармони Шохигарии Белгия»-ро дар бораи корхонаҳое, ки иҷораи молиявиро амалӣ мекунанд гирифтааст, ки дар

он ҳарду истилоҳ ҳамчун эквивалент истифода мешаванд» [153, с. 49], [140, с. 81].

Шартномаи лизинг дар Кодекси граждании Квебек намуди шартномаи алоҳида баррасӣ гардида, боби алоҳидаеро ба ин мустақил мебахшад шартнома (боби сеюм «Дар бораи лизинг»; м.м. 1842-85). Тибқи Кодекси мазкур, лизинг шартномаест, ки тибқи он як шахс (лизингдиҳанда) молу мулки манқулро дар ихтиёри шахси дигар (лизинггиранда) ба муҳлати муқарраршуда бо пардохти пул пешниҳод мекунад; иҷорадеҳ молу мулки ба иҷора гирифташударо аз ҷониби шахси сеюм бо дархост ва мувофиқи дастури иҷорагир ба даст меорад; шартномаи лизинг танҳо бо мақсади соҳибкорӣ баста мешавад.

Пас аз ба охир расидани шартномаи иҷора, иҷорагир вазифадор аст, ки молу мулкро ба иҷорадеҳ баргардонад, агар ӯ дар ҳолати мувофиқ ҳуқуқи ба даст овардани ин молу мулкро истифода набарад (чунин ҳуқуқ метавонад ба иҷорагир тибқи шартнома дода шавад) [4, с. 241], [43, с. 35].

Ташаккулёбӣ ва инкишофи падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҚТ. Баъди ба даст овардани Истиқлоли давлатӣ дар ҚТ муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ такмил ёфта, дар айнаи замон асоси иқтисодиёти ба мустақилият ва баробарӣ асосёфтаре ташкил медиҳад [192, с. 5].

Дар ҚТ лизинг ҳамчун навъи иҷора муқаррар карда шудааст. Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷора дар ҚТ» аз 6 декабри соли 1990 қабул карда шуд [14]. Ҳарчанд лизинг ҳамчун як навъи иҷора эътироф шуда бошад ҳам, аммо дар Қонуни мазкур ягон муқаррарот оид ба падидаи лизинг ё иҷораи молиявӣ ба назар намерасад.

Пайдоиши падидаи лизингро дар ҚТ ба Барномаи ҳамкориҳои Ҳукумати Шветсария бо Ташкилоти молиявии байналмилалӣ (аъзои гурӯҳи бонки байналмилалӣ) дар Осиёи Марказӣ рабт медиҳанд, ки мақсади асосии ин

барнома рушд додани лизинги молиявӣ ва амалиётӣ дар ҳудуди ҚТ ба шумор мерафт [148, с. 58].

Падидаи лизинг бори аввал дар таҳрири КГ ҚТ аз 11 декабри соли 1999 дар боби 33, §7 бо номи иҷораи молиявӣ (лизинг) ба вуҷуд омад. Боби мазкур асоси ҳуқуқии лизингро муайян намуда, фарогири 5 модда буд. Мафҳуми расмии шартномаи лизинг дар м. 693 Кодекси мазкур муқаррар шуда буд [13]. Баъдан 2 январи соли 2019 ба Кодекси мазкур тағйиру иловаҳо ворид карда шуд, аз ҷумла ба м. 693 Кодекси мазкур, ки 2 қисми нав ба он илова гардид.

КГ ҚТ бинобар сабаби он, ки яке аз масъалаҳои танзимнамоияш шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ маҳсуб меёфт, аз ин лиҳоз ба таври умумӣ мавзуи шартномаи лизингро ба танзим медарорад. Дар масъалаи шартномаи лизинг дар ҚТ 22 апрели соли 2003 қонуни махсуси соҳавӣ Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» қабул гардид [15]. Агар ба қонунгузории кишвар диққат диҳем, маълум мегардад, ки истилоҳи иҷораи молиявиро аз аввал якҷо бо истилоҳи лизинг қайд намудаем. Аммо дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки оё иҷораи молиявӣ бо лизинг як аст? Истилоҳи иҷораи молиявӣ бо лизинг якҷо ба қонунгузории мо аз кучо пайдо шуд? Инчунин, дигар саволҳои ба ин монанд.

Лизинги муосири тоҷик таърихи инкишофи худро дорад. Танзими ҳуқуқии лизинг дар КГ ҚТ §7 боби 33 бо номи иҷораи молиявӣ (лизинг) сурат гирифта буд, ки аини замон ин масъала дар КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022 танзим карда мешавад [7]. Ҳамчунин Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» низ падидаи мазкурро бо номи иҷораи молиявӣ ва дар даруни аломати қавс «(лизинг)» муқаррар намудааст. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки лизинг ба иҷора тааллуқ дорад ё ба молия (маблағгузорӣ)? Мумкин истифодабарии истилоҳи иҷораи молиявӣ дар ҚТ ин истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар ё ин ки истифодаи истилоҳи мазкур аз номи

Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалии молиявӣ» мебошад [2].

Ба ҳар ҳол дарк намудан лозим аст, ки оё иҷораи молиявӣ мазмуни пурраи лизингро фаро мегирад ва агар фаро гирад пас барои чӣ дар баробари иҷораи молиявӣ лизинг истифода шудааст? Аслан, истифодаи истилоҳи иҷораи молиявӣ ба ивази лизинг чандон мувофиқ нест, зеро иҷораи молиявӣ на ҳама аломатҳои лизингро фаро мегирад. Лизинг назар ба иҷораи молиявӣ васеътар мебошад, ки иҷораи молиявиро танҳо як намуди он эътироф кардан мумкин аст.

Таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ ва қонунгузори кишварҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки лизинг ва иҷораи молиявӣ аз якдигар тафовут доранд. Бинобар ин зарурати муайяннамоии ин мавқеъ дар қонунгузори ҚТ шарт ва зарур аст. Дар қонунгузори кишвари мо бори аввал истилоҳи иҷораи молиявӣ ва лизинг соли 1999 баъди қабули КГ ҚТ ба вуҷуд омад. Агар ба таҷрибаи давлатҳои дигар назар кунем, дар ФР соли 1996 дар КГ ҚТ ва соли 1998 дар қонун истилоҳи лизинг ба вуҷуд омад. Соли 1998 Қонуни федералии ФР «Дар бораи лизинг» ном дошт, аммо ҳуди ҳамон сол баъди ратификатсияи Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалии молиявӣ» ба ин қонун истилоҳи иҷораи молиявӣ ворид карда шуд ва истилоҳи лизинг дар қавсӣ муқаррар карда шуд. Ҳамчунин дар баробари ин қайд кардан бамаврид аст, Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи лизинг» ном дорад. Мумкин истифодаи иҷораи молиявӣ якҷо бо лизинг дар ҚТ ин истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар бошад, аммо Тоҷикистон то ҳол Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалии молиявӣ»-ро ратификатсия накардааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушд ва инкишофи лизинг дар ҚТ таърихи начандон тӯлонӣ дорад. Рушд ва инкишофи ин падида баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба назар мерасад. Таҳлили Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» нишон медиҳад, ки баъди қабул ба он

4 маротиба тағйиру иловаҳо ворид гардид. Бори аввал тағйиру иловаҳо 15 март соли 2016 ба Қонуни мазкур ворид карда шуд, ки дар он чандин тағйиру иловаҳои ҷиддӣ ба назар намерасид, аммо новобаста ба ин дар Қонуни мазкур моддаи алоҳида бо номи намудҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ба вучуд омад, ки тибқи он намудҳои иҷораи молиявӣ (лизинг): иҷораи молиявӣ (лизинг) бо минбаъд ба даст овардани ҳуқуқи моликият ба мавзуи иҷораи молиявӣ (лизинг); иҷораи молиявии (лизинги) амалиётӣ; иҷораи молиявии (лизинги) баргардонидашаванда маҳсуб меёфт.

Бори дуввум, 14 ноябри соли 2016 тағйиру иловаҳо ворид гардид, ки дар ин тағйирот чандин навгониҳо дар Қонуни мазкур ба вучуд омад. Чи тавре ки ба назар мерасад, дар як сол ду маротиба ба Қонун тағйиру иловаҳо ворид гардид. Тағйиру иловаҳои бори дуввум воридгардида, тағйироти ҷиддиеро ба вучуд овард, ки дар аксарияти моддаҳои Қонуни мазкур тағйирот ворид гардид. Шумораи чунин тағйиру иловаҳои воридгардида 25 ададро ташкил меод, яъне 25 тағйиру иловаҳо ба Қонуни мазкур ворид гардид. Яке аз тағйиротҳои ҷиддие, ки ба вучуд омад, дар аксарияти моддаҳо ва матни Қонуни мазкур истилоҳи иҷораи молиявӣ хориҷ карда шуда, ба ивази онҳо истилоҳи лизинг истифода шуд. Аммо дар номи Қонун истилоҳи иҷораи молиявӣ боқӣ монд.

Бори сеюм, тағйиру иловаҳо 22 апрели соли 2019 ба Қонуни мазкур ворид карда шуда, маротибаи охирин, тағйиру иловаҳо 13 ноябри соли 2024 амалӣ гардид, ки яке аз онҳо ба муқаддимаи он маҳсуб меёбад.

Дар муқоиса бо қонунгузории ФР муқаддимаи қонун чунин муқаррар карда шудааст: Мақсади қонуни Федералии мазкур рушди шаклҳои сармоягузорӣ ба воситаҳои истеҳсолот дар асоси иҷораи молиявӣ (лизинг) (минбаъд лизинг), ҳимояи ҳуқуқи моликият, ҳуқуқи иштирокчиёни раванди сармоягузорӣ, таъмини самаранокии сармоягузорӣ мебошанд. Дар қонуни мазкур хусусиятҳои иқтисодӣ ва ташкилию ҳуқуқии лизинг муқаррар карда

шудааст [35]. Муқаддимаи Қонуни Ҷумҳурии Украина «Дар бораи лизинг» чунин муқаррар карда шудааст: Қонуни мазкур принципҳои умумии ҳуқуқӣ ва иқтисодии лизингро танзим менамояд [39]. Агар ба мазмуни муқарраротҳои пешбинишуда назар кунем, ба мо маълум мегардад, ки муқаддимаи ин қонунҳо қариб як масъала асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодии лизингро фаро мегирад. Зеро ҳолати мазкурро Қонуни намунавии давлатҳои ИДМ, ки бо қарори Асамблеяи байнипарлумонии давлатҳои аъзои ИДМ аз 14 апрели соли 2005, таҳти №25-6 қабул гардидааст, танзим менамояд.

Асосан мақсад ва доираи амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар муқаддимаи онҳо муайян карда мешавад. Муқаддима қисми таркибии санади қонунгузорӣ буда, дар он мақсади қабул кардани санади қонунгузорӣ, мавзӯ ва вазифаҳои асосии он инъикос карда мешавад.

Мувофиқи қонунгузории амалкунанда: «Таркиби санади қонунгузорӣ метавонад аз муқаддима, қисм, фасл, зерфасл, боб, параграф, модда, қисм дар модда, банд ва сархат иборат бошад» [21].

Дар қисми муқаддимавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ одатан асосҳои назариявӣ ва ё мақсади санади меъёрии ҳуқуқӣ муқаррар карда мешавад. Ҳамчунин, муқаддима аҳамияти муҳими назариявӣ-амалӣ дорад, зеро дар муқаддима доираи муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ пешбинӣ карда мешаванд, ки амали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба онҳо паҳн мегардад.

Дар муқаддимаи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ маъмулан мақсад ва ё муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки мавриди танзими ҳамин санад қарор доранд, муайян карда мешавад.

Аз ин рӯ, бо ворид намудани тағйироти мазкур муқаддимаи Қонуни мазкур ба талаботи Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мутобиқ карда шуд.

Рушд ва инкишофи лизинг дар амал дар ҚТ баъди таъсисёбии Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» ба назар

мерасад [31]. Корхонаи мазкур ҳамчун ташкилоти тиҷоратӣ мақсадаш ба даст овардани фоида буда, Оинномаи он бо қарори Ҳукумати ҶТ аз 5 март соли 2008 [32] тасдиқ карда шудааст. Корхона фаъолияти худро дар асоси Конститутсияи ҶТ, КМ ҶТ, Қонуни ҶТ «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» [26] дигар санадҳои қонунгузори ҶТ, инчунин фармонҳо ва қарорҳои ҳайати мушовараи Вазорати кишоварзии ҶТ анҷом медиҳад.

Корхона шахси ҳуқуқӣ буда, фаъолияти хоҷагидорию ба амал мебарорад ва дорои баланси мустақил, суратҳисобҳои бонкӣ, муҳр бо тасвири Нишони давлатии ҶТ ва номи фирмавии Корхона, бланкаи кории худ, штамп ва нишонаи фирмавӣ мебошад. Корхона бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори амалкунандаи ҶТ метавонад дорои корхонаҳои фаръӣ бошад, дар минтақаҳои ҷумҳурии филиалҳои худро таъсис диҳад ва намояндагиро кушояд. Корхона ҳуқуқи истифодабарии қарзҳои бонкиро дорад. Корхона ҳуқуқ дорад бо тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори аз амали мақомоти давлатӣ, аз ҷумла амалҳои мақоми ваколатдор, ки ба фаъолияти асосии он вобастагӣ дорад, ба суд даъво кунад.

Маълум аст, ки солҳои охир таъминоти лизингӣ бо таҷҳизот босуръат меафзояд. Ҳамин тавр, дар давраи солҳои 2008-2018 шумораи тракторҳои, ки бо лизинг дода мешаванд, ду баробар ва шумораи мошинҳои даравкунанда - 1,9 маротиба афзудааст. Афзоиши суръати расонидани мошинҳо ва таҷҳизот барои лизинг дар соҳаи кишоварзӣ дар пасманзари эҳтиёҷоти ғаврии онҳо ба истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ сурат мегирад. Мусаллам аст, ки системаи мавҷудаи муносибатҳои агролизинг камбудиро дорад, ки дар байни онҳо истифодаи нокифояи самарабахши тадбирҳои дастгирии давлатӣ мавҷуданд. Рақобати сусти бозор дар соҳаи кишоварзӣ масъалаи мубрами рушди лизинг мебошад, зеро он бо ширкати Тоҷикагролизинг алоқаманд аст, ки беш аз 80% бозори хизматрасонии лизингиро дар иқтисоди миллӣ ишғол мекунад [190, с. 5-6]. Муаллиф қайд

менамојад, ки дар ҚТ рақобати лизингӣ кам ба назар мерасад, зеро 80%-и муносибатҳои лизингӣ дар бозори ҚТ аз ҷониби Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» амалӣ карда мешавад.

Ба андешаи Ҳимматов Ҳ.Н.: «қабули КГ ҚТ дар соли 1999 дар ташаккули соҳаи ҳуқуқи маданӣ ва соҳаҳои қонунгузории ҚТ нақши сазовор бозидааст» [179, с. 4].

Қабули КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022 ба падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) тағйиротҳои зиёдеро ворид намуд, аммо дар номгузории ин падида ҳамон истилоҳи пешина иҷораи молиявӣ ва дар дохили қавсайн истилоҳи «лизинг» истифода гардидааст. Дар КМ ҚТ мафҳуми шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг), шакли шартнома, объекти шартнома, тарафҳои шартнома, иҷораи молиявии фаръӣ, пардохтҳои лизингӣ, намудҳои лизинг, муҳлати амали шартнома ва монанди инҳо муқаррар карда шудааст.

Вобаста ба таҳлили анҷомдодашуда оид ба ду масъала қайд кардан бамаврид аст: рушд ва инкишофи таърихӣ-ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ; рушд ва инкишофи таърихӣ-ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ дар ҚТ.

Вобаста ба таҳлили рушд ва инкишофи таърихӣ-ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Оид ба масъалаи таърихи пайдоиш ва рушди падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҷомеаи ҷаҳонӣ нуқтаҳои назари умумӣ ҷой дорад. Вобаста ба масъалаи мазкур олимони се ҷодаи илм таҳқиқотҳо анҷом додаанд. Муҳаққиқони ҳуқуқшинос пайдоиши лизингро ба нимаи дуюми асри XIX ва солҳои 60-70-и асри XX мансуб медонанд. Таърихшиносон пайдоиши лизингро ҳам ба давраи таърихӣ ва ҳам давраи рушди муносибатҳои соҳаи нақлиёт, аз ҷумла нақлиёти роҳи оҳан вобаста медонанд. Онҳо аслан пайдоиши лизингро ба ИМА ва давлатҳои Аврупои

Ғарбӣ мансуб медонанд. Олимони соҳаи иқтисодиёт лаҳзаи пайдоиши ин падида ро ба давраҳои хеле қадим мансуб медонанд. Онҳо пайдоиши лизингро ба давлати Шумер, Қонунҳои Хаммурапӣ ва Қонунҳои (кодекси) Юстиниан вобаста медонанд.

2. Бинобар сабаби дар қонунгузории аксарияти давлатҳо лизинг ҳамчун як навъи иҷора эътироф шуданаш, муайяннамоеи таърихи пайдоиш ва рушди ин падида ро метавон ба давраҳои хеле қадим мансуб донист. Зеро падидаи иҷора таърихи куҳан дорад. Аммо иҷорасе, ки дар замони пеш вучуд дошт, он аломатҳои лизингро дар худ фаро гирифта наметавонист, аз ин лиҳоз пайдоиши ин падида ро ба давраҳои қадим мансуб доништан на он қадар қобили дастгирист.

3. Амалан таҳлили корҳои таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки пайдоиши истилоҳи лизингро ба соли 1887 замони фаъолияти ширкати америкоии «Белл» истифода карда шуд. Аввалин ширкати махсуси лизингӣ дар соли 1952 дар ҳудуди ИМА бо номи «the United States Leasing Corporation» (айни замон – «United States leasing International, Inc.») таъсис шуда буд.

4. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ тавассути қонунгузорӣ на ба лаҳзаи пайдоиши воқеии ин падида, балки ба солҳои баъдтар рост меояд. Аммо ин маънои онро надорад, ки дар сатҳи қонунгузорӣ танзим нашуда буд, зеро меъёрҳои алоҳида ҳанӯз дар Оинномаи Уелс, ки соли 1284 қабул шуда буд, вучуд дошт.

5. Лаҳзаи пайдоиши воқеии падидаи лизинг дар ФР ба солҳои 1941-1945 рост меояд, зеро дар замони ҷанг таҷҳизотҳои ҷангӣ ба иҷора гирифта мешуд, ки аломатҳои лизингро ба худ доро буд. Танзими ҳуқуқии он тавассути қонунгузорӣ баъди соли 90-уми асри гузашта ба вучуд омад.

Вобаста ба таҳлили рушд ва инкишофи таърихӣ-ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ дар ҶТ чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бори аввал дар ҚТ баъд аз қабули КГ ҚТ (қ. 2) ба вуҷуд омад. Маҳз ҳамин санад бори аввал, яъне соли 1999 танзими ҳуқуқии лизингро муқаррар намуд. Баъдан КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022 падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар §8 б. 39 м.м. 747-760 танзим гардид.

2. Бинобар сабаби яке аз масъалаҳои танзимкунандаи КМ ҚТ шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ маҳсуб меёбад, аз ин лиҳоз шартномаи мазкур ба таври умумӣ дар КМ ҚТ мавриди танзим қарор дода шудааст. Дар масъалаи шартномаи лизинг дар ҚТ 22 апрели соли 2003 қонуни махсуси соҳавӣ Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» қабул гардид.

3. Рушд ва инкишофи лизинг дар амал дар ҚТ баъди таъсисёбии Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» ба назар мерасад. Корхонаи мазкур ҳамчун ташкилоти тиҷоратӣ мақсадаш ба даст овардани фоида буда, Оинномаи он бо қарори Ҳукумати ҚТ аз 5 март соли 2008 тасдиқ карда шудааст.

4. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки таърихи ташаккул ва инкишофи падидаи лизинг дар ҚТ дар муқоиса бо баъзе давлатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ тафовут дорад. Масалан, дар аксар давлатҳо аввал муносибатҳои воқеӣ оид ба лизинг ба вуҷуд омада, баъдан он дар қонунгузорӣ мустаҳкам карда шуд. Аммо дар ҚТ аввал танзими ҳуқуқии он ба вуҷуд омад, баъдан муносибатҳои воқеӣ.

5. Умуман таърихи ташаккул ва инкишофи падидаи лизинг дар ҚТ-ро ба ду марҳилаи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст: аз соли 1999 то соли 2003; аз соли 2003 то имрӯз.

- марҳилаи аввал, яъне аз соли 1999 то соли 2003 барои он ҳамчун марҳилаи мустақил эътироф карда шудааст, ки пайдоиши ин падида ба соли 1999 замони қабули КГ ҚТ (қ. 2) рост меояд. Танзими ҳуқуқии иҷораи молиявӣ (лизинг) аз соли 1999 то соли 2003 маҳз тавассути ҳамин кодекс

амалӣ карда мешуд. Дар баробари санади мазкур соли 2003 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» қабул гардид, ки қонуни мазкур санади махсуси ҳуқуқӣ оид ба падидаи иҷораи молиявӣ дар кишвар маҳсуб меёфт;

- марҳилаи дуюм, яъне аз соли 2003 то ҳозир замони пайдоиши меъёрҳои нави ҳуқуқиро ба бор овард. Баъди қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муносибатҳои ин соҳа дар амал каме бошад ҳам, рушд намуд. Махсусан, таъсисёбии Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» тавонист дар кишвар муносибатҳои амалии лизингиро ба миён орад. Айни замон дар ҚТ аксар амалиётҳои лизингӣ маҳз аз ҷониби корхонаи мазкур анҷом дода мешавад. Аммо солҳои охир пайдоиши ширкатҳои нави лизингӣ низ ба рушд ва инкишофи муносибатҳои лизингӣ замина гузошта истодаанд. Тағйиру иловаҳое, ки солҳои охир ба Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ворид гардид ва қабули КМ ҚТ дар таҳрири нав, аз он дарак медиҳад, ки вобаста ба татбиқномаи меъёрҳои Қонуни мазкур дар амал чораҳо андешида шуда истодаанд.

1.2. Мафҳум, хусусият ва намудҳои иҷораи молиявӣ (лизинг)

Дар солҳои охир иқтисодиёти давлат дар раванди инкишоф қарор дорад. Аммо барои иваз намудани таҷҳизоту техникаи фарсудашуда ба воситаҳои нав, бисёр маблағгузориҳои калонро талаб менамояд. Аз ҳамин нуқтаи назар на ҳар як соҳибкор инро дар амал татбиқ карда метавонад.

Мушкилоти мазкур на танҳо дар давлатҳои Шарқ, балки дар кишварҳои Ғарб низ ба назар мерасад, ки барои ҳалли ин мушкилот дар ҳуқуқи маданӣ, падидае бо номи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ҷой дорад. Дар марҳилаи муосири рушди иқтисодиёт, ҳуқуқ, молия ва дигар зухуротҳо дар ҚТ танзими ҳуқуқии муносибатҳои лизингӣ яке аз самтҳои афзалиятноки марказии инкишофи қонунгузориро дар доираи СУС ва дигар ташкилотҳои байналмилалӣ ишғол менамояд.

Дар ҶТ миқдори ширкатҳои лизингӣ сол аз сол зиёд гардида истодааст. Вале арзиши дастгоҳу таҷҳизот, ки тавассути ширкатҳои лизингӣ ба ҷумҳурӣ оварда шудааст дар соли 2018 ба 5,2 млн. доллари ИМА баробар аст, ки нисбат ба соли 2014 зиёда аз 23,6 фоиз кам аст. Дар соли 2018 воридоти техника нисбат ба соли 2014 аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ ба андозаи 178 адад афзуда бошад ҳам, вале аз ҳисоби маблағҳои фаъолияти хоҷагидорӣ 32 адад кам шудааст.

Оид ба мафҳуми иҷораи молиявӣ (лизинг) на танҳо дар ҳуқуқи маданӣ, инчунин дар дигар соҳаҳои ҳуқуқ (ҳуқуқи соҳибкорӣ, ҳуқуқи нақлиёт ва ғ.) ҳамзамон дар соҳаи иқтисодиёт ва молия низ фикру андешаҳои гуногун ва баҳсҳои зиёде ҷой дорад. Пеш аз ҳама, дар хусуси мафҳуми лизинг метавон қонунгузори кишварро мавриди баррасӣ қарор дод.

Баҳсҳои доманадор оид ба муайян намудани мафҳуми «лизинг» ҳангоми тарҷумаи калимаи англисӣ «leasing» пайдо шуд [196, с. 44]. Калимаи «лизинг» аз ибораи англисии «to lease» гирифта шуда, маънояш «ба иҷора додан» мебошад [129, с. 124]. Бо дарназардошти ин тарҷума, истилоҳи «лизинг» метавонад чӣ иҷораи молиявӣ, чӣ ба иҷора додан, қарордоди қарзӣ, ба иҷора додан бо шартӣ дар оянда харида гирифтаниро ифода намояд. Фарҳанги ҳуқуқии немисӣ-русӣ истилоҳи «Leasingvertrag»-ро шартномаи иҷора тарҷума намудааст. Танҳо Фарҳанги ҳуқуқии фаронсавӣ-русӣ кӯшиши маънидодкунии пурраи мафҳуми «credit-bail» (қиёси лизинги фаронсавӣ)-ро намудааст, ки тибқи он иҷораи таҷҳизоте фаҳмида мешавад, ки иҷорадеҳ махсус барои иҷорагир харидорӣ намудааст.

Ба андешаи як гурӯҳи олимони лизинг иҷораи дарозмуддат [156, с. 23-26], гурӯҳи дуюм, лизингро хариду фурӯши таҷҳизот [46, с. 35], гурӯҳи сеюм онро ҳамчун иҷора аз ҳисоби шахси дигар мешуморанд [139, с. 46-50], [86, с. 132]. Воқеан иҷораи молиявӣ як навъи кредитдихии дарозмуҳлат маҳсуб меёбад, ки иҷорагир дар ин муддат чихати гирифтани молу мулкҳои лозимӣ

имконияти ба бонк мурочиат карданро барои гирифтани кредит надорад [73, с. 4].

Дар КМ ҶТ мафҳуми иҷораи молиявӣ ҳарчанд муқаррар карда нашуда бошад ҳам, аломатҳои он дар м.м. 747-760 ба назар мерасад.

Дар асоси м. 2 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мафҳуми лизинг ба таври зерин дода шудааст: «лизинг – маҷмӯи муносибатҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқие, ки ба иҷрои шартномаи лизинг вобастаанд» [15]. Аз мафҳуми мазкур хусусиятҳои зерини лизингро ҷудо намудан мумкин аст: - лизинг маҷмӯи муносибатҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ аст; - лизинг ба иҷрои шартномаи лизинг вобастагӣ дорад.

О.И. Лаврушин қайд мекунад: «лизинг мафҳуми байналмилалиест, ки барои тавсиф додани ҳуқуқи истифодаи дороии асосӣ аз иҷорадеҳ ба иҷорагир бо пардохт ба муддати муайян дар шакли иҷора истифода мешавад» [93, с. 232]. Тибқи мафҳуми додашуда, аломатҳои лизинг чунин мебошад: - истилоҳи байналмилалиест, ки дар истифодаи умум қарор дорад; - иҷорадеҳ дороии асосии худро (таҷҳизот, техника, восита ва ғ.) ба иҷорагир медиҳад; - муносибати байни онҳо дар асоси маблағ (муздноқӣ) ба вучуд меояд; - пардохт ба муддати муайян амалӣ карда мешавад, ки тарафҳо муайян менамоянд; - лизинг як навъи иҷора ба шумор меравад, ки дорои хусусиятҳои ба худ хос аст.

Лизинг - ин як намуди маблағгузорие мебошад, ки дар он гирифтани маблағ барои рушди истеҳсолот ва мукамалгардонии он равона мегардад [196, с. 14].

Мафҳуми лизинг дар Созишномаи ИДМ чунин муқаррар шудааст: «лизинг - маҷмӯи муносибатҳои иқтисодию ҳуқуқие, ки вобаста ба татбиқи шартномаи лизинг, аз ҷумла гирифтани объекти лизинг ба вуқӯъ меоянд» [3]. Мафҳуми мазкур шарҳи лизингро дар намуди муносибатҳои иқтисодию

ҳуқуқӣ, ки дар иҷрои шартномаи лизинг ифода меёбад, бо тавзеҳоти мушаххас «аз ҷумла гирифтани объекти лизинг» муайян намудааст.

Аз рӯи шартномаи лизинг ҳамчун лизингдиханда танҳо ширкати лизингӣ (ҳамчун ҷамъияти саҳҳомӣ ташкилёфта), иҷозатнома дорад, баромад карда метавонад. Ҳамчун лизинггиранда шахсони ҳуқуқӣ, ки ҷаъолияти соҳибкориро пеш мебаранд ё соҳибкори инфиродӣ баромад карда метавонад [128, с. 302].

Ба ақидаи Р.С. Симинг лизинг як намуди хизматрасонии молиявӣ, намуди қарзгузорӣ барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми харидани воситаҳои асосӣ мебошад. Асосан он бо мақсади соҳибкорӣ истифода бурда мешавад. Дар таҷрибаи ҷаҳонӣ лизинги молиявӣ васеъ паҳн шудааст. Шартҳои шартномаро метавонад ҳуди лизингдиханда муайян намояд. Лизинггиранда метавонад аз аввал соҳибмӯлк бошад [135, с. 371-384]. Муаллиф дар ин ҷо хусусиятҳои васеи лизингро маънидод намудааст, ки қобили дастгирӣ аст. Зеро дар ин ҷо чунин хусусиятҳои лизингро мушоҳида намудан мумкин аст: - лизинг хизматрасонии молиявӣ мебошад; - он як намуди қарзгузорӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аст; - лизингдех уҳдадор аст, воситаи нишондодаи лизинггирро харидорӣ намояд; - воситаи харидорӣ намударо бо пардохти қисм ба қисми арзиш ба моликияти лизинггир диҳад; - восита танҳо бо мақсади соҳибкорӣ дода мешавад;

Умуман муаллиф дар мафҳуми додашуда аломатҳои се навъи лизинг (молиявӣ, амалиётӣ, баргардонидашаванда)-ро муайян намудааст.

Аз сабаби он, ки лизинг ҳам хусусияти иқтисодӣ ва ҳам ҳуқуқӣ дорад, иқтисодчиён онро ба таври гуногун таъриф медиҳанд. Лизинг як механизми сармоягузориҳои дороиҳои асосии истеҳсоли ҳам барои лизинггир ва ҳам лизингдех мебошад. Амалиёти лизингӣ зуд анҷом дода мешавад, аз ин рӯ, лизинг манбаи муҳими сармоягузорӣ барои тичорати хурду миёна ба ҳисоб меравад [197, с. 98].

Лизинг маҷмӯи муносибатҳои молу мулкӣ бо гузашти минбаъдаи ҳуқуқи ихтиёрдорӣи объекти дахлдор мебошад. Дар ин ҳолат, аҳд бо бастанӣ шартномаи иҷора анҷом дода мешавад [197, с. 126].

Ҳамчунин дар баробари ин танзими ҳуқуқии лизинг тавассути Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалӣи молиявӣ» аз 28 майи соли 1998, ки дар ш. Оттаваи Канада қабул шудааст, амалӣ карда мешавад. Ҳарчанд ҚТ Конвенсияи мазкурро ратификатсия накарда бошад ҳам, дар адабиёти илмӣ оид ба ин масъала андешаронӣ карда шудааст. Мафҳуми лизинг дар Конвенсияи мазкур ба таври мушаххас дода нашудааст, аммо хусусиятҳои он муқаррар шудааст [2].

Тибқи м. 2 Қонуни федералии ФР «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 29 октябри соли 1998, №164 «лизинг маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқие, ки вобаста ба татбиқи шартномаи иҷора, аз ҷумла амалигардонии мавзӯи лизинг ба миён меояд» [35].

Дар санадҳои қонунгузории Фаронса, Белгия ва Италия оид ба ин масъала, дар якҷоягӣ бо лизинг, шартхое, ба монанди credit-bail (қарзи иҷора кредит-аренда), location-financement (лизинги молиявӣ), operazioni di locazione finanziaria (амалиёт оид ба иҷораи молиявӣ). Дар айни замон, бисёр муаллифони аврупоӣ душвории тарҷумаи «лизинг»-ро ба забонҳои дигар эътироф мекунанд. Масалан, истилоҳи фаронсавӣ «credit-bail» ба маънои лизинг маъруф нест [85, с. 25-30].

С.А. Громов бошад «лизингро - ин иҷораи дарозмуҳлати воситаҳо бо ҳуқуқи дар оянда харида гирифтани номидааст. Қонунгузории мамлакатҳои ҷудоғона пардохти андозро аз лизинг гуногун муайян кардаанд. Дар ФР лизинг имконият медиҳад, ки муҳлати истехлоки босуръати воситаҳо бо дарназардошти азнавтасимкунии андоз аз арзиши иловашуда гардад [149, с. 292].

Лизинги муосири тоҷик таърихи инкишофи худро дорад. Танзими ҳуқуқии лизинг дар КМ ҚТ §8 боби 39 бо номи иҷораи молиявӣ (лизинг)

сурат гирифтааст. Ҳамчуни Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» низ падидаи мазкурро бо номи иҷораи молиявӣ ва дар даруни аломати қавс «(лизинг)» муқаррар намудааст. Дар ин ҷо саволе ба миён меояд, ки лизинг ба иҷора тааллуқ дорад ё ба молия (маблағгузорӣ)? Мумкин истифодабарии истилоҳи иҷораи молиявӣ дар ҚТ ин истифодаи таҷрибаи давлатҳои дигар ё ин ки истифодаи истилоҳи мазкур аз номи Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалӣ молиявӣ» мебошад.

Ба ҳар ҳол дарк намудан лозим аст, ки оё иҷораи молиявӣ мазмуни пурраи лизингро фаро мегирад ва агар фаро гирад пас барои чӣ дар баробари иҷораи молиявӣ лизинг истифода шудааст. Ба андешаи мо истифодаи истилоҳи иҷораи молиявӣ ба ивази лизинг чандон мувофиқ нест, зеро иҷораи молиявӣ на ҳама аломатҳои лизингро фаро мегирад. Лизинг назар ба иҷораи молиявӣ васеътар мебошад, ки иҷораи молиявиро танҳо як намуди он эътироф кардан мумкин аст.

Барои чӣ лизинг маҳз ба иҷораи молиявӣ шабеҳ дода мешавад, яъне иҷора ба молия (маблағгузорӣ) тақия мекунад. Дар ин хусус В.Д. Газман дар он ақида аст, ки: «Дар ҳолати мазкур фаъолияти миёнарави молиявӣ ҷой дорад - ташкилоти лизингӣ таҷҳизот ё воситаи меҳостаи лизинггирро харидорӣ намуда, ба ӯ иҷора медиҳад. Дар ин ҳолат лизингдех таваккали молиявиро анҷом медиҳад» [145, с. 94-98].

Ба андешаи Д.Ш. Сангинов: «лизинги молиявӣ хусусияти муносибати сечониба дорад» [111, с. 336]. Дар муҳлати амали шартнома, лизингдиханда аз ҳисоби пардохтҳои лизингӣ, арзиши пурраи воситаро мегирад ва ғайри ин муайян низ ба даст меорад. Дар маҷмӯъ лизингро қарзи дарозмуддат низ номидан мумкин аст. Аз ин ҷо, лизингро метавон ҳамчун як намуди қарз номид, зеро ҳангоми он мавзӯи лизинг ба иҷораи дарозмуҳлат бо хариди пурраи он дар давоми амали шартнома доништа мешавад.

Бояд тазаккур дод, ки лизинг - ин як воситаи самараноки иваз намудани воситаҳои куҳнаи муҳлати хизматрасониашон гузашта мебошад, ки барои корхонаҳои амалкунанда дастрас мебошад. Ин ба корхона имконият медиҳад, ки худро ба талаботҳои бозор ҳам аз ҷиҳати технологияи ҷадид ва ҳам истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир мутобиқ намояд.

Ҳамаи шахсони ҳуқуқӣ, ки бо таври расмӣ мутобиқи қонунгузории ҶТ таъсис ёфтаанд ва аз қайди давлатӣ гузаштаанд, метавонанд барои истифодаи лизинги молиявӣ муроҷиат намоянд. Шахсони ҳуқуқие, ки нақша доранд иқтисоди истеҳсоли худро пурзӯр ва ё нав намоянд, метавонанд аз маблағгузории лизингӣ барои харидорӣ намудани намудҳои гуногуни таҷҳизот ва техника истифода намоянд.

Ш.К. Ғаюров қайд менамояд, ки лизинги молиявӣ дар ҳуқуқи соҳибкорӣ – ин маҷмӯи муносибатҳои ташкилӣ-молумулкӣ вобаста ба маблағгузорӣ фаҳмида мешавад, ки барои ба даст овардани ашёи истеъмолнашаванда (ба истиснои қитъаи замин ва дигар сарватҳои табиӣ) ва интиқоли онҳо аз ҷониби лизингдех ба таври муздноқ дар асоси шартнома ба лизинггир барои соҳибӣ ва истифодабарии муваққатӣ бо мақсади ба даст овардани фоида дар фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад [148, с. 57-61]. Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» се намуди лизингро муқаррар намудааст.

Иҷораи молиявӣ дар доираи иқтисодиёти миллӣ амалӣ гардида, тамоми субъектҳои хоҷагидорӣ иқтисодиро дар бар мегирад ва бо ҳамин тариқ онро аз дигар намудҳои лизинг фарқ мекунад [185, с. 5].

Устувор намудани мавқеи давлат дар ҷомеаи ҷаҳонӣ бе таъсис додани иқтисоди миллии созанда ва самарабахш имконнопазир аст. Ба воситаи лизинг танҳо дар ИМА соли 2000 барои харидории техника ва таҷҳизотҳои нав, автомобилҳо ва дигар механизмҳои техникӣ ба маблағи беш аз 415 млрд доллари амрикоӣ сармоягузорӣ карда шуд, ки 31%-и ҳамаи сармоягузориҳо дар иқтисодиёт ташкил медод [137, с. 29-32]. Дар мамлакатҳои ғарбии

Аврупои континенталӣ лизинги таҷҳизотҳо қариб 15%-и таъминоти умумии онҳоро ташкил медиҳад [157, с. 103]. Дар кишварҳои Аврупои Ғарбӣ ба даст овардани мошинҳои сабукрав ва борҳо тавассути шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) нисфи аҳдҳоро ташкил медиҳад [57, с. 15], ки ҳолати мазкур дар ҳудуди ҚТ низ имрӯзҳо бисёр ба назар мерасад.

Асосан ҷой кардани мафҳумҳои асосӣ дар қонунгузорӣ бо он мақсад муқаррар карда мешавад, ки минбаъд дар тамоми матни қонун он истилоҳҳо бояд ба ҳамон мазмуне, ки пешбинӣ карда шудааст фаҳмида шавад.

Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии мафҳумҳои асосӣ дар қонунгузориҳои давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки хусусиятҳои фарқкунанда дар онҳо ҷой дорад. Чунончи, дар Қонуни намунавии давлатҳои аъзои ИДМ «Дар бораи лизинг» мафҳумҳои лизинг, шартномаи лизинг, фаъолияти лизингӣ ва муҳлати лизинг муқаррар карда шудааст.

Ё ин, ки дар қонунгузориҳои ФР [35] мафҳумҳои лизинг, шартномаи лизинг ва фаъолияти лизингӣ, дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон оид ба лизинг [37] мафҳумҳои лизинги молиявӣ, лизингдеҳ, лизинггир, аҳди лизингӣ, фаъолияти лизингӣ, ашёи истеъмолнашаванда, фурӯшанда, сублизинг, иштирокчиёни аҳди лизингӣ, дар Қонуни Ҷумҳурии Ўзбекистон «Дар бораи лизинг» [38] танҳо мафҳуми лизинг ва дар қонунгузориҳои дигар давлатҳои аъзои ИДМ низ ҳамин гуна мафҳумҳо муқаррар карда шудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мафҳумҳои асосии дар қонунгузориҳои давлатҳои хориҷӣ муқарраргардида намудҳои лизингро фаро намегирад, аммо ҳолати мазкур дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқаррар карда шудааст. Албатта кушодани мафҳумҳо хуб аст, лекин мафҳумҳое, ки дар м. 1 муқаррар карда мешавад бояд мафҳумҳои асосӣ маҳсуб ёбад, на мафҳумҳои иловагӣ. Намудҳои лизинг аз мафҳуми лизинг ба вучуд меоянд, аз ин лиҳоз дар моддаи дахлдор ҷой кардани онҳо ба мақсад мувофиқ мебошад.

Бинобар ин пешниҳод мегардад, ки дар таҳрири нави Қонуни мазкур дар м. 1 мафҳумҳои асосӣ муқаррар карда шуда, бояд инҳоро фаро гирад: лизинг, ҷаъолияти лизингӣ, шартномаи лизинг, хизматрасониҳои иловагӣ, муҳлати лизинг, истеҳлок (амортизатсия).

Бо мақсади омӯзиши сохтор, мазмун ва таркиби падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) моро зарур аст, то намудҳои онро муайян намуда, дар алоҳидагӣ ҳар як нави онро аз нуқтаи назари қонунгузорӣ ва илмӣ мавриди таҳлил қарор диҳем.

Падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бо доштани хусусиятҳои махсуси худ ба намудҳои гуногун ҷудо мешавад, ки оиди масъалаи мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ низ баҳсҳои зиёде ҷой дорад.

Мувофиқи м. 5(1) Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизингро ба намудҳои зерин ҷудо намудаанд: «лизинги молиявӣ; лизинги амалиётӣ ва лизинги баргардонидашаванда, инчунин лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ». Меъёри мазкур нишон медиҳад, ки тибқи қонунгузори ҚТ лизинг аз ду нуқтаи назар гурӯҳбандӣ карда шудааст ва ҳамин таҷриба дар қонунгузори давлатҳои хориҷӣ низ ба мушоҳида мерасад.

А.А. Груздева қайд менамояд, ки маълум нест, ки чаро таҳиягарони қонун бо ин намудҳои лизинг маҳдуд шуданд, зеро дар назария якҷанд асосҳои таснифи амалиёти лизингӣ мавҷуданд. Илова бар ин, таҷриба нишон медиҳад, ки ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг одатан унсурҳои намудҳои гуногуни амалиёти лизинг истифода мешаванд. Азбаски тақсимо аз рӯи асосҳои гуногун гузаронида мешавад, табиист, ки омезиши намудҳои гуногуни ин падида имконпазир аст [187, с. 27]. Дар ин ҷо муаллиф намудҳои дар қонунгузорӣ истифодашударо маҳдуд номида, бо дарназардошти таҳлилҳо ва нуқтаи назари адабиёти ҳуқуқӣ қайд менамояд, ки намудҳои лизинг васеътар аз меъёри муқаррар гардида мебошад.

Вобаста ба асоснокнамоии таснифоти шартномаҳо М.И. Брагинский қайд менамояд, ки таснифбандии тамоми мафҳумҳо аз ду нуқтаи назар ба роҳ монда мешавад: дихотомия (тақсим ба ду) ва бо ёрии баъзе асосҳои гурӯҳҳои муайян, ки дар ҳар як кадоми онҳо хусусияти инфиродӣ доштан муайян мегардад [52, с. 256].

Дар Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДЧ «Тоҷикагролизинг», ки бо фармоиши директори Корхонаи воҳиди давлатии Ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст, чунин намудҳои лизинг муқаррар гардидаанд:

Иҷораи молиявии классикӣ-ба иҷора додани молу мулк ба муҳлати тулонӣ бо истехлоки пурра ва хароҷоти худро пурра пӯшондани молу мулк ва баъди адои муҳлати иҷораи молиявӣ ба моликияти иҷорагир гузаштани он.

Оперативӣ-фарсудашавии нопурра ва баъдан баргардонидани молу мулк ба иҷорадеҳ. Зернавъи он иҷораи молиявии баргардонанда мебошад, иҷорагир ва фурушанда мутобиқ меоянд.

Зериҷораи молиявӣ додани ҳуқуқи истифодабарии мавзуи лизинг ба шахси сеюм. Револверӣ – барқароршаванда баъд аз ба охир расидани муҳлати якуми шартнома бо назардошти зарурати ивази мавзуи иҷораи молиявӣ ба навъи нисбатан самаранок.

Намудҳои лизинг вобаста ба муҳлат: дарозмуҳлат, миёнамуҳлат ва кӯтоҳмуҳлат мешавад [41, с. 10]. Дар фарқият аз қонунгузорӣ дар ин ҷо навъҳои лизинг вобаста ба муҳлат муқаррар карда шудааст, инчунин лизинги бардардонидашаванда ҳамчун навъи лизинги оперативӣ муқаррар гардидааст. Ҳол он, ки тибқи қонунгузории амалкунанда мафҳуми расмӣ он пешбинӣ шудааст. Мувофиқи талаботи м. 753 КМ ҶТ низ намудҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) муқаррар шудааст [7].

Дар фарқият аз Қонун дар КМ ҚТ намудҳои лизинг маҳдуд карда намешавад, зеро дигар навиҳои он метавонад дар қонун ё шартнома пешбинӣ карда шавад.

В.Д. Газман лизингро аз нуқтаи назари ҳаҷми хизматрасонӣ, намуди молиякунонӣ, гурӯҳи иштирокчиён, таъмини кафолатноки амалиёти лизингӣ таснифбандӣ менамояд [146, с. 96]. Ҳамин тавр, муҳаққиқон аз нуқтаи назари гуногун падидаи лизингро таснифбандӣ менамоянд.

Д.Ш. Сангинов қайд менамояд: «лизингро аз рӯи таркиби иштирокчиёни амалиёти лизингӣ ба намудҳои лизинги молиявии бевосита ва бавосита ҷудо кардан мумкин аст» [111, с. 441]. Ба андешаи муҳаққиқ аз рӯи таркиби иштирокчиёни лизинг онро ба ду гурӯҳ бевосита ва бавосита ҷудо намудааст, ки тибқи лизинги бавосита аслан лизинггир молу мулки худро ба лизинг медиҳад. Аслан ин намуди шартнома хусусияти дутарафа дошта, дар он танҳо лизингдеҳ ва лизинггир иштирок менамоянд, ки ин нави лизингро қонунгузорӣ низ муқаррар намудааст, масалан лизинги баргардонидашаванда.

Лизинги бавосита дигар иштирокчиёни ин шартномаро ба ғайр аз лизингдеҳ ва лизинггир муқаррар намудааст, ки онҳо асосан субъектҳои таъминкунанда маҳсуб ёфта хусусияти ин нави шартномаро ба сетарафа ё бисёртарафа будани он оварда мерасонад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар ин намуди лизинг хусусияти сетарафа доштани ин шартнома аз бисёртарафа будани он фарқ мекунад. Дар ҳамин замина А.Е. Прудникова қайд менамояд, ки амалиёти лизинги сетарафаи классикӣ ҳамоно муносибати байни лизингдеҳ, лизинггир ва таҳвилкунандаро дар назар дорад, ки тибқи он лизингдеҳ молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ харидорӣ намуда, ба лизинг медиҳад. Дар ин ҷо ҳар яки онҳо мавқеи муайяни худро доранд. Дар лизинги бисёртарафа шумораи иштирокчиёни он аз чор зиёд буда, дар

шартномаи лизинг мавқеи ду юминдараҷа доранд ва дар таъмини ин муносибатҳо нақш доранд, ба монанди:

- бонке, ки ба хариди ашёи лизинг ба лизингдех қарз медиҳад ва ба амалиёти лизингӣ хизмат мерасонад;
- ташкилоти суғуртавӣ, ки мавзуи лизингро суғурта менамояд.
- миёнаравҳо, ки ба тарафҳои шартномаи лизинг навъи хизматрасониҳои муайяно мегузоранд, ба монанди маблағгузорӣ [195, с. 80]. Вобаста ба мавқеъ ва нақши ин субъектҳо дар қонунгузорӣ низ муқаррарот пешбинӣ карда шудааст.

Лизинг вобаста ба муносибат бо объекти лизинг ё ин ки ҳаҷми хизматрасонӣ ба лизинги тоза ва лизинги пурра ҷудо мешавад.

Лизинги тоза навъи лизингест, ки дар он ҳамаи пардохтҳо вобаста ба хизматрасонии молу мулк ба зиммаи лизинггир буда, барои ҳамин ба лизингдех пардохтҳои «тоза» дода мешавад [191, с. 52]. Тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Қазоқистон лизинги тоза намуди лизинг, ки дар он хизматрасонии техникии ашёи лизинг ва таъмири ҷорӣ аз ҷониби лизинггир амалӣ карда мешавад [37]. Аслан таҳти мафҳуми лизинги тоза аз ҷониби лизинггир ба уҳда гирифтани пардохтҳои лизингӣ дар назар дошта шудааст.

Лизинги пурра яъне, бо маҷмӯи пурраи хизматрасонӣ, ё ба таври дигар «лизинги тар» (wet leasing), вақте ки лизингдех тамоми хароҷоти нигоҳдории молу мулкро ба дӯш мегирад. Дар ин навъи лизинг ҳамаи хароҷотҳо вобаста ба хизматрасонии мавзуи лизинг ба зиммаи лизингдех гузошта мешавад. Дар ҳамин замина, Н.Н. Назирзода вобаста ба намуди молу мулк лизингро ба маънои васеъ маънидод карда, онро ба лизинги молу мулки манқул ва лизинги молу мулки ғайриманқул ҷудо кардааст [164, с. 164-176].

А.Е. Прудникова вобаста ба ин таъиноти лизинг онро ба лизинги тоза, пурра, бо хизматрасонии нопурра, комплексӣ ва револьверӣ ҷудо намудааст [195, с. 84]. Дар ин ҷо ба ғайр аз лизинги тоза ва лизинги пурра, инчунин

лизинг бо хизматрасонии нопурра, комплексӣ ва револвериро мушоҳида намудан мумкин аст.

Лизинг бо маҷмӯи хизматрасониҳои нопурра (қисман), ки ба лизингдех танҳо вазифаҳои алоҳидаи хизматрасонии молу мулк вогузор карда мешаванд. Шартнома тақсимои функцияҳоро пешакӣ муайян менамояд. Лизинги комплексӣ, ки дар он ба ғайр аз пардохти молу мулки додашуда, лизингдех сармоягузорию иловагӣ сармояро дар мавзӯи лизинг, ки ба лизинггир барои ташкили истеҳсоли маҳсулот зарур аст (масалан, хариди ҳаҷми ибтидоии ашёи хом, ҷузъҳо ва ғайра) сармоягузорӣ мекунад. Лизинги револверӣ дар ҳолате сурат мегирад, ки «лизинггир аз ҷиҳати технологӣ пайваста ба таҷҳизоти гуногун ниёз дорад».

Дар алоқамандӣ бо бахши бозор, ки дар он амалиёти лизингӣ анҷом дода мешавад, лизингро ба дохилӣ ва байналмилалӣ ҷудо менамоянд. Тибқи талаботи м. 5(1) Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мафҳуми лизинги дохилӣ муайян карда шудааст [15]. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки агар амалиёти лизингӣ дар дохили кишвар анҷом дода шавад ва субъектҳои онро амаликунанда резидентони ҚТ бошанд, пас он лизинги дохилӣ маҳсуб меёбад.

Дар ҳамина замина А.А. Груздева қайд менамояд, ки лизинги байналмилалӣ дар навбати худ ба чунин намудҳо ҷудо мешавад: содиротӣ, воридотӣ ва транзити байналмилалӣ [187, с. 28].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки аз навъҳои болозикри лизинги байналмилалӣ дар ҳудуди ҚТ асосан лизинги байналмилалии воридортӣ анҷом дода шудааст, махсусан гирифтани ҳавопаймо аз ҷониби ширкатҳои ҳавопаймоӣ.

Аҳамияти амалии лизинги байналмилалӣ дар он ифода меёбад, ки барои гирифтани имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ, ба иштирокчиёни лизинг мусоидат менамояд [173, с. 71-72]. Қонунгузорию ҚТ лизинги дохилӣ ва

байналмилалиро на ҳамчун намуди лизинг, балки ҳамчун шакл муқаррар намудааст. Асосан шакли шарномаи лизинг хаттӣ ё шифоҳӣ будани онро дар назар дошта, лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ бояд ҳамчун намуд муқаррар карда шавад.

Вобаста аз муҳлати лизинг ва ҳаҷми уҳдадориҳои тарафҳо лизинг ба лизинги молиявӣ ва лизинги амалиётӣ (оперативӣ) ҷудо мешавад.

Дар лизинги молиявӣ ҳам тартиби хариди мавзӯи лизинг ва ҳам кафолатдиҳӣ, гарав ва суғуртамоӣ аҳамияти муҳим дорад. И.А. Решетник мафҳуми лизинги молиявиро аз нуқтаи назари иқтисодӣ таҳлил намуда, чунин хулосабарорӣ намудааст: лизинги молиявӣ аз нуқтаи иқтисодӣ, ба қарздиҳии дарозмуддат монанд буда, барои лизинггир алтернатива барои ба даст овардани молу мулк тавассути ҷалби қарзҳои бонкӣ мебошад [198, с. 30].

Лизинги молиявӣ ба худ як қатор хусусиятҳои хос дорад:

- объекти лизинг ва фурӯшандаи молу мулк аз тарафи лизинггир интихоб карда шуда, ҳуқуқи истифодабарии молу мулкро пайдо менамояд;
- лизингдеҳ фурӯшандаро интихоб мекунад ва дар назди лизинггир барои шартҳои таҳвили молу мулк ҷавобгар аст;
- лизингдеҳ ба лизинггир ваколат медиҳад, ки агенти анҷомдиҳандаи амалиёт бо фурӯшанда бошад.

Тибқи шартномаи лизингҳои амалиётӣ (лизинг бо амортизатсияи нопурра) молу мулк ба лизинггир аз муҳлати меъёрии хизмати ӯ ба муҳлати хеле камтар дода мешавад, ки ба лизингдеҳ имкон медиҳад, онро чандин маротиба ба лизинг диҳад.

А.Е. Прудникова қайд менамояд, ки муҳлати шартномаи лизинги амалиётӣ аз як шабонарӯз то се сол шуда метавонад [195, с. 82]. Гарчанде қонунгузориҳои ҚТ вобаста ба лизинг муҳлати лизингро ба таври мушаххас

муқаррар накарда бошад ҳам, дар амалия аз ҷониби ташкилотҳои лизингӣ муҳлат муқаррар карда шудааст.

Чунончи, КВДЧ «Тоҷикагролизинг» вобаста ба имконият ва вазъи молумулкии лизинггир, инчунин тибқи санадҳои дохилиидоравӣ муҳлати шартнома ро то се сол ва ё зиёда аз он муқаррар менамояд [41, с. 10].

Ё ин, ки ЧДММ «ДС лизинг» муҳлати миёнаи лизингро то ду сол, дар ҳолатҳои истисноӣ дароз намудани онро ба муҳлати се сол муқаррар намудааст [209].

Ҳолатҳои мазкур нишон медиҳад, ки аз ҷониби ташкилотҳои мазкур муҳлати ниҳии бастани шартномаи лизинг муқаррар карда шудааст, ки ҳолати мазкур ба табиати ҳуқуқии шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ муҳолиф буда метавонад, зеро муҳлат набояд яктарафа, балки бо хоҳишу иродаи ҳар ду тарафи шартнома муайян карда шавад.

Дар баробари лизинги молиявӣ дар ҳудуди ҚТ лизинги амалиётӣ низ анҷом дода мешавад. Чунончи, Сомон Эйр ширкати миллии ҳавопаймоии Тоҷикистон аст, ки аз соли 2008 дар бозори байналмилалӣ бомуваффақият фаъолият мекунад ва ягона ширкати ҳавопаймоии кишвар аст, ки ба IATA (Ассотсиатсияи байналмилалии нақлиёти ҳавоӣ) дохил шудааст. Ширкати мазкур соли 2022 ду ҳавопаймои навъи Boeing 737-800-ро аз Ширкати ACG ба воситаи лизинги амалиётӣ (оперативӣ) ба лизинг гирифт [210]. Ҳолати мазкур аз он гувоҳӣ медиҳад, ки дар ҳудуди кишвар ин навъи лизинг рушд карда истодааст.

Бо ба анҷом расидани муҳлати лизинги амалиётӣ лизинггир дорои чунин ҳуқуқҳо буда метавонад:

- муҳлати шартнома ро мувофиқи иродаю хоҳиши худ дароз намояд;
- мавзуи лизингро ба лизингдех баргардонад;
- мавзуи лизингро аз лизингдех дар сурати мавҷуд будани созишнома (опсион) бо дарназардошти нархи бозорӣ харидорӣ намояд.

Лизинги амалиётӣ бо дарназардошти аломатҳои зерин аз лизинги молиявӣ фарқ мекунад:

Вобаста аз муҳлат: лизинги амалиётӣ ба муҳлати кӯтоҳтар аз давраи фарсудашавии объекти лизинг баста мешавад. Лизинги молиявӣ, бошад аз рӯи давомнокӣ бо муҳлати баргардонидани пурраи объекти лизинг ё аз он зиёдтар. Вобаста ба ҷуброни арзиши объект бо пардохтҳои лизингӣ: дар лизинги амалиётӣ ҷуброн карда намешавад. Дар лизинги молиявӣ пардохтҳо арзиши объекти лизингро дар давраи истифода пурра ё қариб пурра ҷуброн мекунанд. Вобаста ба хизматрасонии техникӣ: Дар лизинги амалиётӣ лизинггир ба уҳда мегирад, дар лизинги молиявӣ лизингдеҳ. Вобаста ба бармаҳал бекор кардани шартнома: лизинги амалиётӣ бекор карда мешавад, лизинги молиявӣ намешавад. Вобаста ба таваккали марги тасодуфии тарафҳо, вайроншавӣ ё гум шудани объекти лизинг: дар лизинги амалиётӣ лизингдеҳ ба уҳда мегирад, дар лизинги молиявӣ аз лаҳзаи гирифтани молу мулк лизинггир ба уҳда мегирад. Вобаста ба ҳуқуқҳояшон баъди ба охир расидани муҳлати шартнома: дар лизинги амалиётӣ муҳлати шартномаро мувофиқи иродаю хоҳиши худ дароз намояд; мавзуи лизингро ба лизингдеҳ баргардонад; мавзуи лизингро аз лизингдеҳ дар сурати мавҷуд будани созишнома (опсион) бо дарназардошти нархи бозорӣ харидорӣ намояд. Дар лизинги молиявӣ бошад, мавзуи лизинг ба таври худкор ба ҳисоби лизинггир мегузарад.

Як қатор муаллифон лизинги амалиётиро ба навъи иҷораи оддӣ нисбат медиҳанд [106, с. 15]. Аммо, дар ин навъи лизинг муносибатҳои байни лизинггир ва фурӯшандаи молу мулк, ки яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи лизинг мебошанд, бояд ба назар гирифта шаванд.

Қайд кардан зарур аст, ки агар ҳангоми лизинги амалиётӣ воситаҳои нақлиёт аз лизингдеҳ кафолат талаб карда шавад, ки пас аз ба охир расидани муҳлати лизинг нақлиёт арзиши муайяни боқимонда дорад, пас лизинг бо

чунин кафолат лизинги намуди кушода номида мешавад, дар сурати набудани чунин кафолат намуди пӯшида эътироф мешавад.

«Ширкати «BMW Leasing GmbH» масалан, ҳисобкунии пардохтҳои лизингиро барои нақлиётҳо дар асоси меъёри масофаи тайнамудаи нақлиёт муайян менамояд. Агар истифодабаранда аз ин меъёр зиёд истифода намояд, вай хароҷотҳо иловагиро пардохт мекунад, агар масофа аз меъёр камтар бошад - андозаи пардохт кам мешавад» [175, с. 26].

С.Б. Королев қайд менамояд, ки лизинги амалиётиро ҳамчун навъи лизинги алоҳида эътироф кардан чандон дуруст нест, ба монанди ҳуди лизинг, ки дар низоми шартномаҳои иҷора ворид карда шудааст [191, с. 54]. Муаллиф дар ин ҷо лизинги амалиётиро ҳамчун иҷораи оддӣ баҳо медиҳад ва дар хусуси нодуруст ҷойгир намудани ҳуди лизинг дар низоми шартномаи иҷора низ ибрози назар кардааст.

Аммо, новобаста аз ин дар лизинги амалиётӣ иштироки лизингдех, лизинггир ва фурӯшандаро бояд ба инобат гирем, ки ин яке аз хусусиятҳои муҳими шартномаи лизингро нишон медиҳад.

Вобаста ба муҳлати истифодабарии молу мулк ва шартҳои истеҳлоки ба он алоқаманд лизинг ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: лизинг бо таъминоти пурра ва мутаносибан таъмини амортизатсияи пурраи молу мулк, вақте ки муҳлати шартнома ба муҳлати меъёрии молу мулк баробар аст ва ба лизингдех арзиши молу мулк аз ҷониби лизинггир пурра пардохт карда мешавад. Лизинги молиявӣ одатан лизинги пурра мебошад.

Лизинг бо пардохти нопурра ва мувофиқан амортизатсияи нопурраи молу мулк, ки дар он муҳлати шартнома аз муҳлати меъёрии молу мулк камтар аст ва дар давоми амали он танҳо як қисми арзиши он пардохт карда мешавад. Азбаски дар лизинги амалиётӣ як таҷҳизот барои истифодаи муваққатӣ якчанд маротиба супорида мешавад, аз ин лиҳоз онро ба ин гурӯҳи лизинг ворид намудан мумкин аст.

Қонунгузори баъзе кишварҳо, аз ҷумла Канада, лизинги «дарозшаванда» (streech leasing)-ро муқаррар намудааст. Вақте ба лизинггир ҳуқуқи афзалиятнок дода мешавад, ки муҳлати асосии шартномаи лизингро бо пардохти лизингии муқаррарнамудаи шартнома ё камтар идома диҳад ва лизинги муҳлатнок, ки дар он шартнома ба муҳлати муайян баста мешавад, пас аз ба охир расидани он молу мулк ба моликияти лизинггир мегузарад ё ба лизингдех бармегардад [187, с. 28].

Таҳлили мазкур нишон медиҳад, ки лизинги молиявӣ ба намуди лизинг бо таъминоти пурра (бо дарназардошти амортизатсияи мавзуи лизинг) дохил мешавад, зеро дар давоми муҳлати ин шартнома маблағи пурраи мавзуи лизинг бо фоизҳои муайяни он ба ҳисоби лизингдех мегузарад.

В. Горемыкин дар доираи лизинги молиявӣ намудҳои алоҳидаи онро ҷудо менамояд:

- лизинги ҷудогона (сода ва мураккаб) лизинг (қисман аз ҷониби лизингдех маблағгузорӣ мешавад) иборат аз он аст, ки якчанд ташкилотҳои қарзиро барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои бузурги лизингӣ муттаҳид мекунад. Он ҷалби қарздиҳандаи дарозмуддатро аз як ё ду ё якчанд қарздиҳанда ба маблағи то 70-80% арзиши объекти лизинг пешбинӣ мекунад. Дар лизингҳои ҷудогона, қарзгирандаи лизинг метавонад барои баргардонидани қарз пурра ҷавобгар набошад, ки дар ин ҳолат тавассути пардохтҳои лизингӣ бевосита ба қарзгирандагон ҷуброн карда мешавад.

- лизинги гурӯҳӣ (саҳҳомӣ) аз дигар намудҳо ва навъҳо бо он фарқ мекунад, ки гурӯҳи иштирокчиён (саҳмдорон) ҳамчун лизингдех баромад мекунад. Онҳо корпоратсияи махсус (ширкати боварӣ ва ғайра) таъсис медиҳанд ва шахси боэътимодно таъин мекунад, ки минбаъд тамоми амалиёти заруриро оид ба муносибатҳои лизингӣ анҷом медиҳад [62, с. 37].

Ҳолати мазкур бо дарназардошти таъиноти асосии лизинги молиявӣ таснифбандӣ карда шудааст. Аслан дар замони муосир махсусан дар ҳудуди

ҶТ лизинги гурӯҳӣ ба назар намерасад, зеро аксар амалиётҳои лизингӣ аз ҷониби субъектҳои мушаххас (ташкilotҳои лизингӣ) ба роҳ монда мешавад.

Таҳлилҳои меёри қонунгузорӣ нишон медиҳад, ки вобаста ба пайдо намудани ҳуқуқи соҳибмулкӣ нисбат ба мавзуи лизинг лизингро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: лизинг бо харидани мавзуи он ва лизинг бе харидани мавзуи он. Масалан, таъиноти асосии лизинги молиявӣ дар он ифода меёбад, ки молу мулк баъди ба охир расидани муҳлати шартномаи лизинг ба таври худкор бояд молу мулки лизинггир эътироф карда шавад, зеро ҳолати мазкур дар қонунгузорӣ низ мустақкам гардидааст. Аз ин лиҳоз лизинги молиявиро ба гурӯҳи аввали ин навъи лизинг ворид кардан мумкин мебошад.

Лизинги амалиётӣ ба гурӯҳи дуюм, яъне лизинге ки бе харидани мавзуи он анҷом дода мешавад, дохил мегардад. Таъиноти асосии ин навъи лизинг дар он ифода меёбад, ки баъди ба охир расидани муҳлати шартномаи лизинг мавзуи лизинг ба лизингдех баргардонида мешавад.

Аслан, ба чунин гурӯҳҳо ё навъҳо таснифбандӣ намудани шартномаи лизинг на он қадар мувофиқ ба мақсад мебошад, зеро дар ҳама намуди шартномаи лизинг лизинггир имконияти харидорӣ намудани мавзуи лизингро ба даст меорад. Болотар низ таҳлил намудем, ки дар натиҷаи лизинги амалиётӣ як аз амалҳои, ки лизинггир метавонад анҷом диҳад, ин баъди ба охир расидани муҳлати шартнома харидорӣ намудани мавзуи лизинг мебошад. Дар лизинги молиявӣ моҳиятан баъди ба охир расидани муҳлати шартнома мавзуи шартнома харидорӣ карда намешавад, балки ба таври худкор ба лизинггир мегузарад, зеро дар давоми муҳлати шартнома лизинггир ба лизингдех ҳама намуд пардохтҳоро анҷом медиҳад.

Вобаста ба объекти шартномаи лизинг онро ба лизинги молу мулки манқул ва ғайриманқул ҷудо намудаанд [111, с. 441]. Муаллиф бо дарназардошти ашёи лизинг онро таснифбандӣ намудааст.

А.Е. Прудникова лизинги молу мулки ғайриманқулро дар навбати худ таснифбандӣ намудааст:

- лизинги молу мулки ғайриманқули таъиноти истеҳсоли дошта;
- лизинги молу мулки ғайриманқули таъиноти истеҳсоли надошта [195, с. 80].

Ҳангоми лизинги молу мулки ғайриманқул, лизингдеҳ молу мулкро бо супориши лизинггир месозад ё меҳарад ва онро барои истифодаи иқтисодӣ ва истеҳсоли ба ӯ медиҳад. Мисли муомилоти молу мулки манқул, шартнома одатан ба муҳлати камтар ё баробар ба давраи истеҳлоки объект баста мешавад.

Вобаста ба ҳолати имтиёзҳои дар қонунгузорӣ муқарраргардида лизингро ба ду намуд: лизинги воқеӣ ва лизинги қалбакӣ ҷудо намудан мумкин аст.

Лизинги воқеӣ нишон медиҳад, ки хоҳишу иродаи иштирокчиёни аҳди лизингӣ яхела мебошад.

Лизинги қалбакӣ. Аҳди лизингӣ бидуни нияти эҷоди оқибатҳои ҳуқуқӣ анҷом дода мешавад ё дигар аҳди басташударо бо мақсади ба даст овардани фоидаи бештар тавассути гирифтани имтиёзҳои андозӣ ва истеҳлок фаро мегирад.

Бо дарназардошти талаботи қонунгузорӣ оиди пардохтҳои лизингӣ, онро ба лизинги пулӣ, ҷубронӣ ва омехта ҷудо намудаанд. Бояд қайд намуд, ки яке аз навъҳои муҳими лизинг, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ эътироф карда шудааст, лизинг-левереч ба шумор меравад. Дар адабиёти ҳуқуқӣ ин навъи лизингро лизинги ҷудогона низ меноманд [111, с. 442].

Аслан, таҳти мафҳуми лизинг левереч инро фаҳмидан мумкин аст: лизинг левереч намуди махсуси лизинги молиявӣ мебошад, ки дар он ҳиссаи зиёди (аз рӯи арзиши) таҷҳизоти ба иҷора гирифташуда аз ҷониби шахси сеюм (сармоягузор) ба иҷора гирифта мешавад ва дар нимаи аввали муҳлати

иҷора амортизатсия барои таҷҳизоти ба иҷора гирифташуда ва пардохти фоизҳо аз рӯи гирифташуда амалӣ карда мешавад.

Навъи дигари лизинг, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ мушоҳида намудан мумкин аст, лизинг бианко маҳсуб меёбад. Лизинг бианко (калимаи маҷорӣ-(Венгрия)-и *bianko-lizinget*), ё шартномаҳои бешарт. Одатан ба таҷҳизоте, ки истифодаи он аллакай бо таъиноти маҳдуди худ вобаста аст, ин навъи шартнома баста мешавад.

Дар қонунгузории баъзе давлатҳои пасошӯравӣ як навъи лизинг ин лизинги бонкӣ муқаррар карда шудааст. Махсусан, Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизинги бонкиро ҳамчун навъи махсуси лизинг муқаррар намуда, чунин маънидод намудааст, намуди лизинге мебошад, ки дар он ба сифати лизингдеҳ бонк баромад менамояд.

Албатта имрӯзҳо дар ҳудуди ҚТ низ аз ҷониби бонкҳо амалиётҳои лизингӣ анҷом дода мешавад, ки онро мо мушоҳида карда метавонем. Ҳолати мазкур асоси ҳуқуқии худро аз Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» мегирад. Тибқи муқаррароти қ. 4 м. 3 Қонуни мазкур ташкилотҳои қарзӣ, ғайр аз амалиёти бонкии дар қ. 1 моддаи мазкур номбаршуда, ҳуқуқ доранд аҳдҳои лизингиро ба амал бароранд [25].

Дар ҚТ низ як қатор ташкилотҳои қарзӣ ба монанди ҚСК «Ориёнбонк» – «Ориён-лизинг», ҚСК «Бонки Эсхата» – «Эсхата лизинг», ҚСП «Душанбе Сити Бонк» – «ДС лизинг» амалиётҳои лизингиро анҷом медиҳад.

Ҳамзамон мувофиқи маълумоти расмӣ Бонки Миллии Тоҷикистон сармоягузории бонкҳо ба сармояи дигар ташкилотҳо ва корхонаҳо, ба ҳолати 30 июни соли 2024, аз ҷумла ба фаъолияти лизингӣ 4 ададро ташкил медиҳад, ки инҳо маҳсуб меёбанд: ҚСК «Ориёнбонк» - ҚДММ «Ориён - Лизинг»; ҚСК «Бонки Эсхата» - ҚДММ «Эсхата Лизинг»; ҚСП «Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон» - ҚСП ташкилоти иҷораи молиявии хурди

«Стандарт-иҷора»; ҚСК «Коммерсбонки Тоҷикистон» - ҚДММ «Инвест-Лизинг» [211].

Масалан, ҚСК «Бонк Эсхата» ҷамъияти саҳомии кушода ба ҳисоб рафта, соли 1993 санаи 16-ноябр таъсис ёфтааст ва баъдтар бо қорори комиссияи умуми 28-майи 1999 ҳамчун бонки тижоратӣ қабул шуда буд. ҚСК «Бонк Эсхата» яке аз бонки машхуртарини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. ҚСК «Бонк Эсхата» соли 2002 ҳамчун ҚСК «Бонк Эсхата» аз нав қайд шуда буд ва то ҳол фаолият менамояд. Давоми 22 соли бо фаъолияти пурсамари худ ҚСК «Бонки Эсхата» тавонист яке аз мавқеъҳои пешсафиро дар бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ишғол намояд. ҚСК «Бонки Эсхата» аз соли 2011 хизматрасонии нав агролизингро ҷорӣ намуд, ки ба он хоҷагиҳои деҳқонӣ, фермеронро бо техника ва таҷҳизоти зарурии хоҷагии қишлоқ то ҳол таъмин намуда истодааст. Бонки Эсхата дар асоси лоиҳаи ЕСТАР фаъолият бурда истодааст. Чуноне, ки дар раванди таҳлили фаъолияти бонк муайян гардид соли 2011 нисбати соли 2012 нақдинаи хазина ба 72-86% афзоиш гардид [172, с. 235-240].

Мувофиқи маълумотҳои дастрасгардида, аз 20 августи соли 2023 то 20 августи соли 2024 танҳо аз тарафи ҚДММ «Эсхата-лизинг» 537 шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баста шудааст [220].

Дар ҳамин замина З.М. Зиёев қайд менамояд, ки аз 14 ширкати лизингии дар ҳудуди ҚТ фаъолияткунанда танҳо 5 адади он бевосита ба аҳдҳои лизингӣ машғул ҳастанд, боқимонда 9 адади онро бонкҳо ташкил медиҳанд, ки ба лизингир кредит медиҳанд. Ширкатҳои фаъоли лизингӣ инҳо маҳсуб меёбанд: ҚДММ «Глобал Лизинг», ҚДММ «Аср-Лизинг», ҚСК «Агротехсервис», ҚДММ «Лизинг Финанс», КВДЧ «Тоҷикагролизинг» [151, с. 74-81].

Зикр кардан бамаврид аст, ки яке аз навҳои дигари лизинг, ки қонунгузорӣ муқаррар намудааст ин лизинги баргардонидашаванда маҳсуб меёбад. Тибқи талаботи м. 1 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ

(лизинг)» лизинги баргардонидашаванда пешбинӣ шудааст. Ба ибораи дигар, тарафҳо дар ин навъи лизинг пай дар пай ба ду муносибатҳои ҳуқуқӣ ворид мешаванд, ки объекти онҳо як молу мулк аст. Ин намуди лизинг, чун қоида аз ҷониби субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ анҷом дода мешавад, ки молу мулкero соҳиб ҳастанд, ки нархи гаронбаҳо дорад, аммо барои истифода намудани он аз нигоҳи молиявӣ танқисӣ мекашанд ба миён меояд.

Таҷрибаи истифодаи лизинги баргардонидашаванда дар ҚТ амалан вучуд надорад, гарчанде ки ин намуди лизинг, ба андешаи мо, бояд диққати соҳибкорони ватаниро ба худ ҷалб кунад, зеро он имкон медиҳад, ки мушкилоти корхонаҳо бо вазъи мураккаби молиявӣ зуд ба воситаи ин навъи лизинг ҳал карда мешавад. Агар корхона ба молу мулк ниёз дошта бошад, аммо бо ягон сабаб дар айнаи замон бо захираҳои молиявӣ мушкилот дошта бошад, пас ба ӯ фурӯхтани молу мулк ба ширкати лизингӣ ва ҳамзамон бо бастанӣ шартномаи лизингӣ истифодаи онро идома додан хеле ғоиданок аст. Ин имкони хариди минбаъдаи молу мулкro пас аз ба охир расидани муҳлати шартнома истисно намекунад. Ғайр аз он, бартариҳои муҳими лизинги баргардонидашаванда истифодаи таҷҳизоти аллакай истифодашаванда ҳамчун манбаи маблағгузориҳои иншооти нави сохташаванда бо имконияти истифодаи имтиёзҳои андоз барои иштирокчиёни амалиёти лизинг ба шумор меравад.

Ҳамин тариқ, бо анҷом додани ин амал субъекти фаъолияти соҳибкорӣ имконияти пайдо намудани маблағҳои иловагиро ба вучуд оварда, бо ин васила манбаи сармоягузорӣ ба худ пайдо намуда, ба пур кардани маблағҳои дар гардиш қарор доштааш замина фароҳам меорад.

С.Б. Королев қайд менамояд, ки аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, лизинги баргардонидашаванда як намуди алоҳидаи лизинг нест, зеро он маҷмӯи ду шартнома: хариду фурӯш ва бевосита шартномаи лизинг мебошад, яъне, ҳамон тартибе ба шумор меравад, ки дар лизингҳои оддӣ ба вучуд меояд

[191, с. 54]. Андешаи мазкурро дар дигар адабиёти ҳуқуқӣ низ мушоҳида намудан мумкин аст, ки лизинги баргардонидашавандаро ба намуди лизинги амалиётӣ ворид менамоянд.

Муқаррароти Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» низ шаҳодат аз он медиҳад, ки молу мулк ба шарте ба лизингдеҳ фурӯхта мешавад, ки такроран ин молу мулк ба лизинггир ба лизинг дода шавад. Ҳамин муқаррарот нишон медиҳад, ки фурӯшандаи молу мулки лизинг дар як навбат ба сифати лизинггир баромад менамояд.

Вобаста ба ин масъала баъзе муаллифон бар ин назаранд, ки лизинги баргардонидашаванда намуди алоҳидаи шартномаи лизинг намебошад, чунки хусусияти калидии шартномаи мазкур, ки уҳдадории хариди молу мулк аз фурӯшандаи муайян маҳсуб меёбад, дар ин ҷо дида намешавад [141, с. 53]. Бо ин нуқтаи назар розӣ шудан чандон мувофиқи мақсад нест, зеро ҳуди қонунгузорӣ ҳуқуқи лизингдеҳро оиди интиҳоби фурӯшанда маҳдуд накардааст.

Гарчанде дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба лизинги баргардонидашаванда баҳсҳои зиёд ҷой дошта бошад ҳам, ҳамчун навъи алоҳидаи лизинг эътироф гардидани он дар худ чунин хосиятҳоро фаро мегирад: аввалан, дар қонунгузорӣ лизинги баргардонидашаванда ҳамчун навъи алоҳидаи лизинг муқаррар карда шудааст; дуюм, истифодаи ин навъи лизинг ба субъекти фаъолияти соҳибкорӣ имкониятҳои васеъро ҷиҳати ноил гардидан ба мақсадҳои ниҳой ба вуҷуд меорад; сеюм, асосан ин навъи лизингро метавон ҳамчун омили наҷот ёфтан аз ҳолати муфлисшавӣ эътироф намуд; чорум, дар ин навъи лизинг гарчанде ду субъект иштирок намоянд ҳам масъалаи ҷавобгарӣ вобаста ба интиҳоби фурӯшанда ба зиммаи лизинггир меафтад, зеро лизинггир дар як навбат худ ба сифати фурӯшанда баромад менамояд.

Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузорӣ вобаста ба лизинг дар масъалаи шаклҳо ва намудҳои лизинг нишон медиҳад, ки меъёрҳои гуногун

дар қонунгузории давлатҳои хориҷӣ ба назар мерасад. Масалан, м. 5(1) Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» намудҳои лизинг номгузорӣ карда шуда, дар он лизинги молиявӣ, лизинги амалиётӣ ва лизинги баргардонидашаванда ҳамчун намудҳои лизинг муқаррар гардида, дар қ. 3 он лизинги дохилӣ ва лизинги байналмилалӣ муқаррар карда шудааст [15]. Лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ ба сифати намудҳои лизинг дар он ҷо муқаррар нагардидааст, зеро қ. 1 моддаи мазкур намудҳои лизинг гуфта, лизинги молиявӣ, лизинги амалиётӣ ва лизинги баргардонидашавандаро дар назар дорад.

Дар м. 4 Қонуни намунавии давлатҳои ИДМ «Дар бораи лизинг» шаклҳо ва намудҳои лизинг номгузорӣ карда шуда, дар он лизинги дохилӣ ва лизинги байналмилалӣ на ҳамчун намуд, балки ҳамчун шакли лизинг муқаррар карда шудааст. Ба сифати намудҳои лизинг дар Қонуни мазкур лизинги молиявӣ, лизинги оперативӣ, лизинги баргардонидашаванда, лизинги дуҷуминдараҷа ва сублизинг муқаррар карда шудааст. Албатта муқаррароти овардашуда нисбати меъёри қонунгузории ҶТ васеътар ба шумор рафта, ба ғайр аз намудҳо, инчунин шаклҳо ва намуди нави лизинг (лизинги дуҷуминдараҷа)-ро муқаррар намудааст.

Дар Қонуни федералии ФР «Дар бораи лизинг» м. 7 ба шаклҳои лизинг бахшида шуда, муқаррарот вобаста ба намудҳои лизинг ҷой надорад. Мувофиқи м. 7 Қонуни мазкур шаклҳои лизинг: лизинги дохилӣ ва лизинги байналмилалӣ муқаррар карда шудааст [35]. Муқаррар нагардидани меъёр оиди намудҳои лизинг метавонад дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ нофаҳмоиро ба вуҷуд орад.

Ба ҳамин монанд дар қонунгузории Ҷумҳурии Украина низ вобаста ба намудҳои лизинг муқаррароти меъёрӣ ҷой надошта, дар он шакли шартномаи лизинг муқаррар карда шудааст, ки тибқи он шартномаи лизинг

ба таври хаттӣ баста мешавад [39]. Айнан чунин меъёр дар м. 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқаррар карда шудааст.

Ҳамзамон дар м. 748 КМ ҚТ низ чунин меъёр оварда шудааст: шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар шакли хаттӣ баста шуда, бояд ба тариқи нотариалӣ тасдиқ карда шавад [6]. Аслан шакли шартнома гуфта дар шакли хаттӣ ё шифоҳӣ бастанӣ онро дар назар доранд.

Аммо дар қонунгузории баъзе аз давлатҳои аъзои ИДМ лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ на ҳамчун намуд, балки ҳамчун шакл муқаррар гардидааст. Албатта ба сифати намуди лизинг муқаррар намудани ин ду навъи шартномаи лизинг ба мақсад мувофиқ мебошад.

Таҳлили Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи лизинг» вобаста ба намудҳои он нишон медиҳад, ки дар он тамоман меъёрҳои фарқкунандаро мушоҳида карда метавонем. Дар м. 3 Қонуни мазкур шаклҳо ва намудҳои лизинг номгузорӣ карда шуда, тибқи он лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ ҳамчун шакл ва ҳамчун намудҳои лизинг инҳо муқаррар карда шудааст: лизинги баргардонидашаванда, лизинги бонкӣ, лизинги пурра ва лизини тоза [37]. Дар ин ҷо лизинги молиявӣ ва лизинги оперативӣ сарфи назар карда шуда, ҳамчун навъи лизинг муқаррар карда нашудааст.

Дар натиҷаи таҳлилҳои анҷомдодашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки аслан дар қонунгузорӣ вобаста ба ду навъи лизинг: 1) дохилӣ ва байналмилалӣ; 2) лизинги молиявӣ, лизинги оперативӣ ва лизинги баргардонидашаванда муқаррарот пешбинӣ кардан зарур аст, зеро дигар навъҳои лизинг метавонанд дар заминаи ҳамин намудҳо ба вуҷуд оянд. Албатта аз нуқтаи назари илмӣ таҳлил намудани онҳо шарт мебошад, лекин дар қонунгузорӣ дарҷ намудани ҳар як навъи он зарурияти воқеӣ надорад.

Аз таҳлили анҷомдодашуда вобаста ба мафҳум, хусусият ва намудҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосаҳоро пешниҳод намудан мувофиқи мақсад аст:

1. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар баробари лизинги молиявӣ, инчунин лизинги амалиётӣ ва баргардонидашаванда низ амал мекунад. Таҳлили адабиёти илмӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои байналмилалӣ ба мо нишон медиҳад, ки истифодаи истилоҳи иҷораи молиявӣ дарбаргирандаи хусусиятҳои хоси намудҳои алоҳидаи лизинг буда наметавонад. Зеро бо рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ ва инкишофи қонунгузориҳои маданӣ лизинг хусусияти васеътарро соҳиб гашта, танҳо иҷораи молиявиро дар назар надорад. Аз ин лиҳоз мувофиқи мақсад мешуморем, ки дар таҳрири нави Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» сараввал аз номи Қонун ва баъдан дар матни он истилоҳи «иҷораи молиявӣ» хориҷ карда шуда, ба ивази он истифодабарии истилоҳи «лизинг»-ро дуруст мешуморем.

2. Таҳлили адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ ба мо нишон медиҳад, ки мафҳуми лизинг дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» назар ба мафҳумҳои дигар тафовут дорад. Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои васеъ намудани фаъолияти лизингӣ дар ИДМ 6 декабри соли 2006 аз ҷониби МН МО ҚТ ратификатсия (тасдиқ) карда шудааст. Пешниҳод мегардад, ки ба мафҳуми лизинг, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» дода шудааст, хусусияти молиявӣ, амалиётӣ ва баргардонидашаванда доштани он илова карда шавад.

3. Хусусиятҳои лизинг тибқи қонунгузорӣ ва адабиёти илмӣ гуногунанд. Аз таҳлили анҷомдодашуда чунин хусусиятҳоро ҷудо намудан мумкин аст: хусусияти ташкилию иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ; бавучудой ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг; истилоҳи байналмилалӣ, ки дар истифодаи умум қарор дорад; лизинг хизматрасонии молиявӣ мебошад; лизингдех ухдадор аст, воситаи нишондодаи лизинггирро харидорӣ намояд; восита танҳо бо мақсади соҳибкорӣ дода мешавад; мазмуни лизингро муздноқӣ ташкил менамояд; метавонад ба лизингдех баргардад; метавонад баъди

пардохти давра ба давра ба моликияти пурраи лизинггир гузарад; лизинггир дар як навбат метавонад фурӯшанда бошад.

4. Дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба навъҳои лизинг фикру андешаҳои гуногун ҷой доранд ва вобаста ба маҳакҳои дахлдор онро таснифбандӣ низ менамояд. Натиҷаи таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мо метавонем вобаста ба маҳакҳои зерин лизингро таснифбандӣ намоем:

- вобаста ба муқаррароти қонунгузорӣ: лизинги молиявӣ, лизинги амалиётӣ, лизинги баргардонидашаванда ва сублизинг (иҷораи фаръӣ).
- вобаста ба муҳлат: дарозмуҳлат, миёнамуҳлат ва кӯтоҳмуҳлат.
- вобаста ба доираи субъектони амалисозандаи муносибатҳои лизингӣ, лизинги бевосита ва бавоситаро ҷудо менамояд.
- вобаста ба муносибат бо объекти лизинг ё ин ки ҳаҷми хизматрасонӣ ба лизинги тоза ва лизинги пурра ҷудо мешавад.
- вобаста ба таъиноти лизинг онро ба лизинги тоза, пурра, бо хизматрасонии нопурра, комплексӣ ва револьверӣ ҷудо намудан мумкин аст.
- дар алоқамандӣ бо бахши бозор, ки дар он амалиёти лизингӣ анҷом дода мешавад, лизинг ба дохилӣ ва байналмилалӣ ҷудо мешавад.
- вобаста аз муҳлати лизинг ва ҳаҷми уҳдадориҳои тарафҳо лизинг ба лизинги молиявӣ ва лизинги амалиётӣ (оперативӣ) ҷудо мешавад.
- вобаста ба муҳлати истифодабарии молу мулк ва шартҳои истеҳлоки ба он алоқаманд лизинг ба намудҳои зерин ҷудо мешавад: лизинг бо таъминоти пурра ва лизинг бо пардохти нопурра.
- вобаста ба пайдо намудани ҳуқуқи соҳибмулкӣ нисбат ба мавзуи лизинг лизингро ба ду гурӯҳ ҷудо намудан мумкин аст: лизинг бо харидани мавзуи он ва лизинг бе харидани мавзуи он.
- вобаста ба объекти лизингшаванда ба лизинги молумулки манқул ва ғайриманқул ҷудо мекунам.

- вобаста ба ҳолати имтиёзҳои дар қонунгузорӣ муқарраргардида лизингро ба ду намуд: лизинги воқеӣ ва лизинги қалбакӣ ҷудо намудан мумкин аст.

- бо дарназардошти пардохтҳои лизингӣ пулӣ, ҷубронӣ ва омехта ҷудо мешавад.

- вобаста ба тарзи хизматрасонии лизингӣ ва амалиётҳои лизингӣ: лизинг левереч ва лизинг бианкоро ҷудо намудан мумкин аст.

- вобаста ба субъекти анҷомдиҳандаи лизингӣ онро ба чунин намудҳо ҷудо намудан мумкин аст: лизинге, ки бевосита ташкилотҳои лизингӣ анҷом медиҳанд ва лизинге, ки аз ҷониби бонкҳо анҷом дода мешавад.

5. Дар натиҷаи таҳлил муайян карда шуд, ки дар ҳолати бастанӣ шартномаи лизинг бояд ҳатман навъи он дарҷ карда шавад, зеро дар натиҷаи дарҷ накардани навъи он метавонад безътибор эътироф карда шавад. Ҳамзамон қайд кардан бамаврид аст, ки лизинги баргардонидашаванда навъи алоҳидаи лизинг маҳсуб меёбад ва андешаҳои мухолиф оиди ин масъала бо асосҳои, ки болотар қайд гардид рад карда мешавад.

6. Таснифбандии намудҳои алоҳидаи лизинг вобаста ба маҳакҳои гуногун асоси илмӣ дошта, натиҷаи таҳлилҳо нишон медиҳад, ки онҳо маҳз ба ҳамон се навъи лизинги анъанавӣ, аз қабилӣ лизинги молиявӣ, лизинги амалиётӣ ва лизинги баргардонидашаванда дохил мешаванд. Аз ин лиҳоз, мансуб донишҳои ин навъҳо ба навъҳои дар қонунгузорӣ муқарраргардида мувофиқи мақсад аст.

7. Пешниҳод карда мешавад, ки бо дарназардошти талаботи техникаи қонунгузорӣ дар м. 5(1) Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ низ намуди лизинг муқаррар карда шавад, на шакли он.

БОБИ 2. ТАВСИФИ УМУМИИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ)

1.1. Мафҳум ва табиати ҳуқуқии шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)

Дар замони муосир шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ҳамчун механизми танзимкунандаи муносибатҳои ҷамъиятӣ дар аксарияти муомилоти ҳуқуқи маданӣ истифода гардида, бо мақсади қонё намудани талаботу манфиат ва бартараф кардани эҳтиёҷоти субъектони ҳуқуқи маданӣ истифода карда мешавад.

Ба андеши Соҳибов М.М. «дар низоми уҳдадориҳои ҳуқуқи маданӣ, уҳдадориҳо вобаста ба муваққатан додани ашё мавқеи хосса дошта, дар ин муносибатҳои тарафи гирандаи молу мулк наметавонад ҳуқуқи моликиятро нисбат ба молу мулк пайдо намояд, ба шарте ки дар шартнома пешбинӣ нашуда бошад» [116, с. 56].

Шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ мавқеи махсус дошта қонунгузориҳои ҚТ онро ба низоми шартномаи иҷора дохил намудааст.

Мафҳуми расмии шартномаи иҷораи молиявӣ дар м. 747 КМ ҚТ муқаррар карда шудааст [7]. Аз мафҳуми муқарраргардида, чунин нишонаҳои муҳими шартномаи мазкурро ҷудо намудан мумкин аст: - тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) – иҷорадеҳ (лизингдеҳ) ва иҷорагир (лизинггир) мебошад; - иҷорадеҳ уҳдадор аст, молу мулки нишондодаи иҷорагирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ харидорӣ намояд; - муносибат байни иҷорагир ва фурӯшанда мустақилона ба вучуд меояд.

Аз сабаби он, ки иҷораи молиявӣ пурра маънои лизингро дода наметавонад, мо низ минбаъд ба ивази шартномаи иҷораи молиявӣ, шартномаи лизингро истифода менамоем. Ҳамзамон, мафҳуми лизинг дар қ.

2, м. 18 КА ҚТ [5] низ пешбинӣ карда шудааст. Мафҳуми шартномаи мазкур дар Созишномаи ИДМ оид ба лизинг низ пешбинӣ шудааст [3].

Аз амалигардони самтҳои мазкур, ки нисбати падидаҳои алоҳидаи иқтисодӣ татбиқ карда мешаванд, чунин натиҷа бармеояд, онҳо барои тадқиқи падидаҳои молиявӣ ва ҳамчун мувофиқати самаранокии функцияҳои дахлдори давлат муҳим арзёбӣ мегарданд. Чуноне ки аз таҷриба бармеояд, фаъолияти шумораи зиёди ширкатҳои лизингӣ дар ҳудуди собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (минбаъд ИҚШС) бинобар ҷой надоштани қонунгузори устувори андозӣ ва имтиёзҳои андозӣ боис ба он гардидааст, ки соҳаи мазкур дар фаъолияти соҳибкорӣ рушду нумӯё накардааст [159, с. 57]. Муҳимтарин афзалияти лизинг ин имтиёзҳои андозӣ аст, ки аз тарафи давлат нисбати субъектҳои муносибатҳои лизингӣ пешниҳод карда мешаванд. Ин имконият медиҳад, ки ба андозаи ҷашмрас хароҷотҳои амалиётҳои лизингӣ кам гардад. Маҳз ҳамин омил аз ҳар ҷиҳат барои рушди муносибатҳои лизингӣ дар кишварҳои ғарбӣ мусоидат намудааст [154, с. 22].

Қайд намудан зарур аст, ки тибқи қонунгузори андоз баъзе намуди мавзӯи шартномаи лизинг аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудааст.

Чунончи, молу мулки моддии истехлоқшаванда тибқи амалиёти иҷораи молиявӣ (лизинг) (аз ҷумла ҳавопаймоҳо), ки мутобиқи қонунгузори андоз анҷом дода мешавад, ба истиснои молу мулки ғайриманкул, автомашинаҳои сабукрав ва мебел [33].

Дар ҳамин замина барои рушди фаъолияти сармоягузорӣ дар ҚТ агар супоридани молу мулки истехлоқшаванда бо шартҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) бошад, он аз пардохти андоз аз арзиши иловашуда озод карда мешавад [181, с. 254-267].

Дар фарқият аз КМ ҚТ, қаблан дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» на шартномаи иҷораи молиявӣ, балки шартномаи лизингро муқаррар шуда буд, аммо аз матни қонун хориҷ карда шуд.

Ҳамчунин дар баробари ин чунин аломатҳои фарқкунандаро дар ин мафҳум мушоҳида намудан мумкин буд: - шартномаи лизинг аҳди хаттӣ аст; - лизингдех молу мулкро барои соҳибӣ ва истифодабарии муваққатии бо пардохт ба лизинггир диҳад.

Вобаста ба ворид намудани шартномаи лизинг ҳамчун намуди алоҳидаи «лизинг» ва ё намуди алоҳидаи «иҷора» дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳсҳо ҷой доранд. Албатта таҳлили КМ ҚТ, Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» нишон медиҳад, ки дар кишвар шартномаи лизинг як навъи шартномаи иҷора аст ва он маҳз ба ҳамин институт ворид карда шудааст. Дар илм нуқтаҳои назари гуногун ҷой дорад.

Якум, гурӯҳи олимон дар он нуқтаи назаранд, ки шартномаи лизинг ин шартномаи иҷораи молу мулк аст ва ба худ хусусиятҳои хос дорад.

Дуюм, гурӯҳи олимон дар он нуқтаи назаранд, ки он ба шартномаи хариду фурӯш тааллуқ дорад, зеро муносибати истифодабаранда ва фурӯшанда метавонад мустақилона ба вуҷуд ояд.

Сеюм, гурӯҳи олимон шартномаи лизингро ба гурӯҳи шартномаҳои қарзӣ ва шартномаи дигари ҳуқуқи маданӣ вобаста медонанд.

Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалӣ молиявӣ» шартномаи лизингро ҳамчун як навъи махсус (*sui generis*) ҷудо менамояд, аммо унсурҳои шартнома дар бораи додани таҷҳизот барои истифодаи муваққатӣ, шартномаи хариду фурӯш ва шартномаи фурӯши шартиро фаро мегирад.

Дар адабиёти ватанӣ низ ба ин нуқта олимон андешаҳои худро ибраз намудаанд. Аз ҷумла Ф.С. Сулаймонов қайд менамояд, ки шартномаи иҷораи молиявӣ унсурҳои ду намуди шартномаи мустақил-шартномаи хариду фурӯш ва шартномаи иҷораро доро мебошад. Маҳаки асосии шартномаи хариду фурӯш, ки дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баста мешавад, дар он мебошад, ки ин ду шартномаҳо ба сифати

шартномаҳои аз ҳамдигар мустақил ва новобаста эътироф карда шуда, шартномаи хариду фурӯш нисбати шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) хусусияти аксессорию доро нест. Шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) танҳо дорои унсурҳои асосии шартномаи иҷора буда, дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) шартномаи хариду фурӯш баста мешавад [129, с. 92-93]. Албатта аз нигоҳи аввал таҳлили шартномаи лизинг аз нигоҳи истифодабарии унсурҳои шартнома дуруст аст, он хусусиятҳои дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ низ дарбар мегирад.

Ба андешаи А.М. Мирзоев шартномаи лизингӣ дорои се қисмат аст: молсупорӣ (хариду фурӯши объекти лизинг, ки аз ҷониби лизинггир тасдиқ гардидааст, байни лизинггир ва молсупор, иҷораи дарозмуҳлат байни лизингдех ва лизинггир ва харида гирифтани аз ҷониби охирин аз лизингдех ва ё баргардонидани молу мулк дахлдор ба вай) [163, с. 177-185].

Дар дигар адабиёти ватанӣ чунин нишонаҳои шартномаи лизингро ҷудо менамоянд:

1. Будани мақсади маблағгузорию иҷорадиҳанда, яъне бастанӣ шартномаи лизинг бо мақсади маблағгузорӣ ба молу мулке, ки баъд ба иҷора дода мешавад, маблағи иҷорапулӣ ба намуди фоида аз сармоя баромад мекунад;

2. Аз ҷониби иҷорадех гирифтани молу мулке, ки ба лизинг дода мешавад, баъди бастанӣ шартномаи иҷора бо интихоби иҷорагир ҳамчун қоида аз тарафе, ки иҷорагир интихоб шудааст. Дар ин ҳол иҷорадех барои интихоби фурӯшанда ва мавзӯи иҷора ҷавобгар нест;

3. Бо мақсади соҳибкорӣ аз ҷониби иҷорагир истифода бурдани ашёи лизингӣ;

4. Мувофиқи шартномаи лизинг ба тасарруфӣ ва истифодабарии иҷорагир додани ашё [128, с. 82].

Дар ин ҷо маълум мешавад, ки ба ғайр аз унсурҳои шартномаи хариду фурӯш ва шартномаи иҷора, инчунин маблағгузорӣ ҷой дорад. Мақсади

лизингдиханда танҳо маблағгузорӣ ба шумор меравад, зеро ӯ нисбат ба молу мулк ки ба иҷора дода шудааст ҷавобгар нест, фурӯшанда ва лизинггир онро мустақилона ҳал менамоянд.

Молу мулк тибқи шартномаи лизинг барои соҳибӣ ва истифодабарии муваққатӣ дода мешавад, танҳо барои истифодабарӣ додани молу мулк тибқи шартномаи лизинг ғайриимкон аст [171, с. 12].

Ба андешаи Г.Ҳ. Разоқова лизинг аз нуқтаи назари иқтисодӣ хусусиятҳои мутақобилаи шартномаҳои иҷора ва қарз, консессия ва қарз, қарз ва хариду фурӯш ва лизингҳои истеҳсоли, фаъолияти инвеститсионӣ ва фурӯшро соҳиб аст [196, с. 27]. Албатта дар ин ҷо аз нуқтаи назари иқтисодӣ шартномаи лизингӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст, набояд фаромӯш кард, ки шартномаи лизинг хусусияти ҳуқуқӣ ва иқтисодиро дорост, аз ин лиҳоз метавон онро ҳам аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ ва ҳам аз нуқтаи назари иқтисодӣ мавриди таҳлил қарор дод. Тибқи ақидаи мазкур дигар хусусиятҳои шартномаи лизинг аз ҷумла, истифодабарии унсурҳои шартномаи қарз, консессия, фаъолияти инвеститсионӣ ва ғайра ба мушоҳида мерасад.

Тибқи шартномаи иҷораи молу мулк тарафҳо метавонанд дар шартнома пешбинӣ намоянд, ки мавзуи шартномаи иҷора, баъди хотима ёфтани муҳлати шартнома ё то хотима ёфтани он бо харида гирифтани ба иҷорагир мегузарад [213, с. 217-220].

Ба ақидаи Р.С. Симинг лизинг як намуди хизматрасонии молиявӣ, намуди қарзгузорӣ барои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ҳангоми харидани воситаҳои асосӣ мебошад. Лизингдиханда вазифадор мешавад, ки воситаи ба лизинг додари аз фурӯшандаи муайяншуда харида гирад ва ба лизингистифодабаранда бо пардохти қисм ба қисми арзиш ва молики муваққатӣ диҳад [135, с. 371-384]. Муаллиф дар ин ҷо лизингро ҳамчун хизматрасонии молиявӣ эътироф мекунад, ин нишон медиҳад, ки

шартномаи лизинг метавонад дар худ унсурҳои шартномаи хизматрасониرو дарбар гирад.

Бинобар сабаби он, ки шартномаи лизинг аз унсурҳои шартномаҳои гуногун истифода менамояд, аз ин лиҳоз М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский мафҳуми аҳди лизингиро дастгирӣ менамоянд, ки тибқи он аҳди лизингӣ маҷмӯи шартномаҳое, ки барои иҷрои мавзӯи шартномаи лизинг миёни лизингдех, лизинггир ва фурушанда (паймонкор) баста мешавад [53, с. 584]. Муаллифони мазкур комплексӣ будани шартномаи лизингиро эътироф намуда, онро ҳамчун аҳди лизингӣ қобили қабул шуморида маҷмӯи шартномаҳо эътироф намудаанд.

Ба андешаи И.А. Решетник шартномаи лизингӣ, шартномаи мустақил дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ махсуб меёбад ва дар ин замина қайд менамояд: «шартномаи лизингӣ аз рӯи табиати худ унсурҳои гуногунро фаро мегирад, ки миёни онҳо аломатҳои асосии шартномаҳои хусусияти иҷоравидошта, шартномаи хариду фуруш, шартномаҳои хизматрасонии ҳуқуқиро ҷудо намудан мумкин аст» [59, с. 294]. Муаллиф дар ин ҷо шартномаи лизингиро ҳамчун навъи мустақили шартномаи ҳуқуқи маданӣ эътироф менамояд, ки то андозае қобили дастгирист, зеро шартномаи мазкур унсурҳои гуногунро фаро гирифта, табиати ҳуқуқии мушаххасе надорад, ки онро ба ин ё он шартномаи ҳуқуқи маданӣ ворид намоем.

Аз таҳлили қонунгузории кишвар ва адабиёти илмӣ маълум гардид, ки шартномаи лизинг бо шартномаҳои иҷора, хариду фуруш, қарз ва хизматрасонӣ алоқамандии зич дорад, зеро аломатҳои шартномаҳои номбаршударо метавон дар шартномаи лизинг пайдо намуд. Шартномаи лизингӣ бо доштани хусусиятҳои худ аз шартномаҳо болозикр фарқ мекунад, ки ҳар яки онҳоро таҳлил намудан шарт ва зарур аст.

Имрӯзҳо алоқамандии шартномаи лизинг бо шартномаи иҷора аз

ҷониби ҳамагон эътироф карда шудааст ва онро ба гурӯҳи шартномаи иҷора дохил намудаанд. Таҳлили КМ ҚТ ва Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» нишон медиҳад, ки шартномаи лизинг қисми таркибии шартномаи иҷора ба шумор меравад. Ҳамчунин дар баробари ин дар бисёр адабиёти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ падидаи мазкурро ба шартномаи иҷора вобаста медонанд. Бояд қайд кард, ки шартномаи лизинг аз шартномаи иҷора тафовут дорад. Дар ин замина М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский қайд намудаанд:

- иҷорадеҳ, иҷорагир, инчунин фурӯшандаи молу мулк тарафи шартномаи мазкур мебошанд, ки соҳиби молу мулк буда, тарафи ҳатмии шартнома маҳсуб намеёбад, аммо уҳдадориҳои мушаххасро соҳиб аст;

- иҷорадеҳ дар фарқият аз вазъияте, ки дар шартномаи иҷора дорад, соҳиби молу мулки ба иҷорадодашуда маҳсуб намеёбад;

- нақши ғаёлро дар уҳдадорӣ оид ба лизинг иҷорагир иҷро менамояд, ки ин хусусият дар муносибатҳои иҷоравӣ мушоҳида намешавад;

- меёриҳои диспозитивии Кодекси маданӣ, ки интиқоли молу мулки иҷорашударо муқаррар мекунад, молу мулкро на иҷорадеҳ балки фурӯшандаи он ба иҷорагир интиқол медиҳад [53, с. 584].

Барои муайян намудани мавқеи шартнома дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ва муайян намудани фарқият ва тақсими онҳо ба намудҳои мустақил чор элементи зарурӣ ҷой дорад: мақсаднокӣ, объект, субъект, мазмун [110, с. 48].

А.Е. Прудникова қайд менамояд, ки бинобар сабаби амали иҷорадеҳ ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯш бо фурӯшанда, иҷорагир бо фурӯшанда ҳуқуқи уҳдадориҳои муайянро соҳиб мегардад, аз ин лиҳоз мавзӯи шартномаи лизинг аз мавзӯи шартномаи иҷора васеътар аст. Аммо ҳолати мазкур ба намуд ва шаклҳои шартнома вобастагӣ дорад, зеро дар баъзе намуди шартномаҳо барои амалишавии мавзӯи он шартномаи

иловагӣ баста мешавад ва барои тарафҳои уҳдадорихои муайянро ба вучуд меорад [168, с. 6]. Муаллиф фарқияти шартномаи лизингро аз нигоҳи мавзуи он муайян намудааст, ки воқеан ҳам қобили дастгирист, зеро мавзуи шартномаи иҷора аз мавзуи шартномаи лизинг фарқ мекунад. Аммо ӯ қайд мекунад, ки се унсури дигари он яъне мақсаднокӣ, субъект ва мазмуни он аз ҳамдигар фарқ намекунанд.

Андешаи болозикр баҳснок аст, зеро субъекти шартномаи иҷора танҳо иҷорадеҳ ва иҷорагир мебошад, аммо ба сифати субъекти шартномаи лизинг, лизингдеҳ, лизинггир ва дар як навбат фурӯшанда баромад мекунад. Ҳарчанд фурӯшанда дар ин муносибат ба сифати субъекти ҳатмӣ эътироф нашуда бошад, ҳам қонунгузорӣ ба ӯ як қатор уҳдадорихои мушаххасро вогузор намудааст. Аз ин лиҳоз шартномаи иҷора аз шартномаи лизинг аз нигоҳи субъект низ фарқ мекунад.

Баъзе олимон дар бораи монандии шартномаи иҷораи воситаи нақлиёт ва шартномаи иҷораи молиявии (шартномаи лизинги) воситаи нақлиёт ақида рондаанд [170, с. 15]. Ба ақидаи онҳо ҳар ду шартнома умумиятҳои зерин доранд: якум, ҳар ду шартнома дорои як мавзӯ (объект) – воситаи нақлиёт мебошанд, дуюм, унсури умумии сохтори иҷора, ки ҳамаи намудҳои шартномаи иҷораро муттаҳид менамояд - «молу мулк аз иҷорадеҳ ба иҷорагир бо подошпулӣ ба истифодаи муваққатӣ дода мешавад» [88, с. 98]. Тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) иҷорадеҳ воситаи нақлиётро мушаххасан барои истифодабарандаи (иҷорагири) муайян меҳарад ва барои ба амал баровардани фаъолияти соҳибкорӣ медиҳад. Аз рӯи шартномаи иҷораи воситаи нақлиёт бошад, воситаи нақлиёт аз тарафи иҷорадеҳ ба иҷорагир ҳам ба мақсади соҳибкорӣ, ҳам истеҳсолӣ ва маишӣ дода шуданаш мумкин аст. Нишонаи асосии фарқкунандаи шартномаи иҷораи воситаи нақлиёт аз иҷораи молиявии воситаи нақлиёт танзими ҳуқуқии ҷавобгарии тарафҳо ва гузариши

таваккал ба шумор меравад [50, с. 107-108].

Дар адабиёти илмӣ кам ба мушоҳида мерасад, ки шартномаи лизингро ба гурӯҳи шарномаи хариду фурӯш вобаста донанд, зеро шартномаи хариду фурӯшро чун шартномаи иловагӣ ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг медонанд. Албатта шартномаи лизингро ба гурӯҳи шарномаи хариду фурӯш вобаста кардан дуруст нест, зеро он ҳам аз нигоҳи мақсаднокӣ, мавзӯ, субъект ва мазмун аз якдигар фарқ менамояд.

Дар ин замина Ф.С. Сулаймонов дуруст қайд менамояд, ки маҳаки асосии шартномаи хариду фурӯш, ки дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баста мешавад, дар он мебошад, ки ин ду шартномаҳо ба сифати шартномаҳои аз ҳамдигар мустақил ва новобаста эътироф карда шуда, шартномаи хариду фурӯш нисбати шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) хусусияти аксессорро доро нест [129, с. 92-93]. Албатта шартномаи хариду фурӯш, ки ҳангоми шартномаи лизинг баста мешавад, барои ҳуқуқи соҳибмӯлкӣ пайдо намудани лизингдех анҷом дода мешавад ва дар оянда миёни фурӯшанда ва лизинггир метавонад уҳдадорӣҳои мушаххасро ба вуҷуд орад. Чӣ тавре ки қайд намудем баҳри амалишавии мавзӯи шартнома мумкин аст, шартномаи иловагӣ баста шавад, яъне бинобар сабаби амалишавии мавзӯи шартномаи лизинг шартномаи хариду фурӯш баста мешавад.

Дар баробари он, ки аксар олимони шартномаи лизингро ба шартномаи иҷора вобаста медонанд, инчунин ҳастанд олимоне, ки онро ба шартномаи қарз вобаста медонанд. Мафҳуми ин шартнома дар КМ ҶТ муқаррар карда шудааст, ки аз мафҳуми додашуда маълум мешавад, ки хусусиятҳои шартномаи мазкур дар он аст, ки қарздиҳанда ба қарзгиранда маблағи пулӣ ё ашёро ба моликият медиҳад ва қарзгиранда уҳдадор аст, тибқи тартиби муқарраргардида маблағро пардохт намояд. Албатта мансуб донишмандони шартномаи лизинг ба шартномаи қарз назар ба шартномаи иҷора дурусттар аст, аммо ин маъноӣ онро надорад, ки шартномаи лизинг

ба шартномаи қарз вобаста аст, чунки тафовути ҷиддӣ миёни онҳо ҷой дорад. Танҳо ҳангоми дар амал татбиқ намудани шартномаи лизинг баъзе аз унсурҳои шартномаи қарз татбиқ карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, қайд кардан зарур аст, ки шартномаи лизинг аз шартномаи қарз тафовут дорад, зеро қарзе ки ҳангоми шартномаи лизинг ба вуҷуд меояд, ин ба монанди он ё ин ки унсурҳои шартномаи қарзро фаро гирифта наметавонад. Баръакс ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг аломатҳои шартномаи қарзро мушоҳида намудан мумкин аст.

Инчунин дар баробари ин Р.С. Симинг лизингро чун хизматрасонии молиявӣ эътироф намудааст. Бо дар назардошти ба инобат гирифтани талаботи қ. 3 м. 18 КА ҚТ хизматрасонии молиявиро ҳамчун як қисми таркибии шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) эътироф кардан мумкин аст, зеро тибқи талаботи моддаи 483 КМ ҚТ тарафҳо ба бастанӣ шартномаҳое, ки унсурҳои мухталифи дигар шартномаҳоро (шартномаи омехта) дарбар мегирад, ҳуқуқ доранд. Аз ин ҷо ин шартномаро ба гурӯҳи шартномаи хизматрасонӣ вобаста кардан мумкин нест, зеро дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ мавқеи шартномаи хизматрасонӣ алоҳида буда, мавқеи шартномаи лизинг тамоман дигар аст. Албатта ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг хизматрасонии молиявиро мушоҳида намудан мумкин аст. Харидорӣ намудани молу мулк аз ҷониби лизингдех ва додани он ба лизинггир як навъи дастгирии молиявӣ (финансовая поддержка) мебошад, чунки маҳз молу мулки нишондодаи лизингирро лизингдех ба моликият харидорӣ менамояд ва онро барои минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи соҳибмулкӣ ба лизинггир медиҳад. Бо ин мақсад шартномаи лизингро ба шартномаи хизматрасонӣ вобаста доништан дуруст нест, чунки баъзе аз унсурҳои шартномаи хизматрасонӣ ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг ба вуҷуд меоянд.

Моро зарур аст, чиҳати омӯзиши ин падида таҷрибаи давлатҳои хориҷиро таҳлил намоем. Яке аз усулҳои беҳтарини такмили қонунгузорӣ таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории кишвар бо қонунгузории давлатҳои хориҷӣ маҳсуб меёбад. Усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ яке аз тарзҳои маъмули бадастории маърифат, омӯзиши низоми ҳуқуқии хориҷӣ ва шиносӣ бо он, ҳамчунин воситаи муҳимми такмили қонунгузории миллии бо истифода аз таҷрибаи ғании мамлакатҳои хориҷӣ мебошад. Ба андешаи баъзе муҳаққиқон таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқӣ барои инкишофи низоми ҳуқуқӣ ва мукамалгардонии қонунгузори миллии замина фароҳам меорад [112, с. 144].

Дар ҳамин замина М.М. Соҳибов қайд менамояд, ки дар раванди таҳлили қонунгузории давлатҳои дигар вобаста ба омилҳои миллии он ҷанбаҳои мусбии онҳоро истифода карда метавонем [116, с. 97]. Воқеан ҳангоми омӯзиш ва таҳлили қонунгузории давлатҳои хориҷӣ мо имкон меёбем, ки паҳлуҳои мусбии ин падидаҳо аз худ намуда, онро ба манфиатҳои миллии худамон муқоиса намуда, чиҳати такмили қонунгузории кишвар истифода намоем. Аҳамияти ин усулро Р.Ш. Сотиволдиев [121, с. 49] низ дастгирӣ намудааст.

Бо қабули КГ ҚТ аз соли 1999 ва Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз соли 2003 ҚТ ба марҳилаи нави рушди падидаи лизинг оғоз намуд. Ҳанӯз дар солҳои 2000 амалиётҳои лизингӣ дар ҳудуди ҚТ анҷом дода шуда буд. Такмил ва қабули КМ ҚТ низ андешаҳои зиёдеро вобаста ба ин падида ба вуҷуд оварда метавонад.

Муайян намудани табиати ҳуқуқии шартнома яке аз масъалаҳои баҳсталаби ҳуқуқи маданӣ маҳсуб меёбад, аз ҷумла табиати ҳуқуқии шартномаи лизинг. Тавассути муайян намудани табиати ҳуқуқии шартномаи мазкур мо метавонем ба мазмуну моҳияти ин шартнома шинос шавем.

Бо сабаби дар адабиёти ҳуқуқӣ мавҷуд будани баҳс атрофи шартномаи лизинг ҳамчун навъи алоҳидаи шартномаи иҷора ё ин ки шартномаи мустақил дар низоми шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ таҳлил намудани табиати ҳуқуқии шартномаи мазкур масъалаи мубрам маҳсуб меёбад.

Аз ҷумла, таърифи меъёрию ҳуқуқии шартномаи лизинг имкон медиҳад, ки онро ҳамчун шартномаи консенсуалӣ, музднок, мутақобила, дутарафа, шартӣ, тасодуфӣ ва асосӣ тавсиф намуд. Бояд қайд кард, ки аломатҳои номбаршуда ба аксари шартномаҳои ҳуқуқии маданӣ, аз ҷумла шартномаҳои иҷора хос мебошад [182, с. 101]. Ҳамин тавр, дар адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба табиати ҳуқуқии шартномаи лизинг андешаҳои гуногун ҷой доранд.

Аз мафҳуми моҳият ва хусусиятҳои шартномаи лизинг бармеояд, ки ин шартнома музднок, консенсуалӣ ва дутарафа мебошад.

Мувофиқи м. 485 КМ ҚТ мафҳуми хусусиятҳои шартномаи музднок пешбинӣ шудааст [6]. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки дар асоси шартномаи музднок як тараф ба тарафи дигари шартнома амали муайяни ҳуқуқиеро анҷом медиҳад, ба монанди додани маблағи пулӣ, иҷрои кор ё расонидани хизмат.

Музднок будани шартномаи лизинг аз он шаҳодат медиҳад, ки аҳён-аҳён меъёрхоро вобаста ба музднокии ин шартнома бевосита дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мушоҳида намудан мумкин аст.

Чунончи, тибқи м. 22 Қонуни мазкур пардохт чӣ дар шакли пулӣ ва чӣ дар шакли асли муқаррар гардидааст [15]. Муқаррароти мазкур пешбинӣ менамояд, ки пардохтҳо аз ҷониби лизинггир ба лизингдеҳ метавонад чӣ дар шакли пулӣ ва чӣ дар шакли хизматрасонӣ ё иҷрои кор анҷом дода шавад, ки ин муқаррарот музднокии шартномаи лизингро ба таври равшан муайян менамояд. Ба монанди меъёри мазкур дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи

молиявӣ (лизинг)» меъёрҳои зиёде ҷой доранд, ки музднок будани шартномаи лизинг ба воситаи онҳо муайян карда мешавад.

Ба андешаи Ф.С. Сулаймонов бинобар сабаби он, ки тарафҳои шартномаи лизинг ҳамеша соҳибкорон баромад менамоянд, аз ин лиҳоз шартномаи мазкур ҳамеша хусусияти музднокӣ дорад [129, с. 93].

Асосан, хусусияти музднокии шартномаи лизингро аз ду нуқтаи назар баҳо додан мумкин аст: иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Маҳаки иқтисодӣ ба манфиати муайяни молу мулкӣ ҳар як иштирокчии муносибатҳои лизингӣ ишора мекунад. Маҳаки ҳуқуқӣ бошад, шакл ва механизмҳои ҳуқуқии татбиқи манфиати молумулкӣ иштирокчиёни муносибатҳои лизингро муайян мекунад.

Шартномаи иҷора ҳанӯз дар Рими Қадим ба гурӯҳи шартномаҳои консенсуалӣ дохил карда мешуд. М.А. Маҳмудов ва Ш.М. Менглиев [97, с. 113] низ дар ин масъала андешаронӣ намудаанд.

Шартномаҳои консенсуалӣ маънояш созиши умумӣ – «consensus» мебошад [126, с. 424]. Тибқи ин шартномаҳо лаҳзаи ба созиш омадани тарафҳои шартнома лаҳзаи басташуда эътироф кардани шартнома маҳсуб меёбад.

Бо дарназардошти он, ки барои татбиқи шартномаи лизинг як қатор расмиётҳо вобаста ба омодагӣ ва мувофиқа гузаронида мешаванд, ба монанди: интихоби фурушандаи ашёи лизинг, интихоби бонк барои ҷалби маблағҳои қарзӣ аз ҷониби лизингдех барои хариди ашёи лизинг, интихоби ташкилоти суғурта барои суғуртаи ашёи лизинг ва ғайра. Консенсуалӣ будани ин шартнома ба иштирокчиёни он имкон медиҳад, ки барои иҷрои дурусти ҳамаи шартҳои номбаршуда пурра омода шаванд.

Дар таҷрибаи судии давлатҳои хориҷӣ низ ҳолати консенсуалӣ будани шартномаи лизинг исботи худро ёфтааст. Чунончи, аз қарори суди арбитражи федералии вилояти Сибири Ғарбӣ бармеояд, ки бо

дарназардошти талаботи м. 432 КГ ФР суди марҳилаи якум муайян кардааст, ки фурӯшандаи молу мулк аз ҷониби тарафҳо муайян карда нашудааст. Инчунин, тарафҳо ҷадвали пардохтҳои лизингро мувофиқа накардаанд, зеро ҷадвали тартибдодашуда шартҳои коэффитсиенти амортизатсиониро дар бар намегирад. Бинобар сабаби он, ки тарафҳо ба шартҳои шартнома пурра ба созиш наомадаанд, суд дар асоси шартномаи лизинг аз ҳисоби лизинггир ситонидани пардохтҳои лизингӣ ва ҷаримаро асоснок рад намудааст [221].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки пеш аз иҷрои амалҳои воқеӣ оид ба интиқоли молу мулк, тарафҳои шартнома бояд оид ба мавзуи лизинг ва фурӯшандаи он ба мувофиқа оянд. Бо ин мақсад, дар қонунгузорӣ низ меъёрҳоро вобаста ба консенсуалӣ будани шартномаи лизинг мушоҳида намудан мумкин аст. Чунончи, тибқи муқаррароти б. а, қ. 2 м. 8 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» [15] лизингдеҳ мавзуи лизингро пас аз мувофиқа бо лизинггир харидорӣ менамояд.

Ҳамин тавр, консенсуалӣ будани шартномаи лизинг тарафҳои онро уҳдадор менамояд, ки дар оянда амалҳои фаъолро анҷом диҳанд. Ин амал моҳияти ҳамаи шартномаҳои консенсуалӣ, аз ҷумла шартномаи лизинг маҳсуб меёбад. Дар робита ба ин, бо андешаи И.З. Аюшева қобили дастгирист, зеро муаллиф қайд мекунад: «дар лаҳзаи бастанӣ шартномаи лизинг, лизингдеҳ соҳибмулки молу мулке нест, ки бояд ба лизинг дода шавад. Тибқи шартномаи лизинг, ӯ уҳдадор мешавад, ки ин молу мулкро аз шахси дигар - фурӯшанда ба моликият харидорӣ кунад, то онро ба лизинг дода, дар ин бора фурӯшандаро огоҳ намояд» [49, с. 260].

Мафҳуми ҳуди шартномаи лизинг, ки дар қонунгузорӣ пешбинӣ карда шудааст нишон медиҳад, ки дар шартномаи мазкур се субъект иштирок менамояд. Зеро дар асоси мафҳуми ин шартнома лизингдеҳ уҳдадор аст аз

фурӯшандаи муайянкардаи лизинггир молу мулкро харидорӣ намуда, бо огоҳ намудани фурӯшанда он молу мулкро ба лизинггир супорад.

Масъалаи мазкур дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳсҳои зиёдеро ба вуҷуд овардааст. Ба андешаи Ф.С. Сулаймонов шартномаи лизинг шартномаи дутарафа буда, дар он бояд ҳуқуқу уҳдадориҳои ду тараф лизингдех ва лизинггир баррасӣ карда шавад [129, с. 93]. Муаллиф вобаста ба ҳуқуқу уҳдадориҳои фурӯшанда, ки аз ин шартнома ба вуҷуд меояд, изҳори назар накардааст.

Мувофиқи қ. 3 м. 168 КМ ҚТ мафҳуми аҳди дутарафа ва аҳди бисёртарафа пешбинӣ шудааст [6]. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки агар ҳангоми бастанӣ шартнома ифодаи иродаи ду тараф гирифта шавад, он дутарафа, агар ифодаи иродаи се тараф ё бисёртар аз он гирифта шавад, пас он бояд бисёртарафа дониста шавад.

Дар ҳамин замина Ю.В. Абрамов қайд менамояд, ки сохтори таркибии шартномаи лизинг нишон медиҳад, ки дар он се субъект, лизингдех, лизинггир ва фурӯшандаи молу мулк иштирок мекунад. Бинобар сабаби шартномаи лизинг ҳамчун як навъи аҳд эътироф гардиданаш дар он ду тараф: кредитор ва қарздор баромад менамоянд, ки ба сифати аввала лизингдех ва дуввумин лизинггир иштирок менамоянд [182, с. 105]. Ба андешаи муаллиф гарчанде дар он се субъект иштирок намояд, ҳам он бояд дутарафа дониста шавад.

Дар м. 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ба сифати субъектҳои шартномаи лизинг лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда муқаррар карда шудааст. Баръакс ҳолати мазкур дар м. 750 КМ ҚТ тарафҳои шартномаи лизинг лизингдех ва лизинггир муқаррар карда шудааст, ки ҳолати мазкур низ аз дутарафа будани ин шартнома шаҳодат медиҳад.

Дар ин ҳолат саволе ба вуҷуд меояд, ки мавқеи фурӯшанда дар шартномаи лизинг чӣ гуна аст? Агар лизингдех ва лизинггир тарафҳои

шартномаи лизингро ташкил диҳанд, пас барои чӣ дар мафҳуми шартномаи лизинг фурӯшанда ҳамчун субъекти асосӣ дарҷ гардидааст? Оё байни меъёрҳои кодекс ва қонун вобаста ба ин масъала мухолифат дида мешавад ё не? Истилоҳҳои дар қонунгузорӣ истифодашуда ба монанди «тараф» ва «субъект» бояд ба кадом маъно фаҳмида шавад? Вобаста ба ҳолати мазкур ва ин саволҳо дар зербоби 2.3 боби дуюм таҳқиқот анҷом дода шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар муносибатҳои маданӣ-ҳуқуқӣ, алалхусус дар шартномаҳо истилоҳи «тараф» ва «субъект» фарқ доранд, зеро ба сифати як тараф метавонад чандин субъект баромад намояд. Аз ин лиҳоз набояд оиди ин масъала баҳсро вобаста ба мухолифати муқаррароти қонунгузорӣ дар миён гузошт. Дар шартномаи мазкур ҳуқуқ ва уҳдадориҳои мутақобилаи ҳар се иштирокчӣ на бевосита, балки ба таври ғайримустақим бо ҳам мувофиқат мекунанд.

Ба андешаи И.А. Решетник, «асоси амиқи объективи зарурати эътирофи хусусияти сетарафаи шартномаи лизинг» мавҷуд аст, зеро муносибатҳои молу мулкӣ ба таври зерин ба вучуд меоянд: мавҷуд будани эҳтиёҷот ба молу мулк, нокифоя будани маблағ, хизматрасонии молиявӣ ва харидорӣ аз субъекти муқарраршуда [199]. Муҳаққиқ дар ин ҷо бисёртарафа будани шартномаи лизингро дастгирӣ менамояд, ки аз як нуқтаи назар қобили дастгирӣ низ мебошад.

Ҳолати мазкур аз ҷониби муҳаққиқ А.А. Иванов мавриди танқид қарор дода шуда, муаллиф бисёртарафа будани ин шартномаро рад менамояд. Муаллиф ба хулосае меояд, ки шартномаи лизинг шартномаи дутарафа буда, шартномаи хариду фурӯш дар ин ҷо вобаста ба молу мулки ба иҷора додашаванда ба вучуд меояд [65, с. 194].

Зикр кардан бамаврид аст, ки андешаи сетарафа ё бисёртарафа будани шартномаи лизинг қобили дастгирӣ намебошад, зеро ҳолати мазкур ҳам бо меъёрҳои қонунгузорӣ ва ҳам бо мафҳуми моҳияти ҳуди ин шартнома

мувофиқ намеояд. Шартномаи хариду фурӯш ва иҷора ду навъи мустақили шартнома мебошанд, ки шартномаи алоҳида, яъне шартномаи лизингро ба вучуд меоранд. Маҳз ба воситаи бастанӣ ҳамин шартномаҳо мо метавонем ба шартномаи лизинг ворид гардем.

Ҳолати мазкурро метавон, дар шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг), ки аз ҷониби ҶДММ «Эсхата Лизинг» баста шудааст муайян намуд.

Чунончи, байни Филиали ҶДММ «Эсхата Лизинг» ва шахрванд Н. шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) аз 21 июни соли 2024, таҳти №ШИМ-0224-269 баста шуда, дар банди 1.2 масъулият барои интихоби фурӯшанда ва мавзӯи лизинг ба зиммаи лизинггир гузошта шудааст. Шартномаи мазкур танҳо байни лизингдех ва лизинггир баста шуда, бо мақсади амалӣ намудани шартномаи мазкур шартномаи хариду фурӯши молу мулк барои мақсадҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) аз 21 июни соли 2024, таҳти №ШХФ-0224-215 байни фурӯшанда С. бо ҶДММ «Эсхата Лизинг» баста шудааст [220].

Аз мазмунӣ шартномаҳои мазкур низ бармеояд, ки шартномаи лизинг ба кулли аз шартномаҳои иҷора ва хариду фурӯш фарқ дошта, фурӯшанда ҳамчун тарафи шартномаи мазкур шуда наметавонад, зеро он субъекти шартномаи мазкур маҳсуб меёбад.

Муқаррароти қ. 3 м. 759 КМ ҚТ аз ҷавобгарӣ озод будани лизингдехро вобаста ба интихоби фурӯшанда муқаррар намудааст. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки ду тартиби гирифтани молу мулк ба лизинг ҷой дорад: аввалан бо интихоби лизинггир аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ молу мулк харидорӣ карда мешавад; дуввум мавзӯи шартномаи лизинг метавонад аз ҷониби худи лизингдех пешниҳод карда шавад. Дар ҳолати дуввум ҷавобгарӣ пурра ба зиммаи лизингдех меафтад, ки ҳолати мазкур иштироки фурӯшандаро дар ин шартнома истисно менамояд.

Ё ин, ки дар лизинги баргардонидашаванда танҳо ду субъект: лизингдеҳ ва лизинггир иштирок менамоянд, ки дар ин ҷо лизинггир дар як навбат фурӯшандаи молу мулк баромад менамояд, ки дар ин ҳолат иштироки субъекти сеюм дида намешавад, яъне дар ин ҷо танҳо ду субъект иштирок менамояд.

Дар ҳамин замина Б.Ш. Менглиев низ қайд менамояд, ки шартномаи лизинг-шартномаи дутарафа, мутақобила, консенсуалӣ, музднок ва хусусияти фавридошта маҳсуб меёбад [162, с. 57-67].

Қонунгузорӣ низ вобаста ба ҳолати мазкур лизингдеҳ ва лизинггирро дар муносибат ба фурӯшанда ҳамчун кредиторони муштарак муқаррар намудааст. Таҳлили меъёрҳо низ нишон медиҳад, ки фурӯшанда мавзӯи лизингро на ба лизингдеҳ, балки ба лизинггир месупорад. Ҳамзамон фурӯшанда бо дарназардошти зарари расонидашуда дар назди яке аз субъектҳо ҷавобгар мешавад.

Аз таҳлили анҷомдодашуда вобаста ба мафҳум, хусусият ва табиати ҳуқуқии шартномаи лизинг чунин хулосаҳоро пешниҳод намудан мувофиқи мақсад аст:

1. Вобаста ба мафҳуми шартномаи лизинг дар қонунгузориҳои мадании ҶТ ва адабиёти илмӣ нуқтаҳои назари гуногун ҷой доранд, аз таҳлили онҳо маълум гардид, ки дар муайян намудани шартномаи лизинг баъзе ақидаҳои вучуд дорад, ки қобили дастгирӣ ва баъзеи дигарашонро дастгирӣ намудан мушкул аст. Дар асоси таҳлили анҷомдодашуда ба мафҳуми шартномаи лизинг метавон чунин пешниҳод намуд: «илова намудани истилоҳи «минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи ихтиёрдорӣ» ва «на танҳо бо мақсади соҳибкорӣ истифода шудани ин шартнома». Ҳамчунин дар баробари ин пешниҳод менамоем, ки мафҳуми дар Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқарраршуда бо мафҳуми болозикр мутобиқ кардашуда, мувофиқи мақсад мешуморем, ки мафҳуми шартномаи иҷораи

молиявӣ (лизинг) аз КМ ҚТ хориҷ карда шавад. Зеро аввалан дар ин масъала қонуни махсуси соҳавӣ амал мекунад, дуюм ин ки бо мақсади такрорнаёбии муқаррароти қонунгузорӣ аз нигоҳи техникаи қонунгузорӣ ва мутобиқ намудани он ба талаботи Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» анҷомдиҳии ин амал мувофиқи мақсад мебошад.

2. Вобаста ба номи шартномаи мазкур ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки истилоҳи «иҷораи молиявӣ» пурра маънои «лизинг»-ро дода наметавонад, аз ин лиҳоз мувофиқи мақсад аст, ки шартномаи мазкур на шартномаи иҷораи молиявӣ, балки шартномаи лизинг истифода карда шавад.

3. Аз таҳлили анҷомдодашуда ва мафҳуми пешниҳодшуда чунин хусусиятҳои шартномаи лизингро метавон ҷудо намуд: - шартномаи мазкур аҳди хаттӣ аст; - мутобиқи шартномаи мазкур лизингдех уҳдадор аст молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ харидорӣ намояд; - шарти харидорӣ намудан дар он аст, ки лизингдех молу мулкро ба моликият харидорӣ менамояд; - молу мулкro барои соҳибӣ, истифодабарӣ ва минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи ихтиёрдорӣ нисбат ба он ба лизинггир медиҳад; - пардохт нисбат ба молу мулк якдафъаина ё ин ки давра ба давра сурат мегирад; - молу мулк ба лизинггир танҳо бо мақсади соҳибкорӣ дода мешавад. Хусусиятҳои номбаршуда албатта ба мафҳуми пешниҳодшуда вобастагӣ дорад, зеро мафҳум бояд тарзе пешниҳод карда шавад, ки тамоми хусусиятҳои ҳамон падида ро фаро гирад. Албатта назар ба хусусиятҳои, ки дигар олимони пешниҳод намудаанд, ду хусусияти навро пешниҳод намудем. Сабаби пешниҳод намудани яке аз онҳо «молу мулкro барои соҳибӣ, истифодабарӣ ва минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи ихтиёрдорӣ нисбат ба он ба лизинггир медиҳад» дар он аст, ки дар намуди лизинги амалиётӣ молу мулк ба лизингдех бармегардад, дар ду намуди дигари он яъне лизинги молиявӣ ва лизинги баргарданда молу мулк ба моликияти пурраи лизинггир

мегузарад. Аз ин лиҳоз ваколатҳои соҳибмулкҳо дар мафҳуми мазкур дар алоҳидагӣ пешниҳод намудем. Дигар масъала вобаста ба пардохт мебошад, пардохт дар шартномаи лизинг метавонад якдафъаина ё ин ки давра ба давра бошад. Аслан дар шартномаи мазкур пардохт давра ба давра сурат мегирад, аммо аз мафҳуми додасуда бармеояд, ки пардохт муқаррар карда шудааст, яъне якдафъаина ё давра ба давра сурат гирифтани он муқаррар нашудааст.

4. Вобаста ба мавқеи шартномаи лизинг дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки шартномаи лизингро ба ин ё он шартнома вобаста намудан ғайриимкон аст. Дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ шартномаи лизинг бо доштани хусусиятҳои худ аз дигар шартномаҳо фарқ дошта онро ба ин ё он шартнома мансуб дониста наметавонем. Аз ин лиҳоз хуб мешуд, дар қонунгузориҳои кишвар шартномаи мазкур аз низоми шартномаи иҷора гирифта шуда, чун шартномаи мустақили ҳуқуқи маданӣ эътироф карда шавад.

5. Шартномаи лизинг шартномаи музднок маҳсуб меёбад. Асосан, хусусияти музднокии шартномаи лизингро аз ду нуқтаи назар баҳо додан мумкин аст: иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ. Маҳаки иқтисодӣ ба манфиати муайяни молу мулкҳои ҳар як иштирокчиҳои муносибатҳои лизингӣ ишора мекунад. Маҳаки ҳуқуқӣ бошад, шакл ва механизмҳои ҳуқуқии татбиқи манфиати молумулкии иштирокчиёни муносибатҳои лизингиро муайян мекунад.

6. Шартномаи мазкур консенсуалӣ буда, на аз лаҳзаи интиқоли мавзӯи лизинг, балки аз лаҳзаи ба созиш омадани тарафҳои шартномаи лизинг басташуда эътироф карда мешавад. Тарафҳо баъди ба созиш омадан дар оянда амалҳои муайяни ҳуқуқиро ба манфиати якдигар ҳал менамоянд.

7. Шартномаи лизинг шартномаи дутарафа ба шумор меравад, зеро аввалан ҳолати мазкур аз ҳуди мафҳуми ин шартнома бармеояд, дуввум аксар меъёрҳои қонунгузорӣ низ ҳуқуқу уҳдадорихо, масъулият ва

чавобгарию мутақобилаи ду субъект: лизингдеҳ ва лизинггирро муайян мекунад. Ҳамзамон ҳангоми бастании ин шартнома лизингдеҳ ва лизинггир манфиатҳои алоҳида дошта, фурӯшанда дар ин муносибатҳо субъекти иловагӣ маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз сетаарафа ё бисёртарафа будани шартномаи мазкур қобили дастгирӣ намебошад.

2.2 Мавзӯ ва объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)

Бо мақсади муайян намудани мавқеъ, хусусият ва мустақилияти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ҳамчун шартномаи ҳуқуқи маданӣ таҳлили ҳуқуқии мавзӯи он муҳим мебошад. КМ ҚТ низ яке аз шартҳои муҳими шартномаро тибқи қ. 3 м. 498 мавзӯи шартнома муқаррар намудааст [6]. Дар қонунгузорӣ мафҳуми мушаххаси мавзӯи шартнома то замони имрӯза муқаррар карда нашудааст, аммо дар назария оид ба ин масъала андешаҳои гуногун ҷой дошта, одатан омиле дар назар дошта мешавад, ки боиси бастании шартнома шудааст.

Омӯзиши вижагиҳои сохтори ҳуқуқии ҳар як шартномаи ҳуқуқии маданӣ, пеш аз ҳама, муайян кардани мавзӯи онро дар назар дорад. Дар сурати мавҷуд набудани муқаррароти мушаххас дар шартнома оид ба мавзӯи он, иҷрои он ғайриимкон мегардад ва шартнома аслан маънои ҳудро гум мекунад ва аз ин рӯ, бояд баста нашуда ҳисобида шавад. Дар робита ба ин, бояд мавзӯи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҳуқуқи маданӣ мавриди таҳлил қарор дода шавад.

Дар алоқамандӣ ба мавзӯи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бояд қайд намуд, ки роҳҳои гуногуни муайяннамоии мавзӯи шартнома дар адабиёти ҳуқуқӣ ҷой дорад.

Мувофиқи андешаи баъзе аз муҳаққиқон мавзӯи шартнома бо объекти муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз ин шартнома ба вуҷуд меояд, рост меояд [54, с.

328]. Аз нуқтаи назари дигар мавзуи шартномаро ҳаракат (беҳаракатӣ) ташкил менамояд [142, с. 78-79].

Илова бар ин О.С. Иоффе объекти уҳдадориро ба ҳуқуқӣ ва моддӣ чудо менамояд. Дар ҳамин замина ба сифати объекти ҳуқуқии уҳдадорӣ олимон амали муайяни тарафи уҳдадорро меноманд, ба сифати объекти моддӣ-молу мулкро эътироф менамоянд [83, с. 588], [84, с. 215].

Вобаста ба мафҳуму хусусиятҳои мавзуи шартнома М.М. Маҳмудов [130, с. 333], Ш.К. Ғаюров [129, с. 298], М.М. Соҳибов [116, с. 115], Ф.С. Сулаймонов [129, с. 13] ва дигарон ибрози назар кардаанд, ки қобили дастгирист.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ мавзуи шартнома шартҳои муҳими ҳамаи шартномаҳои маданӣ эътироф шудааст. Барои басташуда эътироф кардани шартнома риояи шартҳои ҳатмии он (ба созиш омадани тарафҳо) муҳим мебошад ва мувофиқан ягон оқибати ҳуқуқӣ надорад [92, с. 431-432].

Истилоҳҳои «мавзӯ» ва «объект» аз нигоҳи этимологӣ маъноҳои гуногун дошта, дар қонунгузориҳои маданияти кишвар ба як маъно истифода карда шудаанд. Гарчанде дар аксар мавридҳо ҳолати мазкур дар КМ ҚТ бартараф шуда бошад ҳам, дар муқоиса бо қонунгузориҳои маданияти пешина чунин муқаррар гардида буд. Агар дар м. 626 КГ ҚТ объектҳои иҷора муқаррар гардида бошад, дар дигар моддаҳои он мавзуи шартнома номгузорӣ шудааст, масалан м. 695 КГ ҚТ ба иҷорагир таҳвил намудани мавзуи шартномаи иҷораи молиявӣ номгузорӣ карда шудааст. Тибқи м. 3 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷора» объектҳои иҷора муқаррар карда шудааст [14]. Дар ин ҷо объекти иҷора гуфта, мавзуи шартномаи иҷора дар назар дошта шудааст.

Тибқи талаботи м. 673 КМ ҚТ объектҳои иҷора муқаррар карда шуда, м. 749 Кодекси мазкур низ объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) муқаррар карда шудааст. Аммо, мувофиқи талаботи м. 4 Қонуни ҚТ «Дар

бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мавзуи лизинг пешбинӣ карда шудааст. Чунин меъёр, дар низоми дигар шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ дар КМ ҚТ низ ба назар мерасад. Масалан, дар м. 860 КМ ҚТ мавзуи шартномаи хизматрасонии музднок пешбинӣ карда шудааст.

Аз ин ҷо бармеояд, ки дар КМ ҚТ то ҳанӯз ин ду истилоҳ «мавзуъ» ва «объект» дар КМ ҚТ ба як маъно истифода шудаанд. Зимни омӯзиши адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки андешаҳои гуногун оид ба ин масъала ҷой доранд.

Фаҳмиш ба мазмуни ҳаракат ё беҳаракатии мавзуи шартномаро Н. Шонасурдинов дастгирӣ карда иброз менамояд, ки он ба дарки мавзуи шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ, бахусус шартномаи таъмини энергия алоқамандӣ дорад [133, с. 22].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мавзуи шартнома аз объекти шартнома васеътар буда, дар мавзуи шартнома ба ғайр аз объект, инчунин амали тарафҳо (ҳаракат ё беҳаракатӣ) вобаста ба бавучудории объекти шартномаро фаро мегирад. Аммо, дар таҳқиқоти мазкур ин ду истилоҳ бо дарназардошти меъёрҳои амалкунандаи қонунгузории маданӣ ба як маъно истифода карда шудааст.

Ба андешаи маъмултарин, мавзуи шартнома бо объекти муносибатҳои ҳуқуқие, ки аз ин шартнома бармеоянд, мувофиқат мекунад, масалан, мавзуи иҷро, агар сухан дар бораи шартномаи уҳдадорӣ равад (М.И. Брагинский) [54].

Д.И. Мейер қайд менамояд, ки мавзуи шартномаро ҳамеша ҳуқуқ ба амали бегона ташкил менамояд [99, с. 161]. Андешаи мазкурро муҳаққиқони маданияи замони муосир низ дастгирӣ менамоянд. Аз нуқтаи назари дигар мавзуи шартномаро ҳаракат ё беҳаракатӣ ташкил медиҳад [142, с. 78-79].

Ба ғайр аз ин, О.С. Иоффе объектҳои ҳуқуқӣ ва моддии уҳдадориро ҷудо менамояд. Дар ҳамин замина, муаллиф ба сифати объекти ҳуқуқӣ

рафтори шахси уҳдадорро ва ба сифати объекти моддӣ молу мулкро эътироф менамояд [83, с. 588], [84, с. 215].

А.А. Иванов мавзуи шартномаи лизингро танҳо ба хусусияти молу мулке, ки ба лизинггир дода мешавад маҳдуд менамояд [79, с. 40], [180, с. 15]. Андешаи мазкурро И.А. Беляева беасос эътироф менамояд [184, с. 83].

Тибқи б. 39 КМ ҚТ институти иҷора мавриди танзим қарор гирифтааст. Мутобиқи м. 747 КМ ҚТ мафҳуми шартномаи лизинг, м. 749 КМ ҚТ ва м.4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) мавзӯ ва объекти шартномаи мазкур муқаррар гардидааст. Аз меъёри мазкур муайян мегардад, ки ба сифати мавзуи лизинг инҳо баромад мекунанд: - молу мулки манқул; - молу мулки ғайриманқул.

Таҳлили муқаррароти мазкур нишон медиҳад, ки гарчанде дар м. 747 КМ ҚТ объекти шартномаи мазкур «молу мулк» нишон дода шуда бошад, аммо дар м. 749 Кодекси мазкур ва м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ба сифати объект «ашё» муқаррар карда шудааст. Дар ин ҷо, саволе ба вучуд меояд, ки ба сифати объекти шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) «молу мулк» баромад менамояд ё «ашё»?

Дар қонунгузории маданияи Украина истилоҳи молу мулкро аз нуқтаи назари этимологӣ муқаррар карда, онро ҳамчун ашё, маҷмуи ашё ва маҷмуи ҳуқуқу уҳдадориҳои молумулкӣ маънидод менамоянд [40]. Ҳолати мазкур аз тарафи олимони дигар низ ҷонибдорӣ ёфта, андешаҳои ба муқаррароти мазкур монандро вохӯрдан мумкин аст [69, с. 294].

Ба андешаи Н. Шонасридинов ва Ф.М. Нодиров дар қонунгузорӣ баъзан мавридҳо истилоҳи «амвол» истифода карда мешавад, ки он на танҳо молу мулк ва ҳуқуқҳои молу мулкӣ, балки уҳдадорҳои шахси мушаххасро низ дарбар гирифта метавонад [132, с. 23-24]. Дар ҳамин замина Б.С. Шерзода қайд менамояд, ки молу мулк ин ашёи алоҳида ё маҷмуи ашё, ки

ба субъектони ҳуқуқи маданӣ бо ҳуқуқҳои муайяни ашёӣ тааллуқ дорад, инчунин ҳуқуқҳо ва уҳдадориҳои молумулкӣ мебошад [207, с. 52].

Таҳлили масъалаи мазкур нишон медиҳад, ки истилоҳи «молу мулк» ва «ашё» аз якдигар фарқ дошта, мафҳуми «молу мулк» бояд ба маънои васеътар фаҳмида шавад. Дар мисоли мавзуи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) истифодаи шудани истилоҳи «молу мулк» мувофиқи мақсад буда, истифодабарии истилоҳи «ашё» ба сифати мавзуи шартномаи лизинг қобили қабул намебошад, зеро дар низоми шартномаҳои иҷора ашёе истифода карда мешавад, ки соҳибмулки он муайян намебошад. Ҳуқуқи уҳдадориҳои молу мулкӣ ба сифати объекти шартномаи иҷора, бахусус шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баромад намекунад. Истифодабарии истилоҳи «молу мулк» ба сифати мавзуи шартномаи лизинг низ, бояд нисбат ба ашё ва маҷмуи ашё фаҳмида шавад, на ба ҳуқуқи уҳдадориҳои молумулкӣ. Ҳатто соҳибмулки муваққатии молу мулк низ метавонад ба сифати лизингдех баромад намояд, масалан дар лизинги фаръӣ.

Ба андешаи Р. Давид тақсими ашё ба манқул ва ғайриманқул, ки барои низоми ҳуқуқи романо-олмонӣ асосӣ мебошад, ягон манфиатро барои ҳуқуқшиносони шӯравӣ фарогир намебошад. Барои онҳо чунин хусусиятҳои асосии тақсими ашё ба воситаҳои истеҳсолот ва мавзӯҳои истеъмоли бармеояд [75, с. 198].

Молу мулки манқул ва ғайриманқул дар ҳолате мавзуи шартномаи лизинг шуда метавонад, ки он бо мақсади соҳибкорӣ истифода карда шавад, яъне агар он дар фаъолияти соҳибкорӣ истифода нагардад, пас он ба сифати мавзуи шартномаи мазкур баромад карда наметавонад.

Мафҳуми расмии молу мулки ғайриманқул дар қонунгузорӣ оид ба бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул [18] пешбинӣ карда шудааст. Мувофиқи м. 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи ипотека» аз 20 март соли 2008, №364 [20] бўстонсаройҳо, боғчасаройҳо, гаражҳо ва дигар биноҳои

таъиноти истеъмоли моли мулки ғайриманқул муқаррар карда шудааст. Манзили истиқомати низ дар асоси муқаррароти м. 4 КМ ҚТ [11] ҳамчун моли мулки ғайриманқул эътироф карда шудааст. Мафҳуми расмии бино ва иншоот дар КШ ҚТ аз 28 декабри соли 2012, № 933 [9] муқаррар карда шудааст.

Мувофиқи муқаррароти м. 2 КНА ҚТ аз 2 апрели соли 2020, №1689 [8] воситаи нақлиёт таснифбандӣ карда шуда, мафҳумҳои гуногун дода шудааст: воситаҳои нақлиёти автомобилӣ - воситаҳои нақлиёти чархдори механикии худгард, инчунин ядакҳо (нимядакҳо), ки барои интиқоли бор, мусофирон, бағоч ва таҷҳизоти дар онҳо насбшуда пешбинӣ гардидаанд; воситаи нақлиёти калонҳаҷм - воситаи нақлиёте, ки андозаи он бо бор ва (ё) бе бор аз андозаи муқаррарнамудаи мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ зиёд мебошад; воситаи нақлиёти автомобилҳои вазнин - воситаи нақлиёте, ки вазни он бо бор ва (ё) бе бор ва сарборӣ ба тирӣ меҳвари он аз вазни иҷозатдодашудаи воситаҳои нақлиёти автомобилӣ ва (ё) сарбории иҷозатдодашуда ба тирӣ меҳвар, ки аз ҷониби мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи нақлиёти автомобилӣ муқаррар шудааст, зиёд мебошад.

Ҳавопаймоҳо, аэродромҳо, фурудгоҳҳо, воситаҳои техникӣ ва дигар воситаҳои, ки барои таъмини парвози ҳавопаймоҳо пешбинӣ шудаанд, метавонанд ба сифати мавзуи шартномаи лизинг баромад намоянд. Ҳолати ҳуқуқии чунин нақлиёти ҳавоӣ ба воситаи КФҲ ҚТ аз 13 ноябри соли 1998, № 720 [10] танзим карда мешавад. Фаъолият дар соҳаи нақлиёти ҳавоӣ тавассути низоми иҷозатдиҳӣ роҳандозӣ карда мешавад. Тартиби гирифтани иҷозатнома дар соҳаи мазкур ба воситаи Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 22 июни соли 2023, № 1968 [19] муайян карда мешавад.

М.М. Соҳибзода ва Б.С. Шерзода вобаста ба вазъи қитъаи замин ва бино ҳамчун моли мулки ғайриманқул чунин қайд менамоянд, ки дар

ҳақиқат агар қитъаи замин ҷисми фазой бошад ва агар масалан, бино дар он ҷойгир бошад, пас он на дар болои қитъаи замин, балки дар сатҳи қитъаи замин, яъне бино як қисми қитъаи замин аст, на объекти ҳуқуқ [118, с. 77-78].

Бояд қайд намуд, ки тибқи талаботи м. 749 КМ ҚТ ва м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» на ҳама молу мулки манқул ва ғайриманқул ба сифати мавзуи лизинг муқаррар гардидааст.

Ҳамзамон дар баробари ин танҳо молу мулки манқул ва ғайриманқуле мавзуи шартномаи лизингро ташкил намуда метавонанд, ки онҳо ғайриистеъмолӣ бошанд. Зикр намудан бамаврид аст, ки КМ ҚТ ашёи истеъмолӣ ва ғайриистеъмолиро муқаррар накардааст, аммо дар баъзе аз адабиёти ҳуқуқӣ ин ба мушоҳида мерасад. Қ.Ш. Қурбонов қайд менамояд, ки ҳама гуна ашё аз нуқтаи назари иқтисодӣ истеъмолшаванда мебошад. Чудокунӣ ҳуқуқӣ ашё ба истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда ба дигар омил асос меёбад. Агар баъди як маротиба истифода намудани ашё сифат ва хусусиятҳои аввалаи он нигоҳ дошта нашавад, ин ашё истеъмолшаванда аст. Аз ин нигоҳ ба ашёи истеъмолшаванда сӯзишворӣ, маҳсулоти истеъмолӣ, масолеҳи сохтмон ва ғ. дохил мешаванд, яъне ҳамаи он ашёе, ки шакли аввалаи худро гум мекунанд ё ба қисми таркибии дигар ашё табдил меёбанд. Ашёи истеъмолшаванда танҳо манқул шуда метавонад. Ба ашёи истеъмолнашаванда бино, воситаҳои нақлиёт, китоб ва ғ. дохил мешаванд. Аҳамияти ба истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда ҷудо намудани ашё дар муносибати шартномавӣ хеле аён аст. Масалан, ашёи истеъмолшаванда мавзуи шартномаи иҷораи молу мулк шуда наметавонанд. Сабаб дар он аст, ки бо баробари ба охир расидани муҳлати амали шартнома ин ашё бояд баргардонида шавад, вале ашёи истеъмолшавандаро ба маънои ҳуқуқӣ баъди истифода баргардонидан номумкин аст [92, с. 162-163].

Ашёи истеъмолнашаванда ашёҳое мебошанд, ки ҳангоми истифодаи онҳо хосиятҳои табиӣ худро гум намеkunанд, дар давраи истеҳсолот вайрон намешаванд ва тадриҷан дар муддати тулонӣ фарсуда мешаванд. Дар акси ҳол, шартномаи лизинг, ки мавзуи он ашёи истеъмолӣ мебошад, ҳамчун иҷораи оддӣ ё хариду фурӯш ҳисобида мешавад [206, с. 103], [74, с. 435].

Тавре ки маълум аст, ашёи истеъмолнашаванда ҳамчун ашёе эътироф карда мешавад, ки баръакси ашёи истеъмолшаванда ҳангоми истифода (амортизатсия) тадриҷан, қисман дар тӯли муддати муайян фарсуда мешавад. Моҳияти иҷора дар истифодаи муваққатии пулакии молу мулки каси дигар аст, ки дар охири шартнома бояд ба соҳибаш баргардонида шавад.

Барои мавзуи иҷораи молиявӣ талаботи махсус вуҷуд дорад - ашёҳои иҷора бояд танҳо барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода шаванд. Қаблан мафҳуми фаъолияти соҳибкорӣ дар қ. 3 м. 1 КГ ҚТ пешбинӣ шуда буд [12]. Дар ҳамин замина тибқи Конвенсияи УНИДРУА (б. 4 м. 1) «иҷораи ҳама таҷҳизотро танзим мекунад, ба истиснои он ашёҳое, ки иҷорагир бояд асосан барои истифодаи шахсӣ ё мақсадҳои оилавӣ, инчунин барои эҳтиёҷоти хонагӣ» ё ин ки «мавзуи лизинг метавонад ҳама гуна ашёи истеъмолнашаванда, молу мулке бошад, ки барои соҳибкорӣ ва дигар фаъолияти касбӣ истифода мешавад» [166, с. 46].

Бинобар сабаби он ки баъзе аз муҳаққиқон (Д.И. Мейер, В.В. Витрянский ва дигарон) ҳаракат ё беҳаракатиро асоси мавзуи шартномаи лизинг эътироф намудаанд, муҳаққиқони дигар дар ҳамин замина мавзуи шартномаи мазкурро чунин эътироф намудаанд. Мавзуи шартномаи лизингро дар навбати аввал амали тарафҳои шартнома, аз ҷумла амали лизингдеҳ ва лизинггир ташкил менамояд [184, с. 84].

Вобаста ба хусусияти мавзуи шартномаи лизинг молу мулки манқули лизингӣ аз молу мулки ғайриманқули лизингӣ фарқ мекунад. Ба сифати мавзуи манқули лизинг инҳо баромад менамоянд: - воситаҳои нақлиёт (мошинҳои боркаш ва сабукрав, ҳавопаймо, чархболҳо, киштиҳо); - таҷҳизоти сохтмонӣ; - воситаҳои телевизион ва алоқаи дурдаст; - машинаҳо; - воситаҳои компютерӣ; - дигар таҷҳизот, механизмҳо ва дастгоҳҳои истеҳсоли.

Мавзуи иҷораи молу мулки ғайриманқул биноҳо ва иншоот барои мақсадҳои саноатӣ мебошад. Айни замон иҷораи молу мулки ғайриманқул ба таври васеъ паҳн шудааст. Аммо, шаклҳои мушаххаси он дорои хусусиятҳои пурра (тибқи шартҳои муомилот, тақсими масъулият байни тарафҳо, ҳаҷми ҳуқуқҳои, ки онҳо ба даст овардаанд ва параметрҳои дигар) бо лизинги молу мулки ғайриманқул, ки дар хориҷа васеъ паҳн шудааст, ифода карда наметавонад [187, с. 91].

М.З. Раҳимзода қайд менамояд, ки мавзуи шартномаи лизинг ба ғайр аз қитъаи замин ва дигар объектҳои табиӣ, метавонад ҳама гуна ашёву анҷоми ғайриистеъмоли баромад намояд. Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки шартномаи мазкур танҳо ба мақсади фаъолияти соҳибкорӣ баста мешавад [109, с. 356].

Таҳлили қонунгузорӣ ва адабиёти илмӣ собит намуд, ки мавзуи шартномаи лизинг ба ғайр аз амали тарафҳои шартнома, инчунин молу мулке ки бо мақсади соҳибкорӣ ба лизинг дода мешавад, он низ баромад карда метавонад.

Дар баъзе адабиёти илмӣ бисёробъектии шартномаро мушоҳида намудан мумкин аст, масалан М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский бисёробъектии шартномаи хариду фурӯшро эътироф намудаанд [53, с.24]. Дар ҳамин замина бисёробъектии шартномаи лизинг низ ба мушоҳида мерасад. И.А. Беляева қайд менамояд, ки мавзуи шартномаи лизингро ду

унсур ташкил менамояд: «унсури ҳуқуқии шартнома ва унсури моддии шартнома» [184, с. 84]. Ҳамзамон ӯ ин таснифбандиро чунин асоснок менамояд.

Унсури ҳуқуқии мавзуи шартномаи мазкур инҳоро фаро мегирад:

Аввалан, таъмини бехатарӣ ва истифодаи он бо таъиноти таъиншуда, пардохти иҷора ва баргардонидани он баъди баохиррасии муҳлат (ба истисноии минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи моликият ба он).

Дуюм, амалҳои мушаххаси лизингдех вобаста ба зарурати бастании шартномаи хариду фурӯши молу mulки ба иҷора гирифташуда бо фурӯшанда тибқи дастури лизинггир. Ҳамин тариқ, дар баробари шартҳои муқаррарии ҳама гуна шартномаи лизинг, ки имкон медиҳад мавзуи шартномаи лизинг муайян карда шавад, шартномаи лизинг бояд шартеро дар бораи фурӯшандаи молу mulки ба иҷора гирифташуда дар бар гирад. Дар робита ба ин, чунин ба назар мерасад, ки мавзуи шартномаи лизинг бинобар ин амалҳо нисбат ба мавзуи шартномаи иҷора хеле васеътар аст.

Унсури моддии шартномаи лизингро молу mulке ташкил менамояд, ки муваққатан барои соҳибӣ ва истифодабарии лизинггир дар натиҷаи амали тарафҳо дода мешавад ва тибқи муқаррароти қонунгузории маданӣ объекти ҳуқуқи маданӣ махсуб меёбад.

И.В. Щетинина мавзуи шартномаи лизингро вобаста ба табиати ҳуқуқии он ки ба лизинг дода мешавад ба молу mulки манқул ва ғайриманқул ҷудо менамояд. Дар байни мавзуи лизинг чунин намудҳои он бисёртар истифода мешавад: - таҷҳизот; - воситаҳои компютерӣ ва таҷҳизоти корӣ; - воситаҳои нақлиёт; - дигар мошину таҷҳизот [208, с. 101].

Ҳамзамон муаллиф қайд менамояд, ки аз таҳлили парвандаҳои бойгонии минтақаи Ставропол маълум гардид, ки миёни мавзуи лизинг мавзуи бисёристифодашаванда таҷҳизотҳои кишоварзӣ (комбайн, трактор) ба шумор меравад. Мақсади асосӣ аз истифодабарии чунин таҷҳизотҳо инкишоф додани соҳаи кишоварзӣ дар ин минтақа махсуб меёбад.

И.В. Торрес Ортега қайд менамояд, ки аз муқаррароти қонунгузории маданӣ мумкин аст, чунин молу мулки ғайриманқул ба сифати мавзуи шартномаи лизинг ҷудо карда шавад:

Аввалан, ин ҳама ашёест, ки бо замин зич алоқаманд аст, яъне ҳаракати он бидуни номутаносибӣ ба таъиноти онҳо ғайриимкон аст, аз ҷумла биноҳо, иншооти саноатӣ, корхонаҳо ҳамчун маҷмӯаҳои молу мулкӣ;

Дуввум, киштиҳои ҳавоӣ ва баҳрӣ, киштиҳои навигатсионии дохилӣ, объектҳои кайҳонӣ [206, с. 103-104].

И.А. Решетник чунин объектҳои шартномаи лизингро ҷудо менамояд:

- объектҳои шартномаи лизинг аз ашё иборат мебошад;
- ашёҳое, объектҳои шартномаи мазкур шуда метавонанд, ки онҳо ғайриистеъмоли бошанд;

- ашёҳое, ки мавзуи шартномаи лизинг мебошанд, аз ҷониби лизинггир барои фаъолияти соҳибкорӣ истифода мешаванд ва аз ин рӯ, наметавонанд барои истифодаи шахсӣ, оилавӣ, манзилӣ ё дигар шабех истифода шаванд;

- объектҳои лизинг қитъаи замин ва объектҳои дигари табиӣ шуда наметавонанд;

- ашёҳое, ки дар гардиш маҳдуд мебошанд, ки метавонанд танҳо ба иштирокчиёни муайяни муомилот тааллуқ дошта бошанд ва ё мавҷудияти онҳо бо иҷозати махсус ба гардиш иҷозат дода шаванд, инчунин ашёе, ки аз гардиш онҳо гирифта шудаанд.

- мавзуи шартномаи лизинг ҳамеша ашёи бо нишони инфиродӣ муайяншуда баромад менамояд [198, с. 146-147].

Баъзе аз муҳаққиқон қитъаи заминро низ ҳамчун мавзуи шартномаи лизинг эътироф намудаанд [193, с. 35]. А.А. Груздева қайд менамояд, ки бо ин нуқтаи назар розӣ шудан ғайриимкон аст. Маҳдудиятҳо дар қитъаҳои замин ва дигар объектҳои табиӣ аз он сабаб ба амал омадаанд, ки пас аз ба охир расидани муҳлати шартномаи лизинг моликияти мавзуи шартнома

метавонад ба ихтиёри истифодабаранда гузарад, аммо тартиби гардиши ин объектҳо бояд бо тартиби махсус танзим карда шавад. Аз ин рӯ, мувофиқи қонунгузорӣ ҷонибҳо наметавонанд шартҳои гузаштани моликияти ин ашёро дар шартномаи ҳуқуқи маданӣ пешбинӣ кунанд [187, с. 92].

Дар ҳамин замина, Ф.С. Сулаймонов қайд менамояд: «қитъаҳои замин ва объектҳои табиӣ худ умуман ба сифати объектони ҳуқуқҳои маданӣ баромад карда наметавонанд» [129, с. 94]. Баъди қабули КМ ҚТ аз 24 декабри соли 2022, таҳти №1918 қитъаи замин тибқи талаботи м. 138 объекти ҳуқуқи маданӣ эътироф карда шуда, қитъаи замин ва объектҳои табиӣ объекти муомилоташон маҳдуд буда, онҳо ба сифати объекти ҳуқуқҳои маҳдуди ашёӣ, иҷора ва консессия буда метавонанд. Бинобар ин, ҷонибдорӣ кардани андешаи мазкур дар қисмати эътироф нагардидани қитъаҳои замин ва объектҳои табиӣ ба сифати объектони ҳуқуқҳои маданӣ баҳснок мебошад.

Ғайр аз ин, бояд қайд кард, ки танҳо ашёҳои ивазнашаванда ва алоҳида муайяншударо ба лизинггир барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатии пулакӣ бо мақсадҳои тиҷоратӣ додан мумкин аст. Ин қоида, чун дар ҳолати қаблӣ, барои ҳама намудҳои шартномаи иҷора маъмул аст, ки бинобар зарурати баргардонидани пас аз анҷоми шартнома ҳамон ашёҳое, ки дар аввал барои истифода дода шуда буданд, баргардонида мешавад.

Илова бар ин, дар тадқиқоти илмӣ дар бораи имкони гузариш ба соҳибӣ ва истифодаи муваққатӣ тибқи шартномаи лизингии тухмӣ, ҳайвонот, растаниҳо дар соҳаи кишоварзӣ вучуд дорад [63, с. 57]. Аз ҷумла, ба иҷора додани чорвои зотӣ ё ниҳолҳои бисёрсолаи мевадиханда иҷозат дода мешавад. Дар ҳамин ҳол, андешаи нодуруст аст, ки тухмии кишоварзӣ ба лизинг дода мешавад. Маводи тухмӣ ба гурӯҳи ашёи истеъмолшаванда тааллуқ дорад ва барои истифодаи муваққатӣ дода намешавад [184, с. 89].

Таҳлили қонунгузори баъзе аз давлатҳо собит намуд, ки мавзуи шартномаи лизинг на танҳо ашёе, ки бо мақсади соҳибкорӣ истифода мешаванд, балки ашёе, ки барои қонёгардонии талаботи шахсӣ равона шудаанд низ метавонад баромад намояд [134, с. 7].

О.У. Усмонов қайд менамояд: «иҷорагир ҳуқуқ дорад сифату мукаммалии молу мулки мавзуи шартнома, муҳлатҳои интиқоли он ва монанди инҳоро ба фурӯшанда пешниҳод намояд» [128, с. 87].

Имконияти истифодаи мавзуи лизинг ба сифати гарав метавонад ба иҷорагир барои ҷалби маблағ барои амалиёти лизинг мусоидат намояд, зеро бо ин роҳ манфиатҳои молумулки қарздиҳанда ҳифз карда мешаванд. Тибқи м. 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизингдех метавонад мавзуи лизингро ба шахси сеюм гузашт намояд ё ба гарав монад, ҳамзамон тибқи м. 17 Қонуни болозикр [15] масъалаи таваккал ва суғуртаи он танзим шудааст.

Дар мавриди молу мулки ғайриманқул (биноҳо ва иншоот), ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон ба лизинг дода намешаванд, онро бо маҳдудиятҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ нисбати мавзуи лизинг метавон онро ба лизинг дод ва миёни онҳо чандин намудҳояшро ҷудо намудан мумкин аст.

В.В. Витрянский хусусиятҳои зерини биноҳоро муайян мекунад:

- «сохтмони сунъӣ», «якҷо» ба қитъаи муайяни замин, имконнопазирии интиқоли иншоот ба ҳадафи он, мустақилият, мукаммалӣ дар робита ба имкони истифода аз рӯи таъинот [60, с. 182-183].

- сохторҳо (ҷоҳҳои нафту газ, иншооти гидравликӣ ва нақлиётӣ, гузаргоҳҳо ва ғайра). Сохторҳо биное мебошанд, ки барои фаъолияти мушаххас пешбинӣ шудаанд.

Ҳама молу мулки ба иҷора гирифташударо инчунин тибқи меъёрҳои дигар тасниф кардан мумкин аст.

Ҳамин тавр, байни ашёҳои алоҳида муайяншуда ва ашёе, ки бо хусусиятҳои умумӣ муайян карда шудаанд, фарқ кардан зарур аст. Охири

бо хосиятҳое, ки ба ҳама ашёи як навъ хосанд ва бо рақам, вазн ва ғайра муайян карда мешаванд, тавсиф карда мешаванд. Ашёе, ки ба таври инфиродӣ муайян карда мешавад, ҳамеша мушаххас аст. Аксар вақт онҳо сифатҳои хоси худро доранд [208, с. 101-102].

И.В. Торрес Ортега қайд менамояд, ки дар мавзуи шартнома ҳамчун аҳд, ба ғайр аз нишон додани объекти муносибатҳои ҳуқуқии оянда, амалхоро нисбати ин объект низ дохил кардан лозим аст. Ҳамин тариқ, мавзуи шартномаи лизинг аз ду унсур - амали тарафҳои уҳдадор, инчунин молу мулк, ки дар натиҷаи чунин амалҳо бояд барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатии пулакӣ ба лизинггир дода шаванд, ташаккул меёбад. Дар робита ба ин, мавзуи шартномаи лизинг дар муқоиса бо мавзуи шартномаи иҷора хеле васеътар аст, чунки он бо амали лизингдех вобастагӣ дорад [206, с. 106].

Дар баъзе адабиёти ҳуқуқӣ саволе ба вуҷуд омадааст, ки оё чунин объектҳои ҳуқуқи маданӣ ба монанди пул ва коғазҳои қиматнок метавонанд ҳамчун мавзуи шартномаи лизинг амал кунанд [147, с. 304]. Чунин ба назар мерасад, ки имкони ба лизинг додани пул ва инчунин коғазҳои қиматнок истисно карда мешавад, зеро мақсади асосии истифодаи онҳо хусусияти истеъмоли дорад. Мавзуи шартномаи лизинг метавонад чунин ашёи истеъмолнашаванда бошад, ки ҳадафи он ба истифодаи охирин барои гирифтани фоида муҳолиф набошад [184, с. 89-90].

Дар ҳамин ҳол, ҳуқуқи моликияти лизинггир, ки бо корхона алоқаманд аст, тибқи шартномаи лизинг ҳамчун як қисми маҷмӯи молу мулки мувофиқ ба ихтиёри муваққатии пулакӣ ва истифода дода мешавад. Илова бар ин, ба лизинг додани пул ва коғазҳои қиматнок ғайриимкон аст, зеро тамоми мақсади истифодаи онҳо хусусияти истеъмоли дорад.

И.А. Беляева низ андешаи онро ки дар қонунгузори баъзе аз давлатҳо масалан, Олмон мавзуи лизинг на танҳо бо мақсади соҳибкорӣ, балки бо

мақсади қонё гардонидани талаботи шахсӣ истифода мешавад, дастгирӣ намуда, дар ҳамин замина қайд менамояд, ки молу мулки дар натиҷаи амали лизингӣ дода мешавад, мумкин аст бо мақсади шахсӣ, оилавӣ ва маишӣ истифода карда шавад [184, с. 90].

Тибқи қ. 2 м. 3 Қонуни федералии ФР «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мавзуи шартномаи лизинг баъзе намуди молу мулк, ки гардиши онҳо манъ ё маҳдуд шудааст, баромад карда метавонад. Қонун ба таври мушаххас муқаррар намудааст, ки молу мулки дар соҳаи ҳарбӣ истифодашаванда тибқи тартиби муқаррарнамудаи Президенти ФР ва шартномаҳои байналмилалӣ метавонад мавзуи лизинг бошад [35].

Тибқи Созишномаи ИДМ оид ба лизинг низ ба сифати мавзуи шартномаи лизинг молу мулки манқул ва ғайриманқул муқаррар шудааст, аммо хусусияти истеъмоли ё ғайриистеъмоли будани он муқаррар нашудааст. Ҳамзамон, молу мулке, ки қонунгузори миллӣ барои эҳтиёҷоти шахсӣ, оилавӣ ва маишӣ истифода мешавад дар санади мазкур ҳамчун мавзуи шартномаи лизинг муқаррар шудааст.

Молу мулки лизинг, ки барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатӣ ба гирандаи лизинг дода шудааст, моликияти лизингдех аст. Агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нагардида бошад, ҳуқуқи соҳибӣ ва истифодаи молу мулки ба лизинг додашуда пурра ба лизингдех мегузарад. Ҳуқуқи ихтиёрдории молу мулк ба лизингдех боқӣ монда, ҳолатҳое, ки қонунгузорӣ ва шартномаи лизинг пешбинӣ намудаанд, ҳуқуқи аз моликият ва истифодаи лизинггир гирифтаниро дар бар мегирад.

Лизинггир барои ихтиёрдории мавзуи лизинг, ки дар муқаррароти умумии қонунгузори маданӣ оид ба лизинг пешбинӣ шудааст, ҳуқуқҳои муайян ба даст меорад, ки он инҳоро дар бар мегирад: ҳуқуқи лизинггир бо розигии ӯ, молу мулки ба лизинг додашударо ба сублизинг диҳад ва ҳуқуқу уҳдадориҳои худро тибқи шартнома ба шахси дигар, инчунин додани ҳуқуқ

ба молу мулки ба лизинг гирифташуда ҳамчун гарав ва саҳм гузоштан ба сармояи оинномавии шарикӣ ва ширкатҳо ё саҳми саҳом дар кооперативи истеҳсоли гузорад. Дар ҳамаи ин ҳолатҳо, лизинггир вазифадор аст аз лизингдеҳ иҷозат гирад; лизинггир тибқи шартномаи иҷора дар назди лизингдеҳ боқӣ мемонад [77, с. 274].

Ю.В. Абрамов қайд менамояд, ки ҳангоми таҳияи лоиҳаи Қонуни федералии ФР «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)», ки соли 2013 ба Думаи давлатии ФР баъди гирифтани хулосаҳои ҳуқуқӣ аз ҷониби вазорату идораҳо навгониҳои зиёде ба назар мерасид.

Яке аз навовариҳои асосии лоиҳаи қонун густариши таркиби мавзуи иштирокчиёни сохтори лизинг мебошад, ки метавонад ба татбиқи шартномаи лизинг ҷалб карда шавад. Аз ҷумла, имкони лизингдеҳ ва лизинггир барои гирифтани молу мулки ба лизинг гирифташуда на танҳо аз фурӯшандаи молу мулк, балки аз паймонкор низ тибқи шартномаи паймонкорӣ метавонад харидорӣ намояд. Ҳангоми таҳияи ин муқаррароти лоиҳа, таҳиягарони он як навовари дигари қонунгузорию ҷорӣ карданд, ки имкони ба лизинги дубора додани молу мулки ба лизинг гирифташударо, аз ҷумла молу мулки тибқи шартномаи паймонкорӣ бадастовардашударо пешбинӣ мекунад. Ҳамзамон дар лоиҳаи мазкур мақсади лизинг на танҳо ба мақсади соҳибкорӣ, балки ба мақсади шахсӣ ва маишӣ низ пешбинӣ шуда буд [182, с. 115-117].

Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ нишон медиҳад, ки дар он ҷо мафҳумҳои «мавзӯ» ва «объект»-и лизинг истифода гардидааст, ки дар таҳқиқоти мазкур низ ҳар ду ин истилоҳҳо ба як маъно истифода гардидааст.

Чунончи, тибқи м. 6 Қонуни Ҷумҳурии Украина «Дар бораи лизинг» объекти шартномаи лизингро ашёи бо нишони инфиродӣ муайян ташкил дода, қонунгузорӣ муомилоти онро маҳдуд ё манъ накардааст. Қитъаи замин ва дигар захираҳои табиӣ объекти лизинг шуда наметавонанд.

Объекти лизинги молиявӣ дар ҳолатҳои муқарраргардида тибқи тартиби қонунгузорӣ ба қайд гирифта мешавад. Могу мулки манқул ҳамчун объекти лизинги молиявӣ дар ҳолатҳо ва тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ дар Феҳристи давлатии могу мулки манқул ба қайд гирифта мешавад. Могу мулки ғайриманқул тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ба қайди давлатӣ гирифта мешавад [39]. Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Украина на мавзӯи шартномаи лизинг, балки объекти лизинги молиявӣ муқаррар карда шудааст. Вобаста ба намудҳои дигари лизинг, ки қонунгузориҳои ҚТ муқаррар намудааст, оиди ин ҳолат баҳс ба вуҷуд омаданад мумкин. Оё объекти лизинги молиявӣ объекти дигар навиҳои лизингро ташкил дода метавонад ё не? Ҳамзамон муқаррароти мазкур нишон медиҳад, ки маҳз дар ҳамин модда тартиби ба қайд гирифтани объекти лизинги молиявӣ (ҳамамогу мулки манқул ва ҳаммогу мулки ғайриманқул) нишон дода шудааст.

Ё ин, ки Қонуни Ҷумҳурии Озёрбойҷон «Дар бораи лизинг» на мавзӯи шартнома балки объекти шартномаро муқаррар намудааст [36]. Дар тафовут бо қонунгузориҳои дигар давлатҳои аъзои ИДМ Қонуни Ҷумҳурии Озёрбойҷон «Дар бораи лизинг» дар бораи эътироф нагардидани қитъаи замин ё дигар захираҳои табиӣ ҳамчун объект ё мавзӯи шартномаи лизинг муқаррарот пешбинӣ накардааст. Ҳатто ашёҳои истеъмолшаванда ё истеъмолнашавандаро низ муқаррар накардааст.

Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи лизинг» мавзӯи шартномаи лизингро муқаррар намудааст, ки тибқи он мавзӯи лизинг метавонад биноҳо, иншоотҳо, мошинҳо, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт, қитъаҳои замин ва дигар ашёи истеъмолнашаванда баромад намоёнд. Мавзӯи лизинг наметавонад коғазҳои қиматнок ва захираҳои табиӣ бошад. Дар асоси қонунгузорӣ истифодаи категорияи алоҳидаи ашёҳо ва қитъаҳои замин ҳамчун мавзӯи лизинг метавонад маҳдуд карда шавад [37]. Дар тафовут аз

қонунгузории дигар давлатҳо Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи лизинг» қитъаи заминро ҳамчун мавзуи шартномаи лизинг муқаррар намудааст ва дар ҳолатҳои истисно ин ҳолат метавонад маҳдуд карда шавад.

Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии шакл ва мазмуни шартномаи лизинг нишон медиҳад, ки дар ин масъала баъзе нозукиҳо ҷой дорад. Масалан дар м. 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» (пеш аз тағйири иловаҳо аз 13 ноябри соли 2023) ба таври хаттӣ бастанӣ он муқаррар карда шуда буд, аммо дар м. 748 КМ ҚТ тариқи нотариалӣ тасдиқи он муқаррар гардидааст. Дар ин ҳолат саволе ба миён меояд, ки дар бастанӣ шартномаи лизинг бояд кадом меъёрро ба роҳбарӣ гирифт? Онро дар шакли хаттии оддӣ баст ё дар шакли хаттии нотариалӣ?

Албатта ба инобат гирифтани меъёри КМ ҚТ ба мақсад мувофиқ мебошад, зеро аз нуқтаи назари техникаи ҳуқуқҷодкунӣ низ ин амал дуруст ба шумор меравад. Аммо, дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ вобаста ба ҳолатҳои мазкур вайронкунии ҷиддии меъёрҳои қонунгузорӣ ба назар мерасад.

Чунончи, аз 20 августи соли 2023 то 20 августи соли 2024 гарчанде аз тарафи ҶДММ «Эсхата-лизинг» 537 шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баста шуда бошад [220] ҳам, аммо ягон адади онҳо дар идораи нотариалӣ тасдиқ карда нашудааст, ки чунин ҳолат бархилофи талаботи КМ ҚТ мебошад.

Ҳолати ба меъёри Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» вобаста дар шакли хаттӣ бастанӣ шартномаи лизинг дар аксарияти қонунгузории давлатҳои аъзои ИДМ ба назар мерасад. Чунончи, ҳолати мазкур дар Қонуни намунавии давлатҳои ИДМ «Дар бораи лизинг» муқаррар гардидааст, ки «шартномаи лизинг новобаста аз муҳлати он дар шакли хаттӣ баста мешавад». Ё ин, ки Қонуни федералии ФР «Дар бораи лизинг» низ айнан чунин меъёр муқаррар карда шудааст [35]. Ҳолати мазкур

аз он гувоҳӣ медиҳад, ки меъёри мазкур аз қабули ҳамон қонуни намунавӣ боқӣ мондааст. Албатта бинобар сабаби васеъ будани шартномаи лизинг тариқи нотариалӣ тасдиқ намудани он ба мақсад мувофиқ мебошад, ки ин ҳолатро КМ ҚТ пешбинӣ намудааст.

Танҳо дар қонунгузории Ҷумҳурии Украина вобаста ба ин ҳолат чунин меъёр муқаррар карда шудааст: «Шартномаи лизинги молиявӣ тариқи нотариалӣ тасдиқ карда намешавад, ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ё тарафҳои шартнома» [39]. Қайд кардан ҷоиз аст, ки дар қонунгузорӣ набудани меъёр вобаста ба тасдиқи нотариалии шартномаи лизинг баҳсҳои зиёдеро ба вуҷуд овардааст, зеро тибқи қонунгузорӣ молу мулки ғайриманқул низ ба сифати мавзӯи шартномаи лизинг баромад менамояд.

Аз ин лиҳоз, чиҳати аз байн бурдани ҳолатҳои мазкур, тибқи Қонуни ҚТ аз 13 ноябри соли 2024, таҳти № 2111 ба Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» тағйиру иловаҳо ворид карда шуд [16].

Дар муқоисаи қонунгузории ҚТ оид ба лизинг бо қонунгузории ФР дар қонунгузории кишвари мо ба сифати шартномаҳои ҳатмӣ дар бастанӣ шартномаи лизинг шартномае маҳсуб меёбад, ки ба воситаи он фурӯшанда молу мулкро ба лизингир месупорад. Аммо қонунгузории ФР мушаххас муайян намудааст, ки ба сифати шартномаи ҳатмӣ дар бастанӣ шартномаи лизинг – шартномаи хариду фурӯш маҳсуб меёбад.

Вобаста ба таҳлили адабиёти илмӣ ва қонунгузорӣ оид ба мавзӯи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Зимни омӯзиши адабиёти илмӣ маълум мегардад, ки андешаҳои гуногун оид ба ин масъала ҷой доранд. Чӣ тавре ки маълум гашт, аслан ду истилоҳ вобаста ба мавзӯи шартнома истифода карда мешавад: «мавзӯ» ва «объект». Гарчанде истилоҳи «мавзӯ» назар ба истилоҳи «объект» васеътар

буда, ба ғайр аз он «хуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартнома», «амали иштирокчиёни шартнома» ва монанди инҳоро ифода намояд ҳам, ин ду истилоҳ дар таҳқиқоти мазкур ба як маъно истифода шудаанд, новобаста аз он, ки мазмунан фарқ менамоянд, зеро дар қонунгузории маданияи кишвар дар хусуси шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ба як маъно истифода карда шудаанд;

2. Бояд дар назар дошт, ки ба сифати объекти шартномаи лизинг дар м. 747 КМ ҚТ «молу мулк» нишон дода шуда, дар м. 749 Кодекси мазкур ва м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ба сифати объект «ашё» муқаррар карда шудааст. Бо мақсади васеъ маънидод шудани истилоҳи «молу мулк» назар ба истилоҳи «ашё», дар низоми шартномаҳои иҷора истифода гардидани ашёе, ки соҳибмулки он муайян мебошад, бартарафнамоии нофаҳмоиҳо ва мутобиқ кардани м. 749 КМ ҚТ ва м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ба м. 747 КМ ҚТ ба мақсад мувофиқ мебошад, ки бар ивази истилоҳи «ашё», истилоҳи «молу мулк» истифода карда шавад.

3. Андешаи эътирофи пул ва коғазҳои қимматнок ба сифати объекти лизинг қобили дастгирӣ нест, зеро пул ва коғазҳои қимматнок хусусияти истеъмолшавандагӣ доранд ва гардиши минбаъдаи онҳо ғайриимкон мебошад.

4. Таҳлили қонунгузории маданияи ҚТ собит намуд, ки мавзуи шартномаи лизинг танҳо бо мақсади фаъолияти соҳибкорӣ амалӣ карда мешавад, яъне агар мақсад фаъолияти соҳибкорӣ набошад, пас ашёро ҳамчун мавзуи шартномаи лизинг эътироф намудан, ғайриимкон аст. Таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ оид ба фаъолияти лизингӣ, аз ҷумла Олмон нишон медиҳад, ки мавзуи лизинг на танҳо бо мақсади соҳибкорӣ, инчунин бо мақсади шахсӣ ва оилавӣ низ истифода шуданаш мумкин аст. Ҳамзамон Конвенсияи УНИДРУА «Дар бораи лизинги байналмилалӣ молиявӣ» низ

муқаррароти мазкурро пешбинӣ намудааст. Аз ҳамин нуқтаи назар чиҳати боз ҳам рушд ва инкишоф додани муносибатҳои лизингӣ дар кишвар ҳолати мазкур ба мақсад мувофиқ аст, ки дар таҳрири нави қонунгузории лизингӣ ба инобат гирифта шавад;

5. Дар баъзе адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳо оид ба эътироф намудани ҳайвонотро ба сифати мавзӯи лизинг ҷой дорад, албатта андешаи мазкур то андозае қобили дастгирӣ ҳам ҳаст, зеро мумкин аст, барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ ё бо мақсади ҷойгир намудани ҳайвоноти нодир дар боғи ҳайвонот амалиётҳои лизингӣ анҷом дода шавад. Муҳаққиқонро зарур аст, оид ба ин масъала тадбирҳо андешида бобати амалӣ намудани ҳолати мазкур чораҳо андешанд;

6. Таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, аз ҷумла ФР собит намуд, ки дар ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонунгузорӣ имконпазир аст, масалан истифодаи амалиёти лизингӣ оид ба объектҳои соҳаи ҳарбӣ. Дар ҳолати мазкур оид ба объектҳои ҳарбӣ, ки аз чиҳати нарх хеле гарон аст, анҷом додани амалиётҳои лизингӣ ба мақсад мувофиқ аст.

7. Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши қонунгузорӣ ва адабиёти илмӣ ба мақсад мувофиқ аст, ки бо мақсади аз байн бурдани муҳолифатҳо, дар м. 749 КМ ҚТ ва м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» истилоҳи «ашё» ба истилоҳи «молу мулк» иваз карда шуда, дар ном ва матни м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» истилоҳи «мавзӯ» ба истилоҳи «объект» иваз карда шуда, дар қисми 1 пас аз истилоҳи «барои фаъолияти соҳибкорӣ» аломат ва истилоҳи «қонеъ гардонидани талаботи шахсӣ ва оилавӣ, инчунин барои эҳтиёҷоти давлатӣ» илова гардида, дар қисми 2 моддаи мазкур бошад пас аз истилоҳи «муқаррар гардидааст», аломати «.» хориҷ карда шуда, аломат ва истилоҳи мазкур илова карда шавад: «, ба истиснои молу мулки дар соҳаи ҳарбӣ истифодашаванда.».

2.3 Вазъи ҳуқукии тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ва ҳуқуқу уҳдадории онҳо

Дар танзими муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ нақши шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ хеле калон мебошад. Шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ чи тавре ки ба ҳамагон маълум аст, модели асосии муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ маҳсуб меёбад. Зимни истифодабарии ин модел субъектони ҳуқуқи маданӣ имконияти ба вуҷуд овардани мубодилаи ашёро миёни якдигар пайдо менамоянд.

Меъёрҳои заминавии он дар КМ ҚТ мустаҳкам гардидааст, ба монанди принципи баробарии иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ, озодии шартнома ва монанди инҳо [6].

Аслан таҳқиқи падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар ҳуқуқи маданӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ бидуни муайян намудани вазъи ҳуқукии тарафҳои шартнома ғайриимкон мебошад, зеро муайян намудани вазъи ҳуқукии тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ҳамчун унсури асосии ин шартнома маҳсуб меёбад. Аз ин нуқтаи назар муайян кардани вазъи ҳуқукии тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) шартҳои муҳим ба шумор рафта, тарафҳои ин шартномаро вобаста ба вазъи ҳуқуқиашон ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин мебошад: лизингдех, лизинггир ва фурушанда.

Бояд таъakkур дод, ки фаъолияти иқтисодӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ пурра фаъолияти худтанзимшаванда намебошанд. Танзими ҳуқукии онҳо бояд аз ҷониби давлат ба роҳ монда шаванд. Чунки яке аз функцияҳои давлат ин функцияи иқтисодии он мебошад [203, с. 55].

Қайд кардан зарур аст, ки субъектҳои номбаршуда иштирокчиҳои як муносибати комплексӣ, махсусан иштирокчиҳои муносибатҳои лизингӣ мебошанд. Дар ҳамин замина Ю.А. Серкова қайд менамояд, ки вайрон кардани характери сетарафаи ин муносибатҳо имконнопазир аст, зеро

ухдадории иҷорадеҳ оид ба харидани молу мулк аз фурӯшанда, яъне бастании шартномаи хариду фурӯш хусусияти калидии шартномаи лизингро ифода менамояд. Ҳамин тавр, оиди ҳар се субъектҳо дар муносибатҳои лизингӣ қайд кардан зарур аст, зеро лизингдеҳ ҳамчун тарафи шартномаи лизинг, фурӯшанда ҳамчун тараф шартномаи хариду фурӯш ва лизинггир ҳамчун тарафи ҳардуи ин шартномаҳо: шартномаи лизинг ва хариду фурӯш бояд дарк карда шаванд [114, с. 64].

Ҳар як тарафи шартномаи дар муомилоти маданӣ мавқеи махсуси ҳудро дошта, ҳуқуқу уҳдадориҳои мушаххасро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ соҳиб мебошанд. Ин субъектронро қонунгузорӣ муқаррар намудааст, ки метавонанд ҳамчун тараф баромад намоянд. Дар шартномаи иҷорайи молиявӣ (лизинг) лизингдеҳ ва лизинггир ҳамчун субъекти асосӣ баромад намуда, фурӯшанда ҳамчун субъекти иловагӣ муқаррар карда шудааст.

Ба сифати тарафҳои шартномаи лизинг субъекти фаъолияти соҳибкорӣ баромад карда метавонад. Субъектони фаъолияти соҳибкорӣ шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие мебошанд, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ аз қайди давлатӣ ба сифати соҳибкор гузашта, вазъи ҳуқуқи маданияи соҳибкорро ба даст овардаанд [174, с. 43].

Вазъи ҳуқуқии тарафҳои шартномаи иҷорайи молиявӣ (лизинг)-ро ба маъноии васеъ (тамоми паҳлуҳои субъектони ҳуқуқи маданӣ) ва ба маъноии маҳдуд бошад, танҳо ҳуқуқу уҳдадориҳои субъективӣ ва манфиатҳои қонунии шахс эътироф меkunанд [129, с. 25]. Ба маъноии васеъ маънидод кардан мумкин аст ба ҳадде фаҳмида шавад, ки аз доираи муносибатҳои шартномавӣ берун монад. Маҳдуд маънидод намудани он метавонад баъзе унсурҳоро фаро нагирад, аммо метавонад унсурҳои асосӣ ҳангоми ин маънидоднамоӣ муайян карда шавад.

О.А. Красавчиков қайд менамояд, ки мо ба сифати таркиби субъективии шартнома шахсонеро эътироф карда метавонем, ки дар бастан ва амалинамоии шартнома иштирок мекунанд [115, с. 438].

Дар муносибатҳои ҳуқуқӣ тараф гуфта, иштирокчиёнеро дар назар доранд, ки соҳиби ҳуқуқ ва уҳдадориҳои муайян мебошанд.

Дар фаъолияти лизингӣ асосан тибқи қонунгузорӣ се субъект иштирок мекунанд. Чи тавре ки болотар қайд гардид, ин се субъект дар асоси ду шартнома ба муносибатҳои лизингӣ ворид мешаванд. Аввалан, тибқи қоида шартномаи хариду фурӯши молу мулки лизинг, ки байни фурӯшанда ва лизингдех баста мешавад. Дуюм, бевосита худи шартномаи лизинг. Лизингдех, лизинггир ва фурӯшандаро метавон ҳамчун субъектҳои асосии ин шартнома номид, зеро мавҷудияти ҳамаи ин се субъект имкон медиҳад, ки ин навъи иҷора хусусияти молиявиро касб намояд.

Ба андешаи С.Б. Королев: «дар муносибатҳои лизингӣ ба ғайр аз се субъекти асосӣ дигар субъектҳо низ иштирок карда метавонанд: бонкҳо, суғурта ва дигар ширкатҳо, ки дар иҷрои шартномаи лизинг иштирок менамоянд ё функцияи миёнаравии додани молу мулки ба иҷора гирифташударо таъмин менамоянд» [191, с. 67].

КМ ҶТ ба сифати тарафҳои шартномаи лизинг – лизингдех ва лизинггирро муқаррар намуда, фурӯшандаро ҳамчун тараф муқаррар накардааст [6].

Бархилофи меъёри мазкур дар Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҶ «Тоҷикагролизинг», ки бо фармоиши директори Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст фурӯшанда (тахвилкунанда), харидор (иҷорадех) ва гиранда (иҷорагир) ҳамчун тарафи асосӣ муқаррар намуда, дар ҳама ҳолат ширкати суғуртаро тарафи иловагӣ эътироф намудааст [41, с. 9-10].

Ба сифати яке аз тарафҳои шартномаи лизинг - лизингдех баромад менамояд. Тибқи м. 750 КМ ҚТ ва м. 5 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мафҳуми расмии лизингдех пешбинӣ карда шудааст.

Мафҳумҳои дар қонунгузорӣ муқарраргардида ва хусусиятҳои ҷудонамуда, нишон медиҳанд, ки баъзе муҳолифатҳо байни меъёрҳои қонунгузорӣ ба назар мерасад.

Чунончи, тибқи КМ ҚТ шахсони воқеӣ метавонанд ба сифати лизингдех баромад намоянд, тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» бошад на шахсони воқеӣ, балки соҳибкорони инфиродӣ метавонанд ба сифати лизингдех баромад намоянд. На ҳама шахсони воқеӣ соҳибкорони инфиродӣ мебошанд. Ҳамзамон, мафҳуми соҳибкори инфиродӣ дар КА ҚТ [5] низ пешбинӣ карда шудааст.

Қонунгузорӣ шартномаи лизингро бо мақсади анҷом додани фаъолияти соҳибкорӣ муқаррар намудааст, фаъолияти соҳибкориро бошад соҳибкор ва ё ин ки соҳибкори инфиродӣ амалӣ менамояд. Аз ин маълум мешавад, ки шахсони воқеӣ наметавонанд ҳамчун лизингдех баромад намоянд. Аммо болотар баъди таҳлили мавзуи шартномаи лизинг мо қайд намудем, ки шартномаи лизинг на танҳо бо мақсади соҳибкорӣ инчунин метавонад бо мақсади қонунгардонидани талаботи шахсӣ ва оилавӣ, инчунин барои эҳтиёҷоти давлатӣ истифода карда шавад.

Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҶ «Тоҷикагролизинг» мафҳуми иҷорадеҳро муқаррар намудааст, ки тибқи он: иҷорадеҳ шахси воқеӣ ва ҳуқуқие, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул буда, мутобиқи шартномаи иҷораи молиявӣ уҳдадор аст мавзуи иҷораи молиявиро ба иҷорагир диҳад [41, с. 6]. Воқеан мафҳуми муқарраргардида мазмунан мавқеи лизингдехро дар шартномаи иҷораи молиявӣ фарогир буда, аз нигоҳи забони техникаи қонунгузорӣ ба такмил ниёз дорад.

Тибқи м. 4 Қонуни федералии ФР «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ин шартнома ба муҳлати муайян, бо маблағи муайян ва бо шартҳои муайян анҷом дода мешавад [35].

Мафҳуми «вазъи ҳуқуқӣ» дар илм ба маънои гуногун фаҳмида мешавад. Дар муносибатҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ вазъи маданӣ-ҳуқуқӣ шахсони воқеӣ бо унсури соҳибҳуқуқии маданӣ муайян карда мешавад, ки фарогири қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунӣ мебошад [129, с. 96]. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки яке аз унсурҳои ҳатмии тарафҳои шартномаи лизинг ин доштани қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунӣ мебошад.

Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии лизингдех вобаста ба вазъи ҳуқуқии онҳо фарқ карда мешавад, зеро агар лизингдех шахси воқеӣ бошад, пас тибқи муқаррароти м. 18 КМ ҚТ қобилияти ҳуқуқдории мадании шахси воқеӣ ва мувофиқи м. 22 Кодекси мазкур қобилияти амалкунии он ба вучуд меояд.

Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии шахси ҳуқуқӣ дар фарқият аз чунин қобилиятҳои шахси воқеӣ дар як вақт пайдо мешаванд (дар вақти бақайдгирии шахси ҳуқуқӣ) ва дар як вақт қатъ мегардад (дар вақти қатъ гаштани фаъолияти шахси ҳуқуқӣ) [91, с. 86].

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии шахси ҳуқуқӣ дар фаъолияти лизингӣ на дар як ҳолат ба вучуд омада, дар як ҳолат қатъ мегардад, балки ҳолатҳое ҷой доранд, ки қобилияти ҳуқуқдорӣ пайдо мешавад ва қобилияти амалкунӣ баъдан пайдо мешавад.

Чунончи, гарчанде аз таъсиси Бонки Душанбе Сити муддати дуру дароз гузашта бошад ҳам, бонки мазкур аз соли 2023 ба фаъолияти лизингӣ шуруъ намуд. Ҳолати мазкур нишонаи он аст, ки ин бонк ҳуқуқи машғул шудан ба ин навъи фаъолиятро аз лаҳзаи таъсисёбӣ дошт, аммо ин ҳуқуқашро аз соли 2023 оғоз намуд.

Вазъи ҳуқуқии лизингдехро мавриди баррасӣ қарор дода қайд кардан бамаврид аст, ки нақши лизингдех чи дар шартномаи лизинг ва чи дар маҷмӯи муносибатҳои лизингӣ калидӣ мебошад. Чи тавре ки дар адабиётҳои ҳуқуқӣ дарҷ гардидааст, дар ҳақиқат мавқеи ҳамин субъект муайян мекунад, ки муомилоти лизинг ба амал ояд ё не ва ин ба ҳамаи ҳолатҳои лизинг, сарфи назар аз он ки лизингдех дар кадом шакл - ширкати махсусгардонидашуда, бонк, дигар ташкилоти қарзӣ ва ғайра фаъолият мекунад [124, с. 140]. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ низ андешаҳои ҷой доранд, ки тибқи он ба сифати лизингдех, танҳо ширкати лизингӣ дар шакли ҷамъияти саҳомӣ ташкилфта, ки иҷозатнома доранд баромад карда метавонанд [128, с. 82]. Ба андешаи мазкур розӣ шудан каме душвор аст, зеро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ ҳам шахсони ҳуқуқӣ (новобаста аз шакли ташкили ҳуқуқиашон) ва шахсони воқеӣ баромад карда метавонанд.

Дар воқеъ, лизингдех дар ҷараёни иҷрои шартномаи лизинг пайдарпайии муайяни амалҳои фаъолро барои ба даст овардани моликият ба мавзуи лизинг ва минбаъд онро барои соҳиби муваққатӣ ва истифодаи лизинггир бо мақсади фаъолияти соҳибкорӣ медиҳад. Лизинггир новобаста аз он, ки дар ин шартнома мавзуи лизингро интихоб менамояд ё ин ки бо фурӯшанда бевосита алоқаманд аст назар ба лизингдех нақши камтарро дар ин шартнома мебозад.

Ҳамин тавр, яке аз талаботҳои муҳиме ки дар КМ ҚТ нисбати лизингдех муқаррар гардидааст, ин дар он зоҳир мешавад, ки ӯ бояд соҳибмулкиро нисбати мавзуи лизинг ба даст орад. Қайд кардан бамаврид аст, ки муқаррарнамоии ин меъёр махсус ба қоидаҳои умумии иҷора вобастагӣ дошта, вазъи ҳуқуқии иҷорадехро муқаррар менамояд.

Ҳамин тариқ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки ба сифати тарафи лизингдех шахсоне, ки дигар нави ҳуқуқро ба мавзуи лизинг ба ғайр аз ҳуқуқи моликият доранд баромад карда наметавонанд. Ба сифати лизингдех

танҳо шахсе баромад карда метавонад, ки ҳуқуқи моликиятро нисбати ба мавзуи лизинг дорад ё ба наздикӣ ба даст меорад. Дар ҳолати баръакс, агар шартнома баста шуда бошад, он тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори маданӣ аҳди беэътибор эътироф карда мешавад.

Гузашта аз ин, қайд кардан бамаврид аст, ки КМ ҶТ талаботҳои махсусро ба лизингдеҳ муқаррар накардааст, ба монанди зарур аст, ки лизингдеҳ ташкилоти тиҷоратӣ (вобаста ба шахсони ҳуқуқӣ) ё соҳибкори инфиродӣ (вобаста ба шахсони воқеӣ) бошад, ки ин масъаларо ба Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳавола мекунад. Ҳолати мазкур дар кишвар барои рушди муносибатҳои лизингӣ хоса дар фаъолияти соҳибкорӣ заминаи худро мегузорад.

Ҳамин тариқ, тибқи қонунгузори ҷорӣ, лизингдеҳ метавонад шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ бошад, ки имконияти ба даст овардани ҳуқуқи моликиятро нисбати ба мавзуи лизинг ба даст оварда метавонад. КМ ҶТ ва Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» маҳдудиятҳои расмиро дар бораи он, ки кӣ маҳз метавонад лизингдеҳ бошад, муқаррар намекунад.

Мутобиқи м. 2 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» – фаъолияти лизингӣ як навъи фаъолияти сармоягузорӣ маҳсуб меёбад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки субъекти фаъолияти сармоягузорӣ низ метавонанд ҳамчун лизингдеҳ баромад намоянд. Мувофиқи м. 1 Қонуни ҶТ «Дар бораи сармоягузорӣ» сармоягузор шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин ташкилот бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ, ки дар ҳудуди ҶТ фаъолияти сармоягузори амалӣ менамояд [22].

Вобаста ба ин, метавон ба хулосае омад, ки лизингдеҳ метавонад ҳар як шахси ҳуқуқӣ ё воқеӣ бошад. Айни замон оиди ҳолати мазкур тибқи шартномаи лизинг ба сифати лизингдеҳ ташкилотҳои тиҷоратӣ ва соҳибкорони инфиродӣ баромад намуда истодаанд. Ин ба хусусиятҳои хоси лизинг вобаста аст, ки дар соҳаи фаъолияти соҳибкорӣ васеъ паҳн шудааст.

Тарафи дигари шартномаи лизинг лизинггир мебошад. Вобаста ба вазъи ҳуқуқии лизинггир бояд қайд намуд, ки он дар ин шартнома мавқеи махсус дорад ва пеш аз ҳама ҳолати ҳуқуқии он дар қ. 3 м. 750 КМ ҚТ муқаррар карда шудааст. Аз мафҳуми шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) муайян мешавад, ки объекти лизингро лизинггир танҳо бо мақсади соҳибкорӣ мегирад [6]. Мафҳумҳои мазкур муайян менамояд, ки лизинггир бояд шахси ҳуқуқӣ (дар шакли ташкилоти тиҷоратӣ) ва шахсони воқеӣ (он шахсоне, ки ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудаанд) бошанд. Дар баробари ин саволе ба миён меояд, ки оё ташкилоти ғайритиҷоратӣ дар доираи муқарраркардаи қонун ва ҳуҷҷатҳои таъсисиаш ҳамчун лизинггир баромад карда метавонад ё не?

Дар адабиётҳои ҳуқуқии ватанӣ низ ба сифати лизинггир танҳо шахсони ҳуқуқие, ки ба фаъолияти соҳибкорӣ машғул ҳастанд, инчунин соҳибкорони инфиродӣ эътироф карда шудааст [128, с. 82]. Саволе ба вучуд меояд, ки оё шахси воқеӣ, ки дар шакли соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудааст, наметавонад ҳамчун лизинггир баромад намояд. Дар ин ҷо муҳолифати меъёрҳои қонунгузорино мушоҳида кардан мумкин аст.

Ихтилофи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ мутобиқи Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» танзим карда мешавад. Боби 10 Қонуни мазкур ба масъалаи тартиби ҳалли ихтилофоти ҳуқуқӣ ва роҳҳои бартарафсозии онҳо равона карда шудааст. Мутобиқи қ. 2 м. 84 Қонуни мазкур санади меъёрии ҳуқуқии баробардараҷа нисбат ба дигар санади меъёрии ҳуқуқии ҳамин дараҷа ҳангоми мавҷуд будани ихтилофҳо дар ҳолатҳои зерин қувваи бештари ҳуқуқӣ дорад, агар:

- ин санади меъёрии ҳуқуқӣ аз рӯи ҳамагон як мавзӯи танзим нисбат ба дигар санади меъёрии ҳуқуқӣ баъдтар қабул шуда бошад;
- мавзӯи танзими ин санади меъёрии ҳуқуқӣ нисбат ба дигар санади меъёрии ҳуқуқие, ки умумӣ мебошад, махсус бошад [21].

Вобаста ба ҳолати мазкур низ нофаҳмие ба вучуд меояд, зеро аз рӯи ҳолати аввала КМ ҚТ назар ба Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» баъдтар қабул гардида, аз рӯи ҳолати дуюм бошад қонуни махсуси соҳавӣ дар ин самт ҷой дорад. Ҳарчанд дар ин ҷо қонун муносибатҳоро оид ба шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ба танзим дарорад ҳам, аммо муносибатҳои шартномавӣ асосан мавзуи танзимнамоии КМ ҚТ мебошад. Аз ин лиҳоз ба мақсад мувофиқ аст, ки дар ин ҳолат бояд бартариро ба кодекс дод.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба назар мерасад, ки агар шахсони воқеӣ ба сифати соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта нашуда бошанд, пас онҳо ҳамчун субъекти муносибатҳои лизингӣ баромад карда наметавонанд [187, с. 107].

Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҚ «Тоҷикагролизинг» мафҳуми лизинггирро муқаррар намудааст [41]. Тартиби мазкур лизинггирро вазифадор намудааст, ки баъди бастанӣ шартномаи лизинг мавзуи лизингро барои соҳибӣ ва истифодаи муваққатӣ қабул намояд.

В.В. Витрянский қайд менамояд, ки қонунгузориҳои маданӣ ягон талаботи махсусро нисбати тарафҳои шартномаи лизинг нагузоштааст, аммо аз мазмуни ин шартнома муайян мегардад, ки ба сифати лизингдех ташкилотҳои тиҷоратӣ ва шахсони воқеӣ, ки ба сифати соҳибкории инфиродӣ ба қайд гирифта шудаанд, баромад карда метавонанд [61, с. 258], 153, с. 48], [124, с. 141]. Дар дигар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба назар мерасад, ки ба сифати лизинггир танҳо субъектҳои фаъолияти соҳибкороӣ дарк кардан мумкин аст [184, с. 97]. Дар ҳамин замина муаллиф қайд менамояд, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ низ субъектҳои фаъолияти соҳибкороӣ мебошанд, аз ин лиҳоз онҳо низ метавонанд ҳамчун лизинггир баромад намоянд.

Мутобиқи талаботи м. 50 КМ ҚТ ташкилотҳои тиҷоратӣ мақсади асосиашон ба даст овардани фоида нест ва фойдари низ байни иштирокчиёни худ тақсим наменамоянд.

Ҳамзамон дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба сифати лизинггир инҳоро эътироф намудаанд:

1. шахси воқеӣ: а) соҳибкорон, бе таъсиси шахси ҳуқуқӣ; б) шахси воқеӣ, ки соҳибкорони инфиродӣ намебошанд.

2. шахси ҳуқуқӣ: а) ташкилотҳои тиҷоратӣ; б) ташкилотҳои ғайртиҷоратӣ [186, с. 39-40].

Дар маҷмӯъ таҳлили қонунгузорӣ ва адабиётҳои илмӣ нишон медиҳад, ки воқеан мафҳуми дар КМ ҚТ муқарраргардида оид ба лизинггир ба талабот ҷавобгӯ буда, тамоми аломатҳои ин мафҳумҳоро дар худ фаро гирифта метавонад.

Субъекти дигаре, ки дар шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) нақши муҳим дорад, фурӯшанда ба шумор меравад. КМ ҚТ фурӯшандаро ҳамчун тараф муқаррар накардааст.

Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҚ «Тоҷикагролизинг» мафҳуми фурӯшандаро муқаррар намудааст [41].

Дар фарқият аз қонун дар ин ҷо шахси воқеӣ муқаррар карда шудааст, на соҳибкорони инфиродӣ. Саволе ба миён меояд, ки оё шахси воқеӣ, ки соҳибкори инфиродӣ намебошад, метавонад ба сифати фурӯшанда баромад наояд.

Қайд намудан зарур аст, ки шахси ҳуқуқӣ (новобаста аз ташкилоти тиҷоратӣ ё ғайритиҷоратӣ будан) ва шахси воқеӣ (новобаста аз соҳибкори инфиродӣ будан ё набудан) агар соҳибмулки аслии молу мулк бошанд, онҳо метавонанд ҳамчун фурӯшанда дар шартномаи лизинг баромад наоянд.

Таҳлили КМ ҶТ нишон медиҳад, ки гарчанде фурӯшанда дар мафҳуми шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ҳамчун субъект муқаррар шуда бошад, ҳам ҳамчун тараф муқаррар нагардида, мафҳуми он низ пешбинӣ карда нашудааст.

Мафҳуми фурӯшанда дар Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои васеъ намудани фаъолияти лизингӣ дар ИДМ чунин муқаррар карда шудааст: фурӯшанда (тахвилгар) - шахси воқеӣ ё ҳуқуқиест, ки ба лизинггиранда мувофиқи шартҳои шартномаи хариду фурӯш бо лизингдиҳанда ба муҳлати муайян молу мулкero мефурӯшад, ки объекти лизинг мебошад. Фурӯшанда вазифадор аст, ки тибқи шартҳои шартномаи хариду фурӯш ба лизингдиҳанда ё лизинггиранда объекти лизингро вогузор намояд. Фурӯшанда метавонад ҳамзамон ҳамчун лизинггиранда дар доираи як муносибати ҳуқуқии лизингӣ баромад кунад [3].

Исботи ҳолати болозикрро метавон аз мафҳуми дар Созишнома муқарраргардида низ дарёфт кард, зеро дар ин ҷо низ шахсони воқеиро ҳамчун фурӯшанда муайян кардааст, ки новобаста аз бақайдгирии давлатии онҳо ба сифати соҳибкори инфиродӣ онҳо метавонанд ҳамчун фурӯшанда баромад намоянд.

Ҳамзамон қонунгузорӣ резидентҳо ва ғайрирезидентҳои ҶТ-ро субъекти лизинг муқаррар намудааст. Бояд қайд намуд, ки истифодаи резидентҳо ва ғайрирезидентҳои ҶТ на барои қонунгузориҳои маданӣ, балки барои қонунгузориҳои асъор ва андоз [5] хос аст.

Ё ин ки ҳуқуқи уҳдадориҳои резидентҳо ва ғайрирезидентҳои ҶТ-ро оид ба соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдориҳои сарватҳои асъорӣ дар Қонуни ҶТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» муқаррар карда шудааст. Мафҳуми резидентҳо ва ғайрирезидентҳо дар ин қонун чунин муқаррар карда шудааст:

Резидентҳо: - шаҳрвандони ҶТ, ба истиснои шаҳрвандоне, ки дар мамлакати хориҷӣ мутобиқи қонунгузори он мамлакат ҷойи истиқомати доимӣ доранд; - шаҳрвандони хориҷӣ ва шахсони бешаҳрванд, ки барои истиқомати доимӣ дар ҶТ ҳуҷҷат доранд; - Ҳукумати ҶТ ва дигар мақомоти ҳокимияти давлатӣ ҳангоми иштирок дар муносибатҳои бо Қонуни мазкур танзимшаванда. Ғайррезидентҳо - шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки резидент намебошанд [24].

Мутобиқи м. 5¹ Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизинги дохилӣ ва байналмилалӣ муқаррар шудааст.

Қайд намудан ҷоиз аст, ки муқаррароти пешбинишудаи Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» оиди истилоҳи резидентҳо ва ғайррезидентҳо барои бастанӣ шартномаи лизинг дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ, пеш аз ҳама, ба мансубияти давлатии (миллии) лизингдех ва лизинггир асос ёфтааст.

Таҳлили резидентҳо ва ғайррезидентҳои ҶТ низ нишон медиҳад, ки шахси воқеӣ ҳамчун резидент ё ғайррезидент муқаррар карда шудааст, на соҳибкори инфиродӣ, яъне новобаста аз он ки шахси воқеӣ ҳамчун соҳибкори инфиродӣ ба қайд гирифта шудааст, ё не ӯ метавонад ҳамчун резидент ё ғайррезидент баромад наояд. Аз ин нуқтаи назар истифодаи шахси воқеӣ ҳамчун лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда мувофиқи мақсад мебошад.

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки вобаста ба субъектҳои лизинг дар қонунгузори давлатҳои хориҷӣ хусусиятҳои фарқкунанда кам ба назар мерасад.

Дар муқоиса бо қонунгузори ҶТ бо давлатҳои хориҷӣ вобаста ба ин масъала дар Қонуни намунавии давлатҳои аъзои ИДМ «Дар бораи лизинг» ва Қонуни федералии Россия «Дар бораи лизинг» ягонагӣ ҷой дошта дар ҳар

яки ин қонунҳо ҳамин се субъект ҳамчун субъектҳои лизинг муқаррар карда шудаанд.

Аммо, дар Қонуни Ҷумҳурии Украина «Дар бораи лизинг» [39] лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда мафҳумҳои умумӣ маҳсуб ёфта, дар ин мафҳумҳо метавонад дигар иштирокчиён низ ворид гардад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Озёрбойҷон «Дар бораи лизинг» меъёр вобаста ба субъектҳои лизинг ба назар нарасида, дар Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон низ вобаста ба ин масъала муқаррароти (моддаи) алоҳида ҷой надорад. Аммо дар м. 1 Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон «Дар бораи лизинг» лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда ҳамчун субъект муқаррар гардида, дар қатори онҳо мафҳуми иштирокчиёни аҳди лизингӣ оварда шудааст [37]. Албатта вобаста ба ин муқаррарот то андозае розӣ шудан ҳам бамаврид аст, зеро иштирокчиёни аҳди лизингӣ метавонад назар ба субъектҳои лизинг васеътар бошад.

Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки вобаста ба аҳди лизингӣ субъектҳои лизингӣ метавонанд ба дигар навъи шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ ворид гарданд. Дар ин ҳолат доираи иштирокчиёни аҳди лизингӣ метавонад аз субъекти лизинг васеътар гардад. Ин ҷо дар назар дошта шудааст, муносибати иштирокчиёни дигар навъи шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ бо лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда.

Одатан дар адабиёти ҳуқуқӣ зери мафҳуми шартнома ҳуқуқ ва уҳдадориҳои дар қонун муқарраршуда ва дар шартнома мустаҳкам шуда фаҳмида мешавад. Ба таҳлили мундариҷаи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) таваҷҷуҳ зоҳир кардан зарур аст, ки ин пеш аз ҳама бо он рабт дорад, ки уҳдадориҳои аз он ба миён омада маҷмӯи ҷудонашавандаи муносибатҳоро ифода мекунанд.

Дар танзими ҳуқуқи маданияи шартнома дақиқ муайян намудани ҳуқуқи уҳдадориҳои тарафҳои шартнома яке аз масъалаҳои муҳим маҳсуб

меёбад. Ҳангоми муайян намудани ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартнома мушкilotҳо бавучуд меоянд, ки мушкilotи мазкур на танҳо дар шартномаи лизинг, балки дар дигар намудҳои шартнома низ ба мушоҳида мерасад.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартнома андешаҳои гуногун ҷой дорад.

М.И. Брагинский ва В.В. Витрянский қайд менамоянд, ки мазмуни шартномаи лизингро маҷмӯи ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои он ташкил медиҳад. Дар натиҷаи бастанӣ шартномаи хариду фурӯш байни иҷорадеҳ ва фурӯшанда ва байни фурӯшанда ва иҷорагир ҳуқуқу уҳдадориҳои махсус ба вучуд меоянд [53, с. 587].

Таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ собит намуд, ки аксар вақт бар ивази ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартнома истилоҳи «мазмуни шартнома» истифода мегардад. Албатта оид ба масъалаи мазкур андешаҳои ягона ҷой надорад. Масалан, О.А. Красавчиков қайд менамояд: «мазмуни шартнома шартҳои он, ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳо ва бандҳои ташкилкунандаи матни шартномаро фаро мегирад» [89, с. 276-277]. Баъзе аз гурӯҳи олимон мазмуни шартнома гуфта, маҷмӯи шартҳоеро меноманд, ки тарафҳо оид ба он ба созиш меоянд [98, с. 913].

Қ.Ш. Қурбонов ва И.Ғ. Ғаффорзода иброз медоранд: «мазмуни шартнома гуфта, натавон ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳо, балки шартҳоеро дар назар доранд, ки оид ба онҳо тарафҳо ба созиш омадаанд» [91, с. 443]. Муаллифон мазмуни шартномаро ба маънои васеи он пешниҳод намудаанд.

Аз мазмуни м. 7 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» маълум мегардад, ки аслан дар моддаи мазкур ду масъала: шакл ва мазмуни шартномаи лизинг муқаррар шудааст. Таҳлили моддаи мазкур собит намуд, ки мазмуни шартномаи лизинг танҳо ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳоро фаро нагирифта дар баробари он дигар унсурҳоро ба монанди мавзӯ, муҳлат, шарт, суроғаи ҳуқуқӣ ва ғайраҳоро дарбар мегирад.

Мундариҷаи ҳама гуна шартнома ро маҷмӯи ҳуқуқ ва уҳдадориҳое ташкил медиҳанд, ки аз ин созишнома бармеоянд. Шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бо мазмуни худ бо баъзе хусусиятҳо фарқ мекунад. Тавре ки аз таҳлили падидаи иҷораи молиявӣ ба назар мерасад, уҳдадории лизинг аз ҷиҳати сохторӣ мураккаб аст, аммо уҳдадории ягона, ки дар асоси ду далели ҳуқуқӣ ба вуҷуд меояд: шартномаи хариду фурӯши молу мулк ва иҷораи молиявӣ (шартномаи лизинг). Яъне, лизинг як раванди вобастагӣ дорад: барои амалисозии шартномаи лизинг шартномаи хариду фурӯш баста мешавад, ки як тарафи он (фурӯшанда) бевосита барои иҷрои амал ба тарафи дигар (харидор-иҷорадеҳ)-и уҳдадориҳои муайянро аз рӯи шартномаи иҷора соҳиб мегардад.

Ҳуқуқ ва уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи лизинг тавассути қонунгузории маданӣ, Қонун дар бораи лизинг ва шартномаи лизинг танзим карда мешавад.

Албатта шартномаи лизинг шартномаи синналагматикӣ маҳсуб меёбад, ки тибқи он тарафҳо соҳиби ҳуқуқу уҳдадориҳои мутақобила мебошанд.

Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъектҳои лизингро дар алоҳидагӣ муқаррар намудааст, ки он фарогири м.м. 8-10 мебошад [15]. Барои пурра ва ҳама тарафа дарк намудани ҳуқуқу уҳдадориҳо моро зарур аст, ҳар яки онро дар алоҳидагӣ мавриди таҳлил қарор диҳем.

Дар м. 8 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳуқуқ ва уҳдадориҳои лизингдеҳ муқаррар карда шудааст, ки тибқи он лизингдеҳ ҳуқуқ дорад барои пардохтҳои муҳлаташон гузашта, худ пардохтҳоро бо дарназардошти ҷуброни зарар талаб намояд.

Дар давраи муҳлате, ки шартномаи лизинг баста шудааст, лизинггир уҳдадор аст пардохтҳои лизингиро анҷом диҳад. Дар сурати пардохт

накардан ё саривақт пардохт накардани пардохтҳои лизингӣ лизингдех ҳуқуқ дорад онро талаб намояд. Ҳамзамон дар баробари ин ӯ ҳуқуқ дорад ҷуброни зарарро талаб намояд.

Лизинггир уҳдадор аст, аз санаи ба имзорасии шартномаи басташуда дар ҳаҷми на камтар аз 20 (бист) % аз арзиши мавзуи иҷораи молиявӣ бо сомони бо мубодилаи асъори хориҷӣ аз рӯи қабули қурби қобили табодул, ки Бонки Миллии Тоҷикистон дар санаи анҷомдиҳии пардохти навбатӣ муқаррар намудааст, пардохти якдафъаина (пешпардохт) супорад [41, с. 22]. Ҳарчанд санади мазкур бо фармоиши Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» қабул шуда бошад ҳам, ба ҳамагон маълум аст, ки аксар амалиётҳои лизингӣ маҳз аз ҷониби ин корхона анҷом дода мешавад. Лизинггир уҳдадор аст, 20% арзиши мавзуи лизингро пешпардохт намояд.

Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ оид ба ин масъала андешаҳои гуногун ҷой дорад. Ташкилоте, ки дар он суратҳисоби лизинггир кушода мешавад, санад дар бораи аз он хориҷ кардани ҳисобҳои пули нақд дар ҳаҷми пардохтҳои иҷорапулӣ қабул мекунад. Омӯзиши шартномаи лизинг собит менамояд, ки мақсади асосии лизингдех ин пайдо намудани ҳуқуқ ба пардохтҳои лизингӣ маҳсуб меёбад [206, с. 142-143].

Таҳти мафҳуми пардохтҳои лизингӣ маблағи умумии пардохтнамудаи лизинггир ба лизингдех вобаста ба молу мулки (мавзуи лизинг) барои истифодаи муваққатӣ гирифташуда, фаҳмида мешавад [158, с. 23-31].

Тибқи м. 22 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» пардохтҳои лизингӣ муқаррар шудааст [15]. Қонунгузор оид ба пардохтҳои лизинг мавқеи дигарро касб намуда, ба ғайр аз маблағҳои пулӣ, инчунин кор ва хизматрасониро ҳамчун пардохти лизингӣ муқаррар намудааст.

Пардохти лизингӣ аз маблағи лизинг, меъёрҳои лизингӣ (фоиз барои қарз), пардохти комисионӣ ва пардохт барои хизматрасонии иловагии пешниҳодшуда иборат аст [34].

Ҳолатҳое ба назар мерасад, ки дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ на ҳама вақт лизингдех аз ин ҳуқуқҳои худ истифода менамояд.

Чунончи, КВДЧ «Тоҷикагролизинг» дар асоси шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) аз 6 июни соли 2022, таҳти №05 ба ҶДММ «Амина 1» адад трактори ЮТО-404, 1 адад захрпошаки F-600Л, 1 адад дорупошаки РМУ-450л ва 2 адад испорро ба иҷораи молиявӣ дода, пардохти маблағи шартномаро то санаи 20 ноябри соли 2023 талаб накардааст.

Ҳангоми аз тарафи Прокуратураи генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон анҷом додани назорати прокурорӣ дар фаъолияти КВДЧ «Тоҷикагролизинг» ва дигар субъектҳои хоҷагидор ҳолати мазкур ошкор карда шуда, зарари ба буҷети давлатӣ расонидашуда бо дарназардошти подошу ҷаримаҳо маблағи умумии 26 917 сомониро ташкил додааст.

Бинобар ин, чиҳати бартараф кардани қонунвайронкунии ҷойдошта унвонии ҶДММ «Амина» амри прокурорӣ дода шудааст [215].

Ба андешаи мо, инҷо ду ҳолатро метавон зикр намуд. Аз як тараф, шартнома табиати хусусӣ дошта, дар он иродаи тарафҳо мустаҳкам карда шудааст ва ҳуди онҳо метавонанд аз ҳуқуқҳои худ истифода намоянд ва ё истифода накунанд. Саркашӣ кардан аз пардохтҳо асоси қатъ гардидани шартномаи лизинг шуда метавонад ва тарафи дигар метавонад ба суд муроҷиат намояд. Зинаи охирини ҳалли чунин баҳсҳо суд ба шумор меравад.

Аз тарафи дигар, бинобар аз ҳисоби буҷаи давлат маблағгузорӣ шудани корхонаҳои воҳиди давлатӣ мақоми назоратӣ, дар ин мисол прокуратура, ҳуқуқи даҳолат намудан ба муносибатҳои шартномавии ду ҷонибро дорад ё не?

Аз нигоҳи аввал, ҳалли баҳсҳои ҳуқуқии маданӣ аз тарафи суд амалӣ карда мешавад ва талаб кардани пардохтҳо ҳуқуқи лизингдех аст. Аммо бинобар сабабе, ки яке аз тарафҳои шартномаи мазкур корхонаи воҳиди давлатӣ маҳсуб меёбад ва он аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешавад, прокуратура ҳуқуқ дорад ҳангоми назорати иҷрои қонунгузории соҳаи мазкур даҳлат намояд, зеро ин ҷо зарар ба буҷети давлатӣ расонида шудааст. Аз ин лиҳоз, чунин чораандешӣ амали саривақтӣ буда, масъулиро вазифадор менамояд, ки оид ба ҳолатҳои мазкур ба таври ҷиддӣ корбарӣ намоянд.

Ҳамзамон, тибқи талаботи қонунгузорӣ лизингдех ҳуқуқи назорат кардан аз болои мавзуи лизингро дорост.

Лизингдех ҳуқуқи назорат кардани объекти лизингро дорад, ки дар он бояд оиди мақсад ва тартиби санҷиш, инчунин назорати молиявӣ мувофиқаи тарафҳо мавҷуд бошад [208, с. 129]. Муаллиф қайд менамояд, ки бигузор ин ҳуқуқи лизингдех дар қонунгузорӣ мавҷуд бошад, аммо барои ба миён наомадани ихтилоф байни тарафҳои шартнома, бояд пешакӣ дар шартнома ин масъала ҳал карда шавад.

Дар амалияи ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳолатҳое ҷой доранд, ки масъулини ширкатҳои лизингӣ аз ҳуқуқҳои тибқи қонун додашуда, сӯистифода карда ҳатто даст ба содир кардани ҷиноят мезананд.

Чунончи, шаҳрванд Б.Х. дар вазифаи директори ҶДММ «Мадад-агро» кор карда, дар якҷоягӣ бо масъулини КВДҶ «Тоҷикагролизинг» бо истифода аз мақоми идоравии худ ба боварии шахси дигар даромада, ҳилофи манфиатҳои ин ташкилоти тиҷоратӣ амалеро анҷом додаанд, ки боиси поймол гардидани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунан ҳифзшаванда ва зарари махсусан калони моддӣ ба шаҳрванд ва муассисаи давлатӣ гардидааст.

Ӯ моҳи декабри соли 2021 бо роҳи фиреб ба боварии шахрванд И.Ч., сокини ноҳияи Ҷ.Балхӣ, Ҷамоати шаҳраки Гулистон, деҳаи Кайҳонӣ даромада, ваъда намудааст, ки бар ивази маблағи 250000 сомонӣ як адад трактори тамғаи «МТЗ-82.1» дар муҳлати то ду моҳ аз хориҷи кишвар оварда медиҳад. Вале, ӯ баъди пурра гирифтани маблағ И.Ч.-ро фиреб дода, трактори ваъдашударо наоварда, маблағи гирифтаашро ба манфиати шахсиаш сарф намудааст.

Минбаъд, Б.Х. бо мақсади рӯйпӯш намудани амали ғаразнокӣ худ, дар якҷоягӣ бо масъулини комиссия оид ба иҷораи молиявии КВДҶ «Тоҷикагролизинг» дар ному насаби ҷияни И.Ч.-И.З., як адад трактори тамғаи «МТЗ-82.1»-ро ба маблағи 312 000 сомонӣ бо роҳи сохтакорӣ ҳамчун иҷораи молиявӣ ҳуҷҷатгузорӣ намуда, пешниҳод намудаанд, ки аз ин амали ғайриқонунӣ онҳо И.Ч. ва И.З. хабар надоштанд.

Инчунин, Б.Х. бо баҳонаи барасмият даровардани ҳуҷҷатҳои ин трактор дар ду ҳолат бо роҳи фиреб аз И.Ч. маблағи 20000 сомонӣ ба сифати подош гирифта, ба манфиати шахсиаш сарф намудааст.

Дар ҳолати содиршуда дар кирдори Б.Х. қаллобӣ, яъне тасарруфи молу мулки ғайр бо роҳи фиреб ва сӯиистифодаи боварӣ ва иштирок дар сохтакорӣ ва масъулини комиссия оид ба иҷораи молиявии КВДҶ «Тоҷикагролизинг» истифодаи ваколатҳои идоравӣ бархилофи манфиатҳои ин ташкилот ва сохтакорӣ ҳуҷҷати расмӣ ҳуқуқдиханда, аз ҷониби гурӯҳи шахсон бо маслиҳати пешакӣ ҷой дошта, аломатҳои таркиби ҷиноятро дар бар мегирад.

Аз ин рӯ, вобаста ба ҳолатҳои мазкур аз тарафи муовини якуми Прокурори вилояти Хатлон нисбати Б.Х. бо м.м. 247 қ. 4 б. «б», 340 қ. 2 б. «б,в» ва масъулини комиссия оид ба иҷораи молиявии КВДҶ «Тоҷикагролизинг» бо м.м. 295 қ. 1 ва 340 қ. 2 б. «б,в» КҶ ҚТ парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шудааст [216].

Ҳолати мазкур гувоҳӣ он аст, ки масъулини КВДЧ «Тоҷикагролизинг» ба ҷои назорат кардани мавзуи шартномаи лизинг, баръакс худ ба содиршавии ҷинойт мусоидат мекунанд, ки он аз муносибати хунукназаронаи онҳо дарак медиҳад. Албатта, бинобар сабабе, ки яке аз тарафҳои шартномаи мазкур корхонаи воҳиди давлатӣ маҳсуб меёбад ва он аз ҳисоби буҷети давлатӣ маблағгузори карда мешавад, масъулин чунин муносибати ношоистаро раво медонанд.

Тибқи талаботи қонунгузори лизингдех ҳуқуқ дорад, пардохт барои вайрон кардани уҳдадори ва ҳамзамон, оиди ин масъала рӯёнидани зарарро масъалагузори намояд.

Баъд аз ба имзорасонии санади қабул ва супоридан тамоми таваккали нобудшавӣ, гумшавӣ, вайроншавӣ, ғоратшавӣ, пешакӣ фарсудашавӣ ва зарар дидани мавзуи лизингро ба зиммаи худ мегирад. Дар ҳолати вайроншавӣ ва харобшавии мавзуи лизинг лизинггир аз ҳисоби худ ва бо салоҳдиди худ таъмири онро анҷом медиҳад, ки лизинггирро аз уҳдадории адо намудани пардохтҳои лизинг мутобиқи ҷадвали пардохтҳо озод намесозад [41]. Новобаста аз он, ки ҳангоми дар ҳолатҳои болозикршуда мавзуи лизинг зарар мебинад ва онро лизинггир бартараф мекунад, ӯ уҳдадор аст пардохтҳои лизингиро анҷом диҳад. Баъди ба итмом расидани муҳлати истифодабарӣ мавзуи лизинг баргардонида мешавад ва агар лизинггир муҳлати баргардониданро гузаронад, лизингдех ҳуқуқ дорад барои ин амал аз ӯ пардохтҳоро талаб намуда, барои зарари расонидашуда ҷуброни зарар намояд.

Ҳангоми бастанӣ шартнома бояд дар хотир дошт, ки қонун ҳолатҳои манъи интиқоли моликияти молу мулки ба иҷорагир муқарраршударо муқаррар намояд [208, с. 127-128]. Тибқи м. 13 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» баргардонидани мавзуи лизинг ҳангоми қатъ шудани шартнома лизинг муқаррар карда шудааст.

Тафовути чунин ҳуқуқи лизингдех аз ҳуқуқи якум, ки дар қонун муқаррар шудааст, дар он аст, ки дар он ҷо лизингдех танҳо пардохтҳои муҳлаташ гузаштаре бо ҷуброни зарар талаб менамояд, дар ин ҷо бошад пардохтҳоро вобаста ба баргардонидани мавзуи лизинг, ки он дар муҳлат баргардониданида нашудааст, муқаррар менамояд. Аз ин ҷо бармеояд, ки чунин ҳуқуқ бештар дар лизинги амалиётӣ сурат мегирад, зеро маҳз дар ин навъи лизинг молу мулк барои соҳибӣ ва истифодабарии муваққатӣ дода мешавад, дар лизинги молиявӣ ва баргарданда молу мулки ба лизинг дода шуда ба моликияти лизинггир мегузарад.

Ҳамзамон, лизингдех ҳуқуқи гирифтани иттилооти лозими оид ба мавзуи лизинг дорад.

Аз рӯйи чунин ҳуқуқе, ки ба лизингдех дода шудааст, ӯ функцияи назоратиро соҳиб аст. Назорати лизингдех ҳудуди муайяни худро дорад, зеро тартиби назорати шартҳои шартнома дар шартномаи лизинг нишон дода мешавад ва лизингдех наметавонад, берун аз тартиби муқарраргардида назоратро анҷом диҳад. Ҳангоми аз ҷониби лизингдех пешниҳод шудани дархости хаттӣ оид ба пешниҳоди иттилоот лизинггир уҳдадор аст ба ӯ ҷавоб гардонад.

Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДЧ «Тоҷикагролизинг» муқаррар намудааст, ки лизинггир уҳдадор аст, ба лизингдех ҳама гуна маълумоти аз тарафи вай талаб карда шударо вобаста ба мавзуи лизинг диҳад ва лизингдехро бемонеа ба назорати мавзуи лизинг роҳ диҳад [41, с. 25].

Дар баробари ин, лизингдех ҳуқуқи гузоштани тамғаро ба объекти лизинг дорост.

Аз рӯйи чунин ҳуқуқи лизингдех маълум мегардад, ки ӯ ҳуқуқи гузоштани тамғаро ба мавзуи лизинг соҳиб аст, то моликияти ӯ будани мавзуи лизинг ва дар соҳибию истифодабарии лизинггир қарор доштан,

маълум бошад. Саволе ба миён меояд, ки лизингдех ҳуқуқи гузоштани тамғаро доро аст ва оё ин ба талаботи қонунгузорӣ мутобиқ ҳаст ё не?

Тартиби гирифтани тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ дар ҚТ тавассути Қонуни ҚТ «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» танзим карда мешавад. Тибқи с. 6 м. 1 Қонуни мазкур тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ нишонаҳое, ки барои фардиқунонии молҳо, корҳои иҷрошаванда ё хизматрасониҳои шахсони воқеӣ ё шахси ҳуқуқӣ истифода бурда мешаванд.

Ҳуқуқ ба тамғаи молӣ бо қонун ҳифз карда мешавад. Барои тамғаи молии бақайдгирифташуда шаҳодатномаи тамғаи молӣ дода мешавад. Шаҳодатнома аввалияти тамғаи молӣ ва ҳуқуқи истисноиро ба тамғаи молӣ нисбат ба молҳои дар шаҳодатнома зикргардида тасдиқ менамояд [23].

Тартиби гирифтани ва гузоштани тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ махсус буда, қонунгузорӣ оид ба ин масъала муқаррароти мушаххасро пешниҳод намудааст. Ҳамзамон доштани тамғаи молӣ аз ҳуқуқ ба моликияти зеҳнии субъекти истеҳсолкарда дарак медиҳад.

Таҳлили Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» собит намуд, ки матни русии қонун ба матни тоҷикии он мутобиқат намекунад, зеро дар матни русӣ истилоҳи «маркировка» истифода шудааст, дар матни тоҷикӣ бошад, истилоҳи «тамға». Чунин номутобиқатӣ метавонад, нофаҳмоиро ҳангоми татбиқи меъёри мазкур дар амал гардад, зеро истилоҳи «тамғаи молӣ» ба забони русӣ «товарный знак» ном дорад. Аз ин лиҳоз хуб мешуд дар таҳрири нави Қонун истилоҳи «тамға» ба истилоҳи «аломат» иваз карда шавад.

Илова бар ин, лизингдех ҳуқуқ дорад, мавзуи лизингро аз лизинггир дар ҳолатҳои пешбиниамудаи Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» талаб намояд, бахусус дар ҳолатҳои пешбиниамудаи м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)».

Дар баробари он, ки лизингдеҳ тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ соҳиби ҳуқуқҳои муайян мебошад, инчунин қонунгузорӣ ба зиммаи ӯ уҳдадориҳои мушаххасро низ гузоштааст:

- объекти интихобкардаи лизинггиро аз фурӯшанда харидорӣ карда, онро ба муҳлати дар шартнома пешбинишуда ба лизинггир диҳад.

Албатта шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дорои се субъект мебошад ва таркиби он низ аз ду шартнома – шартномаи иҷора ва шартномаи хариду фурӯш иборат аст. Ҳангоми байни лизингдеҳ ва лизинггир мувофиқа шудани мавзуи шартнома лизингдеҳ уҳдадор мегардад, ки мавзуи мувофиқашударо аз фурӯшанда ба моликияти худ харидорӣ намояд. Молу мулк ба лизинггир танҳо бо мақсади шартҳои дар шартнома муқарраргардида дода мешавад.

Дар баробари шартҳои пешбиниамудаи қонунгузорӣ ин шартнома метавонад шартҳои дигарро дарбар гирад, зеро қонунгузорӣ ба тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) имконияти мондани дигар шартҳоро гузоштааст.

Лизингдеҳ уҳдадор аст, фурӯшандаро дар хусуси ба лизинг додани объекти харидоришуда ба таври хаттӣ огоҳ намояд.

Баъди он, ки лизингдеҳ аз фурӯшанда тибқи шартномаи хариду фурӯш мавзуи лизингро харидорӣ менамояд, бояд ӯро дар хусуси он, ки ин молу мулкро тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ба лизинггир медиҳад огоҳ намояд. Лизингдеҳ фурӯшандаро тариқи хаттӣ огоҳ менамояд.

Масалан, тибқи Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҶ «Тоҷикагролизинг» (бо фармоиши Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст) байни лизингдеҳ ва фурӯшанда оид ба ин масъала санади қабул-супоридани мавзуи иҷораи молиявӣ тартиб дода мешавад, ки дар он номи шахсони

тартибдиҳандаи санад, рӯйхати мавзуи иҷораи молиявӣ ва ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳо дар ҷарда мешавад.

Дар баробари ин, лизингдех метавонад дорои ҳуқуқу уҳдадориҳои дигар бошад.

Чунончи, маблағҳои аз буҷети давлатӣ ҷудогардида ро танҳо ба самти мақсаднок мутобиқи оинномавии худ истифода намояд; аз фурӯшанда молу мулк ро гирад, сифат ва пура будани он ро санҷад ва минбаъд бо боварии пура санади қабулу супоридан ро ба имзо расонад; ҳангоми бастании шартномаи хариду фурӯш бо фурӯшанда масъалаҳои таъмини муҳлати кафолатиро барои рафъ ё ивази нуқсонҳои тамоми қисмҳои мавзуи иҷораи молиявӣ ҳаллу фасл намояд ва ғ.

Тибқи м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизинггир тибқи шартҳои дар шартнома пешбинишуда объекти лизингро мавриди соҳибӣ ва истифода қарор медиҳад.

Вобаста ба ин, дар ин давра тамоми маҳсулот, таҷҳизот ва дигар даромадҳое, ки лизинггир аз мавзуи лизинг ба даст меорад молу мулки ӯ маҳсуб ёфта, ҳуқуқи ихтиёрдорӣ кардани ин даромадҳо ба ӯ вобастагӣ дорад. Аммо то ба итмом расидани муҳлати шартнома лизинггир ҳуқуқи ихтиёрдорӣ кардани мавзуи лизингро надорад, танҳо ҳуқуқи соҳибӣ ва истифодабариро доро мебошад, ба истиснои муқаррароти қисми 3 м. 15 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)».

Инчунин талабот ро вобаста ба сифат ва пурагии молу мулк, муҳлати таҳвил ва монанди инҳоро ба лизингдех пешниҳод намояд;

Мазмуни ин ҳуқуқи лизинггир дар он ифода меёбад, ки муносибати лизинггирро бо фурӯшанда муайян карда, ба лизинггир ҳуқуқи пешниҳод кардани чунин талаботҳоро ба монанди сифат ва пурагии мавзуи лизинг, муҳлате, ки он бояд таҳвил дода шавад, инчунин дигар талаботҳое, ки дар

шартномаи хариду фурӯши байни фурӯшанда (тахвилгар) ва лизингдех муқаррар гардидааст, пешниҳод карда метавонад.

Лизинггир нисбати сифати қисмҳо ва агрегатҳои асосии аз шартномаи хариду фурӯш бароянда ба фурӯшандаи мавзуи иҷораи молиявӣ дар давоми муҳлати кафолатӣ барои бартараф ё ивази нуқсонҳои техникӣ мавзуи иҷораи молиявӣ, агар онҳо на бо айби истифодабаранда сураат гирифта бошад, талабот пешниҳод менамояд [41, с. 22].

- ҳангоми наовардани объекти лизинг ва ё ин ки дер овардани объекти лизинг аз тарафи фурӯшанда лизинггир ҳуқуқ дорад аз гирифтани он даст кашад ва ё ин ки тибқи тартиби муқарраршуда шартномаро бекор кунад.

Ҳолати мазкур ба лизинггир дар мавриди вайрон кардани баъзе шартҳои шартномаи иҷораи молиявӣ ҳуқуқи даст кашидан, иваз кардан ва бекор кардани шартномаро муқаррар кардааст.

Дар ин се ҳолати пешбининамудаи қонунгузорӣ ба лизинггир ҳуқуқ додааст, ки аз мавзуи лизинг даст кашад, онро иваз намояд ё шартномаро бекор кунад.

Аммо агар тахвилгар (фурӯшанда) аз ҷониби худ лизинггир интиҳоб шуда бошад ин ҳолатҳо ба миён оянд, лизинггир ҳуқуқи даст кашидан, иваз кардан ва бекор кардани шартномаро бо лизингдех надорад.

- баъди қатъ гардидани шартномаи лизинг арзиши беҳбудсозии объекти лизингро, ки аз ҳисоби худ анҷом додааст ва ҳангоми беҳбудсозӣ лизингдехро огоҳ карда бошад, ҳуқуқ дорад талаб намояд;

Бо ҳуқуқи мазкур лизинггир метавонад аз ҳисоби лизингдех ҷуброни зарар талаб намояд. Агар дар давраи соҳибӣ ва истифодабарии мавзуи лизинг лизинггир ҷиҳати беҳтар гардонидани он амалиётро анҷом дода бошад, арзиши амалиёти анҷомдода аз объекти лизинг ҷудо набошад, лизинггир аз ҳисоби худ хароҷотро анҷом дода бошад метавонад аз лизингдех ҷуброни зарарро талаб намояд.

Ҳолати мазкур инчунин дар қ. 7-8 м. 14 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» пешбинӣ карда шудааст.

- бо дарназардошти истифодабарии объекти лизинг ҳуқуқи кам кардани арзиши онро дошта, бо розигии лизингдеҳ онро ба шахси сеюм супорад.

Муқаррароти мазкур ба лизинггир ҳуқуқи ба иҷора додани мавзуи лизингро медиҳад, аммо лизинггир новобаста аз он, ки мавзуи лизингро ба шахси дигар ба иҷора додааст, ӯ ҳамчун шахси масъул дар назди лизингдеҳ боқӣ мемонад. Лизинггир танҳо бо розигии хаттии лизингдеҳ мавзуи лизингро ба шахси дигар ба сублизинг медиҳад [41, с. 22].

Агар мавзуи лизинг тибқи шартҳои шартнома ба талабот ҷавобгӯ бошад лизинггир уҳдадор аст, онро қабул намуда аз рӯи таъиноташ истифода намояд.

Таъмири асосии мавзуи иҷораи молиявиро лизинггир мувофиқи талаботи техникий завод-истеҳсолкунанда анҷом медиҳад. Дар ҳолати ба миён омадани зарурати бетаъхир ба талаби иҷорадеҳ таъмири асосии мавзуи иҷораи молиявиро дар муҳлати на зиёда аз 10 (даҳ) шабонарӯз анҷом медиҳад. Молу мулкро дар ҳолати коршоям нигоҳ дорад, аз ҳисоби худ таъмири асосӣ ва ҷориро гузаронад, инчунин хароҷотро оид ба нигоҳдории мавзуи иҷораи молиявӣ ба зимма дошта бошад [41, с. 24].

Бинобар сабаби соҳибмулки аслии мавзуи лизинг будани лизингдеҳ лизинггир уҳдадорӣ мегирад, ки дар ҳар ҳолат ба лизингдеҳ мавзуи лизингро дастрас намояд, ба шарте ки дар қонунгузорӣ ё шартномаи байни онҳо тартиби дигаре муқаррар нагардида бошад.

Дар ин ҷо такроршавии меъёрҳо ба назар мерасад, зеро ҳам дар б. в ва ҳам дар б. г қариб ки суҳан сари як масъала пешниҳоди иттилоот оид ба ҳолати мавзуи лизинг ба лизингдеҳ меравад. Ҳамзамон, лизинггир баъди

қатъ гардидани шартномаи лизинг уҳдадорӣ мегирад, ки объекти лизингро баргардонад.

Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳуқуқу уҳдадориҳои лизинггирро танҳо ба ҳолатҳои болозикр маҳдуд накарда, имконияти соҳиби дигар ҳуқуқу уҳдадориҳо буданро тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузори ҶТ ва шартномаи лизинг ба лизинггир медиҳад.

Чунончи, мутобиқи м. 17 Қонуни болозикр ба тарафҳои шартномаи лизинг оиди суғурта намудани мавзуи лизинг ва таваккал ҳуқуқ уҳдадориҳои муайян дода шудааст: суғурта намудани таваккалҳои соҳибкорӣ (молиявӣ) бо розигии тарафҳои шартномаи лизинг анҷом дода мешавад. Яъне лизингдеҳ ва лизинггир ҳуқуқ доранд, бо розигии якдигар таваккалҳои соҳибкорӣ (молиявӣ)-ро вобаста ба мавзуи лизинг суғурта намоянд.

Ба монанди ин дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба лизинггир ҳуқуқу уҳдадориҳои муайян дода шудааст. Тибқи Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҶ «Тоҷикагролизинг» (бо фармоиши Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст) ба лизинггир чунин ҳуқуқу уҳдадориҳо дода шудааст: дар мувофиқа бо иҷорадеҳ санаи қабули мавзуи иҷораи молиявиро, ки аз се шабонарӯз зиёд намебошад, ба вақти дигар гузаронад; баъд аз ба имзорасони санади қабул ва супоридан тамоми таваккали нобудшавӣ, гумшавӣ, вайроншавӣ, ғоратшавӣ, пешаки фарсудашавӣ ва зарар дидани мавзуи идораи молиявиро ба зиммаи худ мегирад. Дар ҳолати вайроншавӣ ва харобшавии мавзуи иҷораи молиявӣ иҷорагир аз ҳисоби худ ва бо салоҳдиди худ таъмири онро анҷом медиҳад, ки иҷорагирро аз уҳдадориҳои адо намудани пардохтҳои иҷораи молиявӣ мутобиқи ҷадвали пардохтҳо озод намесозад; пардохтҳои иҷораи

молиявиरो мувофиқи чадвали пардохтҳо то санаи 24 ҳар як давраи ҳисоботӣ анҷом диҳад; ҳисоб кардани подошҳо бо назардошти он, ки дар як сол 360 рӯз ва дар як моҳ 30 рӯз аст, анҷом дода мешавад; мавзуи иҷораи молиявиरो дар тӯли тамоми муҳлати амали шартномаи басташуда мутобиқи таъиноти он истифода бурда, ҳифзи онро таъмин намояд, мавзуи иҷораи молиявиरो мутобиқи шартҳои техникӣ нигоҳ дорад, таъмири ҷорӣ ва хизматрасонии профилактикии саривақтиро гузаронад ва тамоми хароҷоти нигоҳдории мавзуи иҷораи молиявиरो (аз ҷумла, додани пардохтҳои зарурии коммуналӣ ва дигар пардохтҳо) ба зимма гирад; мунтазам ҳолати мавзуи иҷораи молиявиरो санҷад; молу мулкро дар ҳолати муносиб нигоҳ дорад ва ҳамаи қисмҳои вайроншударо ба қисмҳои таҳвилнамуда ё тавсиянамудаи фурӯшанда иваз намояд, агар ягон шарти дигаре дар созишнома бо иҷорадеҳ пешбинӣ нашуда бошад. Дар ҳолати иҷро накардани шарти мазкур иҷорадеҳ ҳуқуқ дорад таъмири мавзуи иҷораи молиявиरो бо қувваи худ ва аз ҳисоби худ анҷом диҳад, иҷорагир бошад уҳдадор мешавад, ки тамоми масрафи ба таъмир вобастабударо дар тӯли 10 (даҳ) рӯз аз лаҳзаи пардохти кортҳои таъмир ҷуброн намояд. Дар ҳолати агар иҷорагир маблағи хароҷоти иҷорадеҳро барои таъмири мавзуи иҷораи молиявӣ то санаи мазкур напардозад, хароҷоти номбурда ба маблағи баланси қарзи асосӣ изофа карда мешавад ва ба он иҷорадеҳ аз ҳисоби даромади фоизнокӣ худ маблағ илова мекунад; истифодаи дурусти мавзуи иҷораи молиявиरो таъмин намояд ва ғайра.

Дар баробари лизингдеҳ ва лизинггир ҳамчун тарафҳои шартномаи лизинг муайян намудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои фурӯшанда низ аз аҳамият ҳолӣ нест, зеро дар муносибатҳои лизингӣ фурӯшанда низ мавқеи муайян дорад.

Ҳангоми таҳвили мавзуи лизинг ин масъала ҳам дар шартномаи лизинг ва ҳам дар шартномаи хариду фурӯш муқаррар карда мешавад [208, с. 138]. Ҳамзамон дар баъзе ҳолатҳо фурӯшанда дар шартномаи лизинг метавонад ҳам ба сифати фурӯшанда ва ҳам лизинггир баромад намояд.

Чунончи, тибқи с. 4 қ. 1 м. 2 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизинги баргардонидашаванда муқаррар карда шудааст. Аз мазмуни ин муқаррарот бармеояд, ки дар ин навъи лизинг ҳам фурӯшанда ва ҳам лизинггир танҳо як нафар мебошанд, ки молу мулки худро танҳо бо мақсади анҷом додани мақсадҳои дар ин навъи лизинг муқаррар шуда ба лизингдеҳ мефурӯшад.

Дар м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳуқуқу уҳдадориҳои фурӯшанда ба таври мушаххас муқаррар гардидааст, ки тибқи он: қонунгузорӣ дар ин ҷо ба фурӯшанда ҷиҳати муайян кардани ҳуқуқу уҳдадориҳои ӯ такя ба қонунгузориҳои ҚТ ва шартномаи хариду фурӯш ё таҳвил мекунад.

Оид ба ҳуқуқу уҳдадориҳои фурӯшанда тибқи қоидаҳои умумӣ муқаррароти б. 35 КМ ҚТ татбиқ карда мешавад, аммо ба ғайр аз ин дар шартномаи лизинг фурӯшанда метавонад соҳиби ҳуқуқу уҳдадориҳои дигар бошад.

Агар ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг ҳар се тараф иштирок дошта бошанд, пас ҳуқуқу уҳдадориҳои фурӯшанда на дар шартномаи хариду фурӯш балки дар шартномаи лизинг муқаррар карда мешавад.

Вобаста ба таҳлили вазъи ҳуқуқии тарафҳои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Дар шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) гарчанде се субъект иштирок намоянд ҳам, аммо шартномаи мазкур шартномаи дутарафа буда, дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ истилоҳи субъектҳои шартнома ва тарафҳои шартнома тафовут доранд. Ба сифати субъектҳои асосии ин

шартнома лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда баромад менамоянд. Шартномаи мазкурро бе мавҷудияти фурӯшанда дарк кардан ғайриимкон мебошад, зеро фурӯшанда ҳамчун субъект дар муносибатҳои лизингӣ баромад намуда, дар назди лизингдех ва лизинггир дорои ҳуқуқи уҳдадориҳои махсус мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар фурӯшанда низ бояд ҳамчун субъекти шартномаи мазкур дар ин муносибатҳо эътироф карда шавад.

2. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии лизингдех (дар шакли шахсони ҳуқуқӣ) на ҳама вақт дар як ҳолат ба вучуд омада дар як ҳолат қатъ мегардад, ҳастанд ҳолатҳое, ки аввал қобилияти ҳуқуқдорӣ ба вучуд меояд, баъдан қобилияти амалкунӣ пайдо мешавад.

3. Қайд намудан ҷоиз аст, ки муқаррароти пешбиниамудай Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» оиди истилоҳи резидентҳо ва ғайррезидентҳо барои бастанӣ шартномаи лизинг дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ, пеш аз ҳама, ба мансубияти давлатии (миллии) лизингдех ва лизинггир асос ёфтааст.

4. Ҳуқуқи уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи лизинг танҳо бо Кодекси маданӣ маҳдуд нагардида, дар баробари ин бо Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)», дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва шартномаи лизинг муқаррар карда мешавад.

5. Таҳлили Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» собит намуд, ки матни русии қонун ба матни тоҷикии он мутобиқат намекунад, зеро дар матни русӣ истилоҳи «маркировка» истифода шудааст, дар матни тоҷикӣ бошад, истилоҳи «тамға». Чунин номутобиқатӣ метавонад, нофаҳмоиро ҳангоми татбиқи меъёри мазкур дар амал ба миён орад, зеро истилоҳи «тамғаи молӣ» ба забони русӣ «товарный знак» ном дорад. Аз ин лиҳоз хуб мешуд дар таҳрири нави Қонун истилоҳи «тамға» ба истилоҳи «аломат» иваз карда шавад.

6. Тарафҳои шартномаи лизинг ба ғайр аз ҳуқуқу уҳдадориҳои болозикр метавонанд дорои ҳуқуқу уҳдадориҳои дигар бошанд. Чунончи, маблағҳои аз буҷети давлатӣ ҷудогардидаро танҳо ба самти мақсаднок мутобиқи оинномавии худ истифода намояд; аз фурӯшанда молу мулк гирад, сифат ва пурра будани онро санҷад ва минбаъд бо боварии пурра санади қабулу супориданро ба имзо расонад; ҳангоми бастанӣ шартномаи хариду фурӯш бо фурӯшанда масъалаҳои таъмини муҳлати кафолатиро барои рафъ ё ивази нуқсонҳои тамоми қисмҳои мавзӯи иҷораи молиявӣ ҳаллу фасл намояд ва ғ.

7. Таҳлили қонунгузорӣ вобаста ба ҳуқуқу уҳдадориҳои тарафҳои шартномаи лизинг нишон медиҳад, ки такрорёбии меъёрҳо дар Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» бисёр ба назар мерасад. Чунончи, такрорёбии қ. 1 м. 13 Қонуни мазкур ба талаботҳои м. 8 ва 9, қ. 8 м. 14 ба б. г, қ. 1 м. 9, м. 23 ба талаботи м. 8 ҳамин қонун ба назар мерасад. Мутобиқи талаботи қ. 4 м. 40 Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мазмуни матни моддаҳо, қисмҳо ё бандҳо дар дигар моддаҳо, қисмҳо ё бандҳо дар ҳамон як санади меъёрии ҳуқуқӣ набояд такроран баён карда шаванд. Аз ин лиҳоз ба мақсад мувофиқ мебошад, ки дар таҳрири нави Қонуни мазкур м. 13, қ. 8 м. 14 ва м. 23 хориҷ карда шуда, дар б. а, қ. 2 м. 8 пас аз истилоҳи «муайянгардида», истилоҳи «ва бо ҳамаи асбобу анҷом, инчунин ҳуҷҷатҳо (шиносномаи техникӣ ва ғайра)» илова карда шавад. Бо ин роҳ мо метавонем ҳам такрорёбии меъёрҳоро бартараф намуда, матни Қонунро ба талаботи Қонуни ҶТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» мувофиқ намоем.

БОБИ 3. АСОСҲОИ ҚАТЪ ГАРДИДАНИ ШАРТНОМАИ ИҶОРАИ МОЛИЯВӢ (ЛИЗИНГ) ВА ҶАВОБГАРИИ ҲУҚУҚИ МАДАНИИ ТАРАФҲОИ ОН

3.1. Асосҳои қатъ гардидани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)

Таҳлили асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг ва ҳамзамон баррасӣ гардидани тартиби тағйирдиҳию бекор кардани он аз нигоҳи ҳуқуқи маданӣ мубрам мебошад. Аз ин лиҳоз таҳлил намудани асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекоркунии ин шартнома аз нигоҳи илмӣ зарур мебошад.

Муносибатҳои лизингӣ мумкин аст баъди ба охир расидани муҳлати лизинг, агар тарафҳо муҳлати шартномаро дароз накарда бошанд, дар натиҷаи харидани мавзӯи лизинг аз ҷониби лизинггир, инчунин дар ҳолати бекор кардани шартномаи лизинг қатъ карда шавад [201, с. 138]. Ба андешаи гурӯҳи олимон: «қатъ гардидани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъективии тарафҳо, ки аз шартнома бармеоянд, фаҳмида мешавад» [117, с. 24].

Ба андешаи Ф.М. Нодиров моҳияти қатъ гардидани уҳдадорӣ амалан қатъ гардидани уҳдадориҳои ҷойдоштаро дар назар дорад. Қатъ гардидани ҳуқуқи уҳдадориҳо дар он ифода меёбад, ки тибқи он қарздор уҳдадориҳоро минбаъд дар шакли пешбинишуда иҷро намекунад ва кредитор низ ҳуқуқ надорад иҷроиши ҷунин уҳдадориҳоро талаб намояд [165, с. 109-139].

Вобаста ба асосҳои тағйир додан ва бекор кардани шартномаҳои маданӣ-ҳуқуқӣ дар ҚТ таҳқиқотҳои илмӣ камтар анҷом дода шудааст, ки ҳолати мазкурро дар адабиёти илмӣ ҳамчун як намуди безҳитиромии муҳаққиқони ватанӣ ба ин қисми таърихан муҳими ҳуқуқи маданӣ-ҳуқуқи шартномавӣ эътироф намудаанд [161, с. 190-195].

Асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) асосан дар м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»

муқаррар карда шудааст, инчунин қоидаҳои умумӣ оид ба тағйирдиҳӣ ё бекор кардани ин шартнома дар КМ ҚТ пешбинӣ карда шудааст.

Бекор кардани шартнома ва ё ин ки тағйир додани шартҳои шартнома аз иродаи тарафҳо вобастагӣ дорад. Бо талаби яке аз тарафҳо шартномаи лизинг метавонад пеш аз муҳлат бекор ё тағйир дода шавад. Ҳолатҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардан метавонад чи дар шартнома бо хоҳиши тарафҳо муқаррар карда шавад, агар тарафҳо дар шартнома ин асосҳоро дарҷ накарда бошанд, пас онҳо метавонанд тибқи тартиби муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии ҚТ ба таври ихтиёрӣ ё ба таври судӣ шартномаро бекор намоянд.

Ҳолати мазкурро дар баъзе адабиёти ҳуқуқӣ ба ду гурӯҳ чудо мекунанд: аввалан, рафтори тарафҳои шартнома (ичро накардани шартҳои шартнома), дуюм, ба миён омадани ҳодисае, ки аз иродаи тарафҳои шартнома вобаста нест ва барои иҷроиши шартнома таъсир мерасонад (қувваи рафънопазир, қарорҳои мақомоти давлатӣ ва ғ). [64, с. 372]

Ҳ.3. Бобохонов мафҳуми тағйир додан ва бекор кардани шартномаро чунин маънидод намудааст: «зери мафҳуми тағйир додан ин аз нав дида баромадани як қатор шартҳои шартнома бо нигоҳ доштани қувваи ҳуқуқии он фаҳмида мешавад. Зери мафҳуми бекор кардани шартнома бошад ин қатъ шудани ҳуқуқ ва уҳдадориҳои субъективии тарафҳо, ки аз шартнома бамеояд, фаҳмида мешавад» [117, с. 97]. Албатта мафҳумҳои мазкур қобили дастгирӣ мебошад, зеро аз нуқтаи назари қонунгузорӣ дода шудааст. Аммо зери мафҳуми бекор кардани шартнома қатъ гардидани ҳуқуқу уҳдадории тарафҳои шартнома зикр карда шудааст, ки ҳолати мазкур метавонад баҳснок бошад, чунки дар дигар адабиёти ҳуқуқӣ бекор кардани шартнома яке аз асосҳои қатъ гардидани шартнома зикр гардидааст, ки оиди ҳолати мазкур болотар қайд карда шуд.

Аввалан, зарур аст мавқеи лизингдехро ҷиҳати бо талаби ӯ бекор кардани шартнома мавриди таҳлил қарор дод. Ҳамин тавр, лизингдех

метавонад бо сабаби аз ҷониби лизинггир иҷро накардани уҳдадориҳои худ шартномаи лизингро қатъ намояд. Дар ин маврид шартномаи лизинг метавонад қатъ гардад, ки ин боиси гирифтани мавзуи лизинг аз лизинггир мегардад. Гирифтани мавзуи лизинг метавонад бо қарори суд (барои ин лизингдех бояд асосҳои дошта бошад, ки аз ҷониби тарафи дигар вайрон кардани шартномаро тасдиқ мекунанд) ё ихтиёран анҷом дода шавад [195, с. 150-151]. Муаллиф дар ин ҷо ду ҳолати бекор кардани ин шартномаро пешбинӣ намудааст: ихтиёри ва судӣ.

Дар асоси муқаррароти б. а, қ. 2 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» агар лизинггир уҳдадориҳои худро вобаста ба истифодабарии мавзуи лизинг иҷро накунад ё ба таври номатлуб иҷро кунад шартномаи лизинг метавонад бо ташабуси лизингдех бекор карда шавад ва мавзуи лизинг аз ҳисоби лизинггир ба лизингдех баргардонидида шавад. Зеро тибқи м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» [15] лизинггир уҳдадор гардидааст, ҳангоми ба тамоми талаботҳои ҷавобгӯ будани объекти лизинг онро гирифта, мавриди истифода қарор диҳад.

Мувофиқи тартиби муқаррарнамудаи Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДЧ «Тоҷикагролизинг», ки бо фармоиши Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст, лизингдех ҳуқуқ дорад дар хусуси аз ҷониби лизинггир иҷро гардидани шартҳои тибқи шартнома басташуда назорат барад, аз ҷумла аз лизинггир пешниҳоди ҳама гуна ахбороти ба иҷро гардидани уҳдадориҳои шартномавиаш алоқамандбударо талаб намояд, оид ба фаъолияти молиявӣ хоҷагии лизинггир назорат барад, ҳолати техникӣ, шароити нигоҳдорӣ ва истифодабарии мавзуи лизингро мавриди санҷиш қарор диҳад.

Ҳангоми истифода намудан аз ин ҳуқуқ ва ошкор намудани ҳолатҳое, ки лизинггир ҳолати мавзуи лизингро бад гардонидаст масъалаи баргардонидани мавзуи лизинг ба лизингдеҳ гузошта мешавад. Комиссияи таъсисдодашуда ҳангоми баргардонидани мавзуи лизинг онро муоина намуда, ба пуррагӣ дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани он эътимод ҳосил намуда, санади баргардонидани мавзуи лизингро тартиб медиҳад.

Дар м. 516 КМ ҚТ ҳангоми шартнома ро ба таври ҷиддӣ вайрон кардани тарафи дигар шартнома бо талаби яке аз тарафҳо бо роҳи судӣ тағйир ё бекор карда мешавад.

Ё ин, ки тибқи м. 687 КМ ҚТ ҳангоми вазъи молу мулк ро ба таври назаррас бад гардонидани иҷорагир иҷорадеҳ ҳуқуқ дорад пеш аз муҳлат шартнома ро бекор намояд [6]. Ҳолати мазкур дар масъалаи бекор кардани шартномаи лизинг низ тааллуқ дорад, зеро бад гардонидани ҳолати мавзуи лизинг ба лизингдеҳ метавонад хисорот ба таври ҷиддиро ба вуҷуд оварда, муқаррароти мазкур нисбати шартномаҳо, аз ҷумла шартномаҳои иҷора ба таври умумӣ пешбинӣ карда шуда, вобаста ба шартномаи лизинг Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқаррароти махсусро пешбинӣ намудааст.

Ба таври назаррас вайрон кардани шартҳои шартнома аз тарафи контрагенти ӯ ҳамчун асоси тағйир додан ва бекор кардани шартнома мегардад ва ҳамчунин суд бояд муайян намояд, ки то чӣ андоза фоидои асосноки тараф дар муқоиса бо он ки воқеан ба даст овадааст, фарқ мекунад. Ба таври назаррас вайрон кардани шартнома, яъне расонидани зиён ва маҳрум кардан аз фоидои муайян тарафи дигарро ҳамчун ҳадафҳои ба даст наомадани мақсадҳои шартнома фаҳмида мешавад. Дар ин ҷо мафҳуми зиён бояд ба маънои васеъ фаҳмида шавад. Вай ба ғайр аз масрафҳои зиёд, нагирифтани фоида, инчунин дигар оқибатҳои махсуси инъикоскунандаи манфиатҳои тарафҳоро дар бар мегирад [117, с. 99].

Ҳолати дигари бекор кардани шартнома бо талаби лизингдеҳ ин аст, ки агар лизинггир мавзуи лизингро бо вайрон кардани шартҳои шартномаи лизинг ё шартҳои таъиноти мавзуи лизинг, сарфи назар аз огоҳии хаттии лизингдеҳ дар бораи хотима додани ҳамин гуна амалҳо, истифода барад (б. в, қ. 2 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»).

Агар лизинггир ба ғайри қарз машғул шавад, ки он ҳуқуқи ӯ ба шумор меравад, вале лизингдеҳро ба таври хаттӣ огоҳ накунад дар ин ҳолат шартнома метавонад бо ташаббус лизингдеҳ қатъ карда шавад.

Масалан тибқи м. 751 КМ ҚТ иҷораи молиявӣ (лизинг)-и фаръӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар ин ҳолат агар лизинггир бе огоҳии хаттии лизингдеҳ бо мавзуи лизинг шартномаи сублизинг бандад, асос барои бекор кардани шартнома бо ташаббуси лизингдеҳ мешавад.

Ҳамзамон дар ҳолати аз тарафи лизинггир иҷро нагардидани шартҳои иҷораи молиявӣ, лизингдеҳ ҳуқуқ дорад, ки мавзуи лизингро аз лизинггир баргардонида гирад. Дар сурате, ки агар оид ба аҳди лизингӣ кафолатҳои иловагӣ гирифта шуда бошад, пас ба ғайр аз мавзуи лизинг, инчунин мавзуи гарав низ баргардонида мешавад [41, с. 34].

Аз тарафи лизинггир саривақт ва баври дахлдор пардохт накардани маблағи объекти шартнома асос барои бекор кардани шартнома бо ташаббуси лизингдеҳ мегардад (б. в, қ. 2 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»).

Пардохти лизингӣ аз ҷониби лизинггир мутобиқи қадвале, ки тарафҳо мувофиқа кардаанд ва он ҷузъи таркибии шартномаи лизинг мебошад, анҷом дода мешавад. Дар асоси шартномаи лизинг лизинггир уҳдадор аст, ки пардохтҳоро ба ҳисоби лизингдеҳ гузаронад.

Дар асоси ин талабот лизингдеҳ ҳуқуқ дорад дар баробари пардохти лизингӣ, ки муҳлати он гузаронида шудааст, инчунин ҷуброни зарарро вобаста ба он талаб намояд. Агар лизинггир паси ҳам ду маротиба ё бештар

аз он пардохти лизингиро анҷом надихад, асос барои бекор кардани шартнома аз ҷониби лизингдеҳ мешавад, зеро лизинггир уҳдадории худро ба таври матлуб иҷро накард. Муқаррароти мазкур дар қонун махсус ба муносибатҳои лизингӣ бахшида шудааст, ки муқаррароти умумиро вобаста ба шартномаҳои иҷора дар м. 687 КМ ҚТ пешбинӣ мекунад.

Ҳангоми аз тарафи лизинггир дар муҳлати муқарраргардида анҷом надодани таъмири объекти шартнома асос барои бекор кардани шартнома бо ташаббуси лизингдеҳ ва мавзуи лизинг буда, ба лизингдеҳ аз ҳисоби лизинггир баргардонида мешавад (б. г, қ. 2 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»).

Дар шартнома бо розигии якдигар таъмири асосии мавзуи лизингро ба зиммаи лизингдеҳ гузошта бошанд, пас дар ин ҳолат лизингдеҳ бояд худ таъмири асосиро анҷом диҳад, зеро қонун низ тартиби дар шартнома муқарраргардидаро афзалиятнок ҳисоб менамояд.

Дар асоси с. 4 қ. 1 м. 687 КМ ҚТ низ яке аз асосҳои қатъ шудани шартномаи иҷора пеш аз муҳлат бо талаби иҷорадеҳ маҳсуб меёбад. Ҳолати мазкур низ тибқи қоидаҳои умумӣ нисбат ба ҳама гуна навъи иҷора татбиқ карда мешавад, ки ин ҳолат дар қонун нисбат ба шартномаҳои лизингӣ ҳамчун муқаррароти махсус муқаррар карда шудааст.

Ба ғайр аз ҳолатҳои номбурда, ки бо талаби яке аз тарафҳо шартнома бекор карда мешавад, ин ҷо танҳо бо талаби лизингдеҳ мавриди баррасӣ қарор дода шуд, ки қонунгузорӣ инчунин ҳолатҳоеро, ки бо талаби лизинггир ҷиҳати бекор кардани шартнома муқаррар намудааст.

Асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бо талаби лизинггир асосан дар м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқаррар карда шудааст, инчунин қоидаҳои умумӣ оид ба тағйирдиҳӣ ё бекор кардани ин шартнома дар КМ ҚТ пешбинӣ карда шудааст.

Мувофиқи б. а, қ. 3 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳангоми аз тарафи лизингдеҳ надодани объекти лизинг ва ё ин ки ба вучуд овардани монеагиро чиҳати истифодаи муътадили он лизинггир метавонад шартномаро қатъ намояд.

Ҳолати мазкур дар м. 8 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҳамчун уҳдадории лизингдеҳ муқаррар карда шудааст. Дар м. 688 КМ ҚТ ҳолатҳои пеш аз муҳлат бо талаби иҷорагир бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат муқаррар карда шудааст. Ҳолати мазкур қоидаи умумӣ нисбат ба шартномаҳои иҷора, аз ҷумла иҷораи молиявӣ паҳн мешавад.

Ҳолати дигареро, ки қонунгузори оиди бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат бо талаби лизинггир муқаррар намудааст, надодани иттилооти зарурӣ ҳангоми супоридани объекти шартномаи лизинг мебошад, ки он чиҳати истифодабарӣ монеагӣ эҷод менамояд, маҳсуб меёбад (б. б, қ. 3 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»).

Ҳолати мазкур гарчанде аз рӯи асосҳои умумӣ нисбат ба субъектони лизинг муқаррар шуда бошанд ҳам, истифодаи онҳо ҳангоми ба вучуд омадани баҳсҳо ҳамчун ҳолати қонунӣ ба эътибор гирифта мешавад.

Лизингдеҳ уҳдадор аст, ки баъди харидани молу мулк, ки мавзӯи лизинг мебошад фурӯшандаро ба таври хаттӣ огоҳ намояд, ки ин молу мулк минбаъд ба шахси муайян, яъне лизинггир дода мешавад. Аз ин лиҳоз тамоми камбудиҳои молу мулк, ки ба лизинг дода мешавад бояд лизингдеҳ донад ва ё ин ки ба фурӯшанда фаҳмонад, ки он камбудиҳоро ба иттилои лизинггир расонад ва дар сурати надонистани камбудиҳои мавзӯи лизинг ё ин камбудиҳо барои истифодаи он мушкилиҳоро ба вучуд орад, лизинггир метавонад шартномаро пеш аз муҳлат бо лизингдеҳ бекор намояд.

Яке аз асосҳои дигари бо ташабуси лизинггир бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат, ин дар ҳоле ки лизингдеҳ муҳлати интиқоли

объекти лизингро вайрон карда бошад (б. в, қ. 3 м. 11 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»).

Ҳангоми бастанӣ шартномаи лизинг лизингдех уҳдадор мешавад, ки ба лизинггир дар муҳлати муқарраргардида мавзуи лизингро дастрас намояд. Бояд зикр намуд, ки агар таҳвилгарро, яъне субъекти интиқолдиҳандаи мавзуи лизингро лизинггир интиҳоб намуда бошад, пас дар ин ҳолат дар муҳлати муқарраргардида мавзуи лизинг ба лизинггир нарасад, дар ин ҳолат лизингдех уҳдадорӣ надорад ва ин ҳолат ҳамчун асос барои бо ташаббуси лизинггир бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат намегардад. Дар м. 459 КМ ҚТ оқибатҳои иҷро накардани уҳдадорӣ бо талаби рӯёнидани зиён муқаррар карда шудааст.

Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДҚ «Тоҷикагролизинг» муқаррар менамояд, ки лизинггир ҳуқуқ дорад нисбати муҳлатҳои таҳвили мавзуи иҷораи молиявӣ даъво намояд, ба истиснои ҳолатҳои, ки сабаби риоя накардани муҳлати таҳвил ва додани мавзуи иҷораи молиявӣ на бо айби фурӯшанда, балки бо айби лизингдех рух додааст. Наомадани намояндаи лизингдех дар муҳлати пешибини намудани шартномаи басташуда ба ҷои супоридан ва қабули мавзуи лизинг, ба лизинггир ҳуқуқи бо салоҳдиди худ қабул намудани молу мулкро аз рӯи миқдор ва сифат тибқи қонунгузори амалкунандаи ҚТ ё бо розигии лизингдех гузаронидани санади қабули мавзуи лизингро ба муҳлати на зиёда аз се шабонарӯз дода мешавад. Масъулият барои иҷро накардани уҳдадорӣ аз ҷониби лизингдех дар шартномаи басташуда бо лизинггир тибқи қонунгузори амалкунанда қайд карда мешавад [41, с. 21-22]. Ҳолати мазкур нишон медиҳад, ки баъзе хусусиятҳои мушоҳида кардан мумкин аст, зеро дар интиқоли мавзуи лизинг агар бо гуноҳи фурӯшанда он ба лизинггир нарасида бошад, пас дар ин ҳолат лизингдех гуноҳ надорад. Ҳамзамон лизинггир ҳуқуқ дорад, дар

сурати наомадани лизингдех барои интиқоли мавзуи лизинг онро мустақилона қабул намуда, санади қабули мавзуи лизингро дар давоми се шабонарӯз ба расмият дарорад.

Ҳолати дигареро, ки қонунгузорӣ ҳамчун асоси бекор кардани шартнома пеш аз муҳлат бо ташаббуси лизинггир муқаррар намудааст, аз тарафи лизингдех анҷом надодани таъмири асосии объекти лизинг маҳсуб меёбад (б. г), қ. 3 м. 11 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»).

Тарафҳо бояд ҳатман дар шартнома таъмири мавзуи лизингро муайян намоянд, ки бояд аз ҷониби кӣ амалӣ карда шавад.

Ҳамзамон агар ба Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» назар кунем пас маълум мегардад, ки дар м.м. 9, 11 ва 13 таъмири асосӣ ва ҷорӣи мавзуи лизинг уҳдадорӣи лизинггир муқаррар карда шуда, танҳо дар як ҳолат онро ба зиммаи лизингдех вогузор намудааст (м. 11) ҳамон ҳам ба шарте, ки дар шартнома ё дар қонунгузорӣ таъмири мавзуи лизинг ба зиммаи лизингдех гузошта шуда бошад.

Мутобиқи м. 683 КМ ҶТ низ ҳолати мазкур муқаррар гардидааст. Дар ин ҳолат тибқи тартиби муқаррарнамудаи Кодекс аз рӯи қоидаҳои умумӣ оид ба падидаи иҷора дар ҳуқуқи маданӣ таъмири асосӣ ва ҷорӣи мавзуи иҷора ба зиммаи иҷорадех гузошта шудааст.

Асосҳои болозикр нисбат ба шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) қоидаи умумӣ ба шумор рафта, муқаррароти пешбиниамудаи Қонун қоидаи махсус маҳсуб меёбад.

Аслан ҳолатҳое, ки дар боло мавриди таҳлил қарор дода шуданд, аз муқаррароти махсуси қонунгузорӣ вобаста ба шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) бармеоянд. Таҳлили адабиёти ҳуқуқӣ ва меъёрҳои дигари санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда ҳолатҳои дигареро муайян менамоянд, ки онҳо низ метавонанд ҳамчун асос барои қатъ гардонидани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) баромад намоянд.

Чунончи, Ҳ.З. Бобохонов қайд менамояд: «бояд ду категорияи бо ҳам монанд, яктарафа тағйир додан ва бекор кардани шартнома ва яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмани шартнома бояд фарқ карда шавад. Ҳангоми яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмани шартнома, агар чунин радро қонун ё созишномаи тарафҳо иҷозат диҳад, шартнома мувофиқан бекор ё тағйирдодашуда ба ҳисоб меравад. Яктарафа тағйир додан ва бекор кардани шартнома бидуни мақомоти судӣ ғайриимкон аст. Аммо, яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмани шартнома бидуни мууроҷиат ба суд имконпазир аст. Дар ҳолати яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмани шартнома зарур аст махсусан муайян намоем вақти қувваи ҳуқуқӣ пайдо кардани чунин рад карданро. Пеш аз ҳама ба инобат гирифтани зарур аст, ки мувофиқан ба намудҳои алоҳидаи шартномаҳои КМ ҶТ муқаррар карда шудааст уҳдадорӣ пеш аз муҳлат огоҳкунӣ тарафи дигарро оиди қатъ кардани шартнома» [117, с. 100-101]. Дар воқеъ андешаи мазкур қобили дастгирӣ, зеро шартнома яктарафа танҳо бекор карда намешавад, он рад шуданаш низ имконпазир мебошад.

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки яктарафа рад намудани иҷрои пурра ё қисмати шартнома метавонад ҳамчун яке аз асосҳои қатъ гардидани шартнома баромад намояд.

Ҳолати дигареро ки дар асоси таҳлили меъёрҳои қонунгузорӣ ҳамчун асоси қатъ гардидани шартномаи лизинг ба даст овардан мумкин аст, ин муқаррароти м. 15 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» мебошад, ки тибқи он: гузашт кардани ҳуқуқҳо аз тарафи лизингдех ба шахси сеюм муқаррар шудааст. Дар ин ҳолат шартномаи лизинг:

- амали шартнома қатъ мегардад (лизингдехи нав бо ҳамон лизинггир шартномаи нав бо шартҳои қаблан пешбинишуда ё дигар шартҳо мебандад);
- шартнома минбаъд бо шартҳои пешина амал мекунад (мувофиқи шартнома дар бораи тағйир додани шахсон дар уҳдадорӣ (шартномаи

гузашт) аз тарафи лизингдеҳи пешина ҳуқуқи талаб кардан гузашт карда мешавад ва ба лизингдеҳи нав ҳуқуқҳои кредитор мегузарад).

Дастгирии ҳолати мазкурро дар дигар адабиёти ҳуқуқӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст [195, с. 155]. Аз таҳлили қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ маълум мегардад, ки яке аз ҳолатҳои дигари қатъ гардидани шартномаи лизинг ин гузашт намудани лизингдеҳ оиди ҳуқуқҳои худ вобаста ба мавзуи лизинг мебошад.

Дар ҳолати гузашт кардани ҳуқуқ ба шахси сеюм лизингдеҳи нав ба худ чунин ҳуқуқҳои лизингдеҳи пешинаро мегирад:

- ҳуқуқи моликият ба мавзуи лизинг, ки бо мақсади соҳибӣ ва истифодабарии муваққатӣ мувофиқи шартҳои шартнома дар назди лизинггир мебошад;

- ҳуқуқи талаб кардани ҳамаи пардохтҳои тибқи шартнома ба зиммагирифтаи лизинггир.

Баъди гузашт кардани ҳуқуқ оид ба мавзуи лизинг аз ҷониби лизингдеҳ уҳдадорӣҳои лизингдеҳи пешина ва лизинггир вобаста ба пардохтҳои лизингӣ қатъ мегардад.

Ба андешаи С.Б. Королев шартномаи лизинг дар чунин мавридҳо қатъ карда мешавад:

- бекор кардани шартнома бо талаби яке аз тарафҳо;
- қатъ кардани шартнома баъди фаро расидани ҳодисаи муайян;
- қатъ кардани шартнома бо сабаби муфлисшавии иҷорадеҳ ё иҷорагир;
- қатъ кардани шартнома ҳангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ [191, с. 138-143].

Албатта андешаи мазкур қобили дастгирӣ мебошад, зеро муаллиф инҷо қариб тамоми паҳлуҳои бекор кардани шартномаи лизингро муайян намудааст. Чи тавре болотар қайд гардид, таҳлили қонунгузори лизинг

нишон медиҳад, ки онҳо ҳамчун асоси бекор ё тағйир додани ин шартнома муқаррароте пешбинӣ карда шудааст, ки он бо хоҳиши яке аз тарафҳо анҷом дода мешавад.

Шартномаи лизинг метавонад баъди фаро расидани ҳодисаи муайяне қатъ гардад. Ҳодисаи шартӣ ҳамчун ҳолат ё ҳодисае фаҳмида мешавад, ки дар шартномаи лизинг ҳамчун бебаҳс ва ошкоро аз ҷониби лизингдех ё лизинггир вайрон кардани уҳдадориҳои худ маҳсуб мешавад.

Муфлис эълон шудани шахси ҳуқуқӣ боиси барҳамдиҳии он мегардад, ки ин ҳолат боиси қатъ гардидани он бидуни гузаштани ҳуқуқ ва уҳдадориҳо бо роҳи мерос ба шахсони дигар мегардад. Мувофиқи м. 4 Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» [17] мафҳуми муфлисшавӣ пешбинӣ карда шудааст. Дар ҳолати муфлис шудани яке аз тарафҳои шартномаи лизинг низ ин шартнома бекор карда мешавад, аниқтараш ба таври худкор амали шартнома қатъ мегардад.

КМ ҚТ оқибатҳои ҳуқуқии муфлис эътироф кардани шахси ҳуқуқиро муқаррар намудааст [6].

Ҳолати мазкурро дар шартномаи лизинг низ вохӯрдан мумкин аст, бинобар ин муфлис шудани яке аз тарафҳоро ҳамчун асоси қатъ гардидани шартномаи лизинг номидан мумкин аст. Ҳангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ ҳамчун тарафи шартномаи лизинг ҳуқуқи уҳдадориҳои он низ қатъ мегардад ва ҳолати мазкурро ҳамчун асоси қатъ гардидани шартномаи лизинг гуфтан мумкин аст.

Вобаста ба таҳлили асосҳои қатъ гардидани шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосабарорӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст:

1. Таҳлили қонунгузории маданӣ вобаста ба асосҳои тағйир додан ва бекор кардани шартномаи лизинг нишон медиҳад, ки бисёре аз меъёрҳо хусусияти такрорёбӣ дошта, асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартномаи лизинг, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)»

муқаррар гардидааст, такрорёбии меъёрҳои КМ ҚТ вобаста ба асосҳои қатъ гардидани шартномаи иҷора мебошад. Аз ин лиҳоз чиҳати бартараф намудани такрорёбии ин меъёрҳо мувофиқи мақсад аст, меъёрҳои Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» вобаста ба асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартнома таҷдиди назар карда шавад.

2. Гарчанде дар б. 34 КМ ҚТ асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартнома муқаррар шуда бошад ҳам, таҳлили КМ ҚТ нишон медиҳад, ки вобаста ба муқаррароти умумӣ оиди шартномаҳои иҷора на асосҳои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартнома, балки дар м.м. 687 ва 688 Кодекси мазкур асосҳои қатъ гардидани шартнома пешбинӣ карда шудааст.

3. Таҳлили қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ нишон медиҳад, ки асосҳое, ки дар Қонун барои тағйирдиҳӣ ва бекор кардани шартнома муқаррар гардидааст, бо талаби яке аз тарафҳо анҷом дода мешавад, аз ин лиҳоз мувофиқи мақсад аст, ҳамаи ин ҳолатҳоро ҳамчун як асоси қатъ гардидани шартномаи лизинг дар намуди «қатъ гардидани шартномаи лизинг бо хоҳиши яке аз тарафҳо» дарҷ намоем.

4. Аз таҳлили қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ маълум мегардад, ки яке аз ҳолатҳои дигари қатъ гардидани шартномаи лизинг ин «гузашт кардани лизингдеҳ оиди ҳуқуқҳои худ вобаста ба мавзуи лизинг» мебошад. Дар ҳолати гузашт кардани ҳуқуқ ба шахси сеюм лизингдеҳи нав ба худ чунин ҳуқуқҳои лизингдеҳи пешинаро мегирад:

- ҳуқуқи моликият ба мавзуи лизинг, ки бо мақсади соҳибӣ ва истифодабарии муваққатӣ мувофиқи шартҳои шартнома дар назди лизинггир мебошад;

- ҳуқуқи талаб кардани ҳамаи пардохтҳои тибқи шартнома ба зиммагирифтаи лизинггир.

Баъди гузашт кардани ҳуқуқ оид ба мавзуи лизинг аз ҷониби лизингдех уҳдадориҳои лизингдехи пешина ва лизинггир вобаста ба пардохтҳои лизингӣ қатъ мегардад.

5. Ҳолатҳои дигаре, ки қобили дастгирист ва он дар адабиёти ҳуқуқӣ низ эътироф карда шудааст, ин қатъ гардидани шартнома дар ҳолатҳои зерин мебошад: - бекор кардани шартнома бо талаби яке аз тарафҳо; - қатъ кардани шартнома баъди фаро расидани ҳодисаи муайян; - қатъ кардани шартнома бо сабаби муфлисшавии иҷорадех ё иҷорагир; - қатъ кардани шартнома ҳангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ.

6. Дар маҷмӯъ, чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки бо мақсади мукамал намудани меъёрҳо, хориҷ кардани меъёрҳои куҳна ё амалнакунанда, бартараф намудани такрорёбии меъёрҳо, мушаххасу возеҳ намудани асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг мувофиқи мақсад аст, дар таҳрири нави Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» м. 11 дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

«Моддаи 11. Асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг

1. Шартномаи лизинг дар ҳолатҳои зерин қатъ мегардад:

1) бо талаби яке аз тарафҳо тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонунгузорӣ;

2) гузашт кардани лизингдех оиди ҳуқуқҳои худ ба шахси сеюм вобаста ба мавзуи лизинг;

3) қатъ кардани шартнома баъди фаро расидани ҳодисаи муайян;

4) қатъ кардани шартнома бо сабаби муфлисшавии лизингдех ё лизинггир;

5) қатъ кардани шартнома ҳангоми барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ.

6) дар ҳолатҳои дигаре, ки қонунгузорӣ ҳамчун асос барои қатъ гардидани ҳуқуқу уҳдадориҳо муқаррар намудааст.

2. Тарафҳои шартномаи лизинг метавонанд бо талаби яке аз тарафҳо шартҳои шартномаро тағйир диҳанд».

3.2 Ҷавобгарии ҳуқуқи мадании тарафҳо тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг)

Муҳимтарин кафолати иҷрои шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ иҷрои дурусти уҳдадориҳои аз он ба миён омада аз ҷониби тарафҳои ин шартнома мебошад. Дар ҳолатҳое, ки уҳдадориҳо иҷро карда нашудаанд ё ба таври номатлуб иҷро карда мешаванд, онҳо вайроншуда маҳсуб меёбанд. Чунин вайронкуниҳо на танҳо ба тарафи дахлдори шартнома, балки ба тамоми механизми татбиқи лизинг зарари калон расонида метавонад. Бо мақсади пешгирӣ намудани чунин вайронкуниҳо, инчунин бартараф намудани оқибатҳои манфии онҳо ҷавобгарии маданӣ муқаррар карда шудааст.

Баъзе аз муҳаққиқони самти ҳуқуқшиносӣ ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқиро аз лаҳзаи содир кардани ҳуқуқвайронкунӣ [80, с. 97], [90, с. 415], [70, с. 644], дигар гурӯҳ бошад аз лаҳзаи қабули санади мақомоти давлатӣ вобаста ба содиршавии ҳуқуқвайронкуниҳо медонанд [56, с. 4], [72, с. 299], [189, с. 33]. Воқеан муқаррар намудани ҷавобгарии ҳуқуқӣ самараи хуб медиҳад, зеро меъёрҳои ҳуқуқӣ он вақт натиҷа медиҳанд, ки барои вайрон кардани онҳо ҷавобгарӣ муқаррар шуда бошад.

Дар ҳамин замина М.М. Соҳибов [116, с. 223] низ андешаронӣ кардааст. Дар воқеъ асосҳои овардашуда қобили дастгирист, зеро мавҷуд набудан ва ё ин ки татбиқ накардани ҷавобгарӣ барои амали нодурусте, ки аз ҷониби яке аз тарафҳои шартнома содир карда мешавад, оқибат метавонад ба бесамарӣ ва иҷро накардани шартҳои муҳими шартнома гардад.

Гуруҳи олимон ҷавобгарии ҳуқукиро намуди ҷавобгарии иҷтимоӣ [119, с. 683], [120, с. 617], [204, с. 188], гуруҳи дигар чораҳои маҷбурияти давлатӣ [103, с. 149], [81, с. 7-8], [94, с. 134-136], [47, с. 144] ҳисобида, мавқеи муҳими ҷавобгарии ҳуқуқи маданияро дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ ибраз менамоянд [64, с. 433]. Маҳз тавассути татбиқи ҳамин институт метавон ҳуқуқҳои вайронгардидаи субъектҳои ҳуқуқи маданияро барқарор намуд.

Аслан ҷавобгарии ҳуқуқи мадания вобаста ба мазмун ва хусусияту аломатҳои ба худ хос аз ҷониби олимон ба маъноҳои гуногун истифода карда шудааст. Гуруҳи якуми олимон ҷавобгарии ҳуқуқи маданияро дар навбати аввал ҳамчун муҷозот барои содир шудани ҳуқуқвайронкуниҳо шуморида, дар натиҷаи он ҳуқуқвайронкунанда аз ҳуқуқҳои субъективии мадания маҳрум гардида, оқибатҳои манфӣ ва уҳдадорӣҳои иловагӣ барои ӯ ба вуҷуд меояд [81, с. 7-8], [104, с. 259-263].

Гуруҳи дуюми олимон ҷавобгарии ҳуқуқи маданияро бо маҷбурияти давлатӣ татбиқ кардани муҷозот эътироф намуда, бо истифодабарии муҷозоти хусусияти молу мулкӣ дошта, барқарорнамоии ҳуқуқҳои молумулкӣ ва монанди инҳо алоқаманд менамоянд [68, с. 172].

Гуруҳи сеюм, ҷавобгарии ҳуқуқи маданияро ҳамчун уҳдадорӣ, ки аз мазмуни шартнома баромада, масъулияти тарафҳои онро ташкил медиҳад, эътироф намудаанд [178, с. 168-171], [95, с. 88].

Ҳамзамон, дар баробари гуфтаҳои боло М.З. Раҳимов [130, с. 371], С.Н. Братус [56, с. 82-84], Е.А. Суханов ва Б.И. Пугинский [107, с. 180], [67, с. 232] ҷавобгарии ҳуқуқи маданияро чораҳои маҷбурунии давлатӣ номида, О.С. Иоффе [82, с. 208], [71, с. 8] ва Н.Д. Егоров [66, с. 83] онро санксияи муқаррарнамудани қонун номидаанд.

П.З. Мирзозода қайд менамояд, ки ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ чун қоида аз муносибатҳои шартномавӣ бармеояд ва дар ситонидани ноустуворона ва зарар ифода меёбад [100, с. 291].

Ба ҳамин монанд, вобаста ба мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ Қ.Ш. Қурбонов, И.Ғ. Ғаффорзода [91, с. 297], Ф.С. Сулаймонов [129, с. 313], В.В. Витрянский [55, с. 636], Садиков О.Н. [64, с. 433] низ андешаҳои худро баён намудаанд.

Бо таҳлили тамоми паҳлуҳои ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи маданӣ Ҳ.Н. Ҳиматов чунин мафҳуми ҷавобгарии ҳуқуқи маданиро пешниҳод кардааст: ҷавобгарӣ дар ҳуқуқи маданӣ, ин ҷавобгарии як тарафи шартнома дар назди тарафи дигар, ҷавобгарии ҳуқуқвайронкунанда дар назди ҷабрдида ба шумор меравад [177, с. 86-96]. Муаллиф бо пешниҳоди мафҳуми мазкур ҷавобгарии ҳуқуқи маданиро дар алоқамандӣ бо муносибатҳои молу мулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ ифода намудааст.

Ҳамзамон, аз ҷониби муаллифон аломатҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ба таври гуногун дар адабиёти илмӣ истифода карда шудааст. Масалан, ба андешаи Мансурӣ Ш.Ҷ. ба аломатҳои хоси ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ хусусияти молу мулкӣ он, мутобиқати андозаи ҷавобгарӣ ба андозаи зарари расонидашуда, ҷавобгарии як шахс дар назди шахси дигар дохил мешавад [95, с. 86].

Илова бар ин, аз тарафи муаллифони дигар дар баробари аломатҳои мазкур чунин аломатҳои ҷавобгарии ҳуқуқи маданӣ ишора карда шудааст, ки маҳз тавассути онҳо аз дигар навъ ҷавобгарии ҳуқуқӣ фарқ менамояд: хусусияти маҷбуркунӣ доштани он; барқароркунии ҳуқуқҳои вайронгардида, ки хусусияти ҷубронӣ доранд; хусусияти баробарҳуқуқии онҳо; бо созиши тарафҳо имконияти муайян кардани ҳадди ниҳоии муҷозот; исботкунии гуноҳ ё бегуноҳӣ ба зиммаи ҳуқвайронкунанда гузошта мешавад; табиати ретроспективӣ ва ё негативӣ доштани он [92, с. 430].

Дар заминаи гуфтаҳои боло ва бо дарназардошти талаботи қонунгузори ҷавобгари ҳуқуқи маданиро метавон ба ҷавобгари шартномавӣ ва ҷавобгари ғайришартномавӣ ҷудо карда, дар муносибатҳои лизингӣ ҳамчун ҷавобгари шартномавӣ татбиқи ноустуворона ва рӯёнидани зарар баромад карда, ба сифати ҷавобгари ғайришартномавӣ рӯёнидани зарари маънавӣ татбиқ шуданаш имконпазир мебошад.

Дар ҳамин замина, Э.Д. Кабутов қайд менамояд, ки ҷавобгари шартномавӣ ҳангоми аз ҷониби тарафҳои шартнома ба таври дахлдор вайрон кардани талаботи бандҳои шартнома, ки ҳамчун уҳдадории тарафҳо ҳисобида мешавад, ба шумор меравад. Ҷавобгари ғайришартномавӣ бошад, ба ғайр аз вайрон гардидани талаботи шартнома, инчунин талаботи қонунгузори низ дар ин самт дарбар мегирад [87, с. 133-134].

Ҷавобгари маданӣ-ҳуқуқӣ дар назарияи ҳуқуқ ҳамчун яке аз намудҳои ҷавобгари ҳуқуқӣ баррасӣ карда мешавад, ки дар навбати худ нишон медиҳад, ки он ба тамоми хусусиятҳои хоси концепсияи умумӣ тааллуқ дорад. Ҳамин тариқ, аввалан, ҷавобгари маданӣ ба монанди ҷавобгари ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои таъсири маҷбурии давлат ба вайронкунандагони тартиботи ҳуқуқӣ мебошад; дуюм, ба шахсоне дахл дорад, ки ҳуқуқвайронкунӣ содир кардаанд; сеюм, он нисбат ба ҳуқуқвайронкунандагоне, ки танҳо аз тарафи мақомоти ваколатдори давлатӣ ва ё дигар мақомот татбиқ карда шудаанд; чорум, аз татбиқ намудани чораҳои, ки дар қонун пешбинӣ шудаанд, нисбат ба гунаҳкорон чораҳои ҷавобгари маданӣ бошанд.

Дар муносибатҳои шартномавӣ ҳуқуқвайронкунии маданӣ аз ҷониби яке аз тарафҳои шартнома иҷро накардан ё ба таври номатлуб иҷро кардани уҳдадориҳоро дар назди тарафи дигар дар назар дошта шудааст.

Ҷавобгарии субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ на танҳо ба кирдори содиршуда, амали гузашта балки барои амали оянда, низ ба амал меояд [169, с. 56-68].

Бинобар ин, дар муносибатҳои лизингӣ низ татбиқи ҷавобгарӣ яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор меравад. Ҷавобгарӣ барои риоя накардани талаботи шартномаи лизинг бевосита дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст.

Чунончи, тибқи талаботи м. 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ҷавобгарии субъектҳои лизинг муқаррар карда шудааст.

Дар муқоиса бо КМ ҚТ онҳо ҷавобгарии субъектҳои лизинг (м. 758) ва ҷавобгарии фурӯшанда (м. 759) ба таври алоҳида муқаррар карда шудааст. Албатта дар Кодекс таҳти мафҳуми субъектҳои лизинг лизингдех ва лизинггир фаҳмида шуда, фурӯшанда ҳамчун субъект эътироф карда нашудааст, ки оиди мушкилиҳои ҳолати мазкур мо дар боло қайд намудем.

Аслан муайяннамоии ҷавобгарии тарафҳои шартномаи лизинг аз мафҳуми худ ин шартнома муайян карда мешавад. Зеро, хусусияти шартномаи лизинг ин ҷавобгарӣ вобаста ба интиҳоби фурӯшанда мебошад. Одатан ташаббускори муомилоти лизингӣ лизинггир буда, ба лизингдех барои соҳиб шудан ба таҷҳизоти дахлдор дархост пешниҳод менамояд. Лизингдех бошад молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ харидорӣ менамояд.

Ҷавобгарӣ вобаста ба интиҳоби фурӯшанда метавонад муштарак тақсим карда шавад, зеро ҳолати мазкурро м. 759 КМ ҚТ низ муқаррар кардааст.

Ғайр аз ин дар ҳолати аз ҷониби лизингдех даҳолат кардан ба интиҳоби фурӯшанда ё мавзуи лизинг ҷавобгарӣ дар назди лизинггир барои нарасонидани мавзуи лизинг, зараре, ки аз ин амал ба ҳаёт ва саломатии шаҳрвандон дар натиҷаи истифодабарии мавзуи лизинг расонида шудааст,

тибқи тартиби муқарраргардида ба зиммаи лизингдеҳ меафтад. Оиди ҳолати мазкур лизинггир метавонад талаботро ҳам дар назди фурӯшанда ва ҳам дар назди лизингдеҳ гузорад (қ. 2 м. 759 КМ ҚТ).

Дар адабиёти ҳуқуқӣ андешае ҷой дорад, ки дар баъзе мавридҳо вобаста ба ҷавобгарии тарафҳои шартномаи лизинг омехташавии як субъектро дар намуди гуногун дидан мумкин аст. Чунончи, лизингдеҳ метавонад ҳамчун шарикӣ кредитор ва ҳам қарздор баромад кунад. Сабаб он аст, ки гуногунандешӣ вобаста ба ҷавобгарии гуногун дахл дорад. Лизингдеҳ ва лизинггир ҳуқуқ доранд аз фурӯшанда иҷрои тамоми ухдадориҳои шартномаи хариду фурӯшро талаб намоянд ва ухдадориҳо, чун қоида, сарфи назар аз он ки фурӯшанда кӣ интиҳоб шудааст, вайрон карда нашавад. Агар фурӯшанда ба вайронкунии шартномаи хариду фурӯш роҳ диҳад, лизингдеҳ агар фурӯшандаро интиҳоб карда бошад, масъулияти муштарак ба вуҷуд меояд. Дар ин ҳолат лизингдеҳ аз кредитори муштарак ба қарздори муштарак табдил меёбад. Бо вуҷуди ин ӯ ҳуқуқи даъворо ба фурӯшанда аз даст намедиҳад. Дар ин вазъият вай танҳо маҷбур мешавад, ки ин ҳуқуқро бо роҳи муроҷиат истифода барад. Агар лизинггир аз даъвоҳои худ нисбати фурӯшанда даст кашад, ҳуқуқи такроран даъво намудан аз ҷониби лизингдеҳ ба роҳ монда намешавад [79, с. 54].

Яке аз ҳолатҳои вайрон кардани талаботи шартнома аз ҷониби фурӯшанда риоя накардани муҳлати додани молу мулк мебошад. Дер расонидан ё нарасонидани молу мулк метавонад ҳам бо айби лизингдеҳ ва ҳам фурӯшанда ба амал ояд. Дар ҳолати аввал ҷавобгарӣ ба зиммаи лизингдеҳ ва дар ҳолати дуюм ба фурӯшандаи молу мулк гузошта мешавад.

Мутобиқи м. 12 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ва м. 758 КМ ҚТ асосҳои ҷавобгарии лизингдеҳ, лизинггир ва фурӯшанда муқаррар карда шудааст. Аз меъёри мазкур муайян мегардад, ки ба вуҷуд омадани ҷавобгарии лизингдеҳ, лизинггир ва фурӯшандаро дар ҳолатҳои

зерин мушоҳида намудан мумкин аст: - дар асоси шартномаи лизинг; - дар асоси шартномаи хариду фурӯш; - дар асоси санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ.

Вобаста ба ҳолати якум ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки кафолати муҳимтарини татбиқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар фаъолияти соҳибкорӣ иҷрои дурусти чунин шартнома аз ҷониби тарафҳо вобаста ба уҳдадориҳояшон мебошад. Дар ҳолате, ки уҳдадорӣ иҷро карда намешавад ё ба таври номатлуб иҷро мешавад, ин ҷо гап сари вайрон кардани шартҳои шартнома меравад. Чунин ҳолатҳо метавонанд на танҳо ба як тараф, балки ба тамоми механизми амалинамоии лизинг зарари назаррас расонанд. Бо мақсади пешгирии чунин ҳолатҳо, инчунин бартараф кардани оқибатҳои манфии онҳо муқаррар кардани ҷавобгарии маданӣ-ҳуқуқӣ мувофиқи мақсад мебошад.

Бинобар ин, дар шартномаи лизинг муқаррар намудани як боби алоҳида вобаста ба ҷавобгарии тарафҳо мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин лиҳоз хуб мешуд дар таҳрири нави Қонуни мазкур дар м. 7 ибораи «масъулияти тарафҳо» ба ибораи «ҷавобгарии тарафҳо» иваз карда шавад, зеро масъулияти тарафҳо фарогири ҳуқуқи уҳдадориҳо буда метавонад. Албатта масъулияти тарафҳо назар ба ҷавобгарии тарафҳо мафҳуми васеъ бошад ҳам, истифодабарии истилоҳи ҷавобгарии тарафҳо мувофиқ ба мақсад мебошад.

Вобаста ба ҳолати дуюм ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки ҷавобгарии фурӯшанда гарчанде дар Қонун муқаррар нагардида бошад ҳам, дар м. 759 КМ ҚТ муқаррар карда шудааст.

Дар ҳолати мазкур қонунгузорӣ ҳуқуқҳои лизингдехро вобаста ба шартномаи хариду фурӯш ба лизинггир низ додааст, аммо ҳолати мазкур ҳангоми бекор кардани шартнома истисно мегардад, яъне лизинггир тамоми он ҳуқуқҳоро дошта метавонад, лекин ҳангоми амалӣ намудани онҳо ё ин ки

аз ҷониби фурӯшанда иҷро накардани он шартномаро бо ташабуси худ бекор карда наметавонад.

Лизинггир ва лизингдеҳ дар муносибат бо фурӯшанда ҳамчун кредиторони муштарак амал мекунанд. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки лизингдеҳ ё лизинггир метавонанд ба фурӯшанда дар ҳаҷми пурра талабот пешниҳод намояд.

Агар фурӯшанда то пешниҳод кардани талабот аз ҷониби яке аз тарафҳо уҳдадории худро дар назди яке аз онҳо иҷро карда бошад, пас дар ин ҳолат ӯ аз иҷрои уҳдадорӣ дар назди тарафи дигар озод мешавад. Фурӯшанда наметавонад дар ҳоле, ки шартномаро бо лизингдеҳ бастаасту, аз талаботи ин шартнома лизинггир ҳуқуқашро талаб менамояд, рад намояд. Зеро ҳардуи онҳо ин ҳуқуқҳоро доро буда, якҷо амалӣ карда метавонанд. Аммо қонунгузорӣ баъзе истисноро мегузорад.

Чунончи, тибқи талаботи м. 10 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» доираи васеи ҳуқуқҳои фурӯшанда муқаррар гардидааст.

Дар ҳамин замина Б.Т. Худоёрзода ва Ҳ.М. Саидов қайд менамоянд, ки аз рӯйи ҷавобгарии муштарак даъвогар ҳуқуқ дорад даъворо ба яке аз ҷавобгарон пешниҳод намояд. Агар даъво пурра қонеъ нагардад, даъвогар метавонад талаботро барои пурра кардани даъвоаш ба дигар ҷавобгар пешниҳод намояд [126, с. 479]. Вобаста ба ин масъала ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки агар дар шартномаи лизинг фурӯшанда талаботи яке аз тарафҳоро пурра қонеъ карда бошад, пас дар ин ҳолат дар назди лизингдеҳ ҷавобгар намебошад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки бинобар сабаби он ки тарафҳои шартномаи лизингро одатан соҳибкорон ташкил медиҳанд, ҷавобгарӣ новобаста аз гуноҳи онҳо дар вайрон кардани иҷрои уҳдадориҳо, агар дар шартнома тартиби дигаре пешбинӣ нашуда бошад, ба миён меояд. Ҳамин тариқ, асоси умумии ҷавобгарӣ тибқи шартномаи лизинг на гуноҳ, балки

таваккал дар фаъолияти соҳибкорӣ ташкил медиҳад. Дар робита ба ин, таъкид кардан муҳим аст, ки ҷавобгарии мустақил аз гуноҳ маънои ҷавобгарии мутлақ ва бепоёни ҳуқуқвайронкунондаро надорад.

Таҳлили Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» нишон медиҳад, ки дар бештар мавридҳо вобаста ба оқибатҳои вайрон кардан иҷрои уҳдадорӣ муқаррарот пешбинӣ карда шуда, танҳо дар як меъёр татбиқи ҷавобгарӣ дар шакли ноустуворона пешбинӣ карда шудааст.

Чунончи, тибқи талаботи м. 13 Қонуни мазкур рӯёнидани ноустуворона пешбинӣ гардида, лизингдех метавонад зарари расонидашударо дар ҳаҷми пурра талаб намуда, илова бар он ноустуворона рӯёнад.

О.А. Мавлоназаров низ рӯёнидани ноустуворонаро яке аз тарзҳои ҳимояи ҳуқуқи маданӣ шуморида, татбиқи онро дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ мубрам эътироф менамояд [96, с. 135].

Дар ҳолатҳои, ки барои иҷро накардан ё иҷрои номатлуби уҳдадорӣ ҷавобгарии маҳдуд муқаррар карда шуда бошад, зиёне, ки бояд ҷуброн карда шавад, дар қисми бо ноустуворона пӯшониданашуда, барзиёд ё ба ҷойи он мумкин аст то ҳадди чунин маҳдудияти муқарраршуда рӯёнида шавад.

Вобаста ба ҳамин масъала, бо ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҚТ аз 31 июли соли 2019 аризаи даъвогии ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» қисман қонунӣ карда шуда, аз ҳисоби ҚДММ «Умед»-и ноҳияи Сангвор ба фоидаи ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» 6773,56 доллари ИМА, ҷарима 2000 доллари ИМА, ҷамъ ба миқдори 8773,56 доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллий 82820 сомонӣ ва 1656,44 сомони бочӣ давлатӣ рӯёнида шудааст. Даъво дар қисми рӯёнидани маблағи ҷарима ба андозаи 1068,42 доллари ИМА рад карда шуда, тадбирҳои таъминотӣ дар қисми ҳаби як адад Шиббати гелон, тамғаи LSS 214-3, як адад боркунак (мехлопата) рақами заводи УЕ 7070 В-901015086, як адад автомашинаи боркаши тамғаи ДОЛУН

№ LZGCR N4 69 AX 093576, як адад автомашинаи боркаши тамғаи Хундай Портер № KMFZC87HP5U47845, як адад автомашинаи боркаши тамғаи Форланд BJ 1043Y9JEA, як адад трактори боркунак, рақами заводи 31398 бекор карда шуда, дар қисми ҳабси як адад автомашинаи боркаши тамғаи ДОЛУН SX 3251 DM 384 ва суратҳисоби ЧДММ «Умед» дар ЧСК «Ориёнбонк» с/ҳ 20202972410104007265, МФО 350101369, с/м 20402972413691, РМА 170000794, то ба иҷрои ҳалнома бетағйир мононда шудааст.

ЧДММ «Умед» ба ҳалномаи суди марҳилаи якум розӣ нашуда бо шикоятӣ кассатсионӣ ба Суди Олии иқтисодии ҚТ муроҷиат намудааст. Шикояткунанда ЧДММ «Умед» дар шахсияти намояндаи ваколатдораи С.Б. бо ҳалномаи мазкур розӣ нашуда, оид ба бекор кардани ҳалномаи судӣ аз 31 июли соли 2019 ба Суди Олии иқтисодии ҚТ шикоятӣ кассатсионӣ пешниҳод намудааст. Дар шикоятӣ кассатсионӣ асос овардааст, ки соли 2018-ум ЧСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» ба Суди Олии иқтисодӣ даъво дар бораи бекор кардани шартномаи иҷораи молиявии (лизингии) таҳти № ЛФА 2016/10 аз 20 майи соли 2016), баргардонидани мавзуи иҷораи молиявӣ ва рӯёнидани фоизи пардохтнашуда ва ҷарима ба маблағи 42645,46 сомонӣ пешниҳод намуда буд. ЧСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» аризаи даъвогиашро ҳамон вақт ҳам бо ҳамин асосҳои аризаи даъвогӣ пешниҳод намуда буд ва боз такроран бо ҳамон асосҳо аризаи даъвогӣ пешниҳод намудааст. Аризаи даъвогии ЧСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» нисбати ЧДММ «Умед» бинобар бармаҳал ва ғайриқонуни буданаш бо ҳалномаи суд аз 6 декабри соли 2018 рад карда шуда, дар ҳамин қарор суд хулосаашро оиди рӯёнидани маблағи қарз ва ҷарима қайд кардааст. Новобаста аз ин хулосабарории суд, ЧСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» иловатан бо даъво нисбати ЧДММ «Умед» оиди рӯёнидани маблағи қарз ва ҷаримаҳои ҳисобшуда чамъ ба маблағи 9841, 98 доллари ИМА, баробар бо пули миллӣ 92 905, 34 сомони пешниҳод намудааст, ки мутлақо ғайриқонунӣ мебошад. Бо асосҳои дар шикоятӣ

кассатсионӣ овардашуда, аз коллегияи судии марҳилаи кассатсионии Суди Олии иқтисодии ҶТ хоҳиш намудааст, ки ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҶТ аз 31 июли соли 2019 бинобар сабаби ғайриқонунӣ ва беасос буданаш бекор карда шавад ва бо санади нави судӣ даъво рад карда шавад.

Намояндаи ваколатдори шикояткунанда С.Б., дар маҷлиси коллегияи судӣ шикояти кассатсиониро дастгирӣ намуда, бо зикри вачҳҳои дар шикоят овардашуда ҳалномаи суди иқтисодии марҳилаи якумро беасос ва ғайриқонунӣ ҳисобида, аз коллегияи судӣ хоҳиш намуд, ки шикояти кассатсионӣ қоненъ карда шуда, ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҶТ аз 31 июли соли 2019 бекор карда шуда, санади нави суди оиди рад намудани даъво қабул карда шавад.

Намояндаи ваколатдори даъвогар Ё.А., дар маҷлиси коллегияи суди шикояти кассатсиониро эътироф накарда, ҳалномаи суди иқтисодии марҳилаи якумро асоснок ва қонунӣ ҳисобида, аз коллегияи судии марҳилаи кассатсионӣ хоҳиш намуд, ки ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҶТ аз 31 июли соли 2019 бетағйир ва шикояти кассатсионӣ беқаноат монда шавад.

Коллегияи судии марҳилаи кассатсионӣ вачҳҳои шикояти кассатсиониро мавриди муҳокима қарор дода, баёноти намояндаи ваколатдори шикояткунанда С.Б. ва намояндаи ваколатдори даъвогар Ё.А.-ро шунида, далелҳои дар парванда мавҷударо мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода, бо чунин асосҳо тағйир додани ҳалнома аз 31 июли соли 2019 ва қисман қоненъ мондани шикояти кассатсиониро лозим донистааст.

Аз маводҳои парванда муайян карда шудааст, ки байни ҶСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» ва ҶДММ «Умед» шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) таҳти № ЛФА 2016/10 аз 20 майи соли 2016 ба имзо расонида шудааст.

Тибқи талаботи банди 1.1. шартномаи мазкур Лизингдех уҳдадор мешавад молу мулки дар таснифот (замимаи 1) зикршударо, ки қисми ҷудонашавандаи шартномаи мазкур мебошад, ба моликияти худ харидорӣ

намуда онро барои соҳибӣ ва истифодабарии муваққатӣ бо пардохт бо мақсадҳои соҳибкорӣ ба лизинггир пешниҳод намояд.

Суди марҳилаи якум муайян намудааст, ки бобати иҷрои шартномаи лизингӣ аз 20 майи соли 2016 даъвогар ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» мавзуи иҷораи молиявӣ, яъне як адад Шиббати гелон, тамғаи LSS 214-3, як адад боркунак (мехлопата) рақами заводи UE 7070 B-901015086, як адад автомашинаи боркаши тамғаи ДОЛУН SX 3251 DM 384, як адад автомашинаи боркаши тамғаи ДОЛУН № LZGCR N4 69 AX 093576, як адад автомашинаи боркаши тамғаи Хундай Портер № KMFZC87HP5U47845, як адад автомашинаи боркаши тамғаи Форланд BJ 1043Y9JEA, як адад трактори боркунак, рақами заводи 31398-ро барои истифодаи муваққатӣ бо мақсади фаъолияти соҳибкорӣ ба ҚДММ «Умед» пешниҳод намудааст.

Тибқи талаботи банди 4.1 Шартнома барои ҳуқуқи соҳибӣ ва истифодабарии мавзуи лизинг, лизинггир ба лизингдех мувофиқи чадвали замимашаванда (замимаи №2), ки қисми ҷудонашавандаи шартномаи мазкур мебошад, пардохтҳои лизингӣ (иҷоравӣ) пардохт менамояд. Пардохтҳои лизингӣ аз пардохтҳои қарзи асосӣ, мукофотпулӣ ва андоз аз арзиши иловашуда иборат мебошад (агар пардохти ин намуди андоз дар лоиҳаи зикршуда пешбинӣ шуда бошад).

Суди марҳилаи якум ба хулоса омадааст, ки ҷавобгар ҚДММ «Умед» ухдадории шартномавиро ба пуррагӣ иҷро накардааст, ки дар натиҷа дар назди даъвогар аз ҳисоби қарзи асосӣ ба маблағи 6773,56 доллари ИМА қарздор мондааст.

Колегияи судии марҳилаи кассатсионӣ бо хулосабарории суди марҳилаи якум оиди қарздории ҷавобгар ба маблағи 6773,56 доллари ИМА розӣ нашуда, чунин хулосабарориро, ки дар ҳалнома баён гардидааст, ба ҳолатҳои парванда номувофиқ шуморидааст.

Аз хулосаи экспертизаи муҳосибӣ аз 19 октябри соли 2018, ки дар қабати парванда маҳфуз мебошад бармеояд, ки маблағи қарзи ҚДММ

«Умед» дар назди ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» аз ҳисоби қарзи асосӣ 17 323,31 доллари ИМА, 1024,34 доллари ИМА маблағи фоиз ва 3528,63 доллари ИМА ҷаримаро ташкил медиҳад.

Колегияи судии марҳилаи кассатсионӣ муайян намудааст, ки қаблан даъвогар нисбати ҷавобгар бо аризаи даъвогӣ ба суд муроҷиат намуда, бо ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҚТ аз 6 декабри соли 2018 аризаи даъвогии ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс»-и шаҳри Душанбе қисман қонун ҳамакунӣ карда шуда, аз ҳисоби ҚДММ «Умед»-и ноҳияи Сангвор ба ғайри қарзи асосӣ ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» 1024,77 доллари ИМА маблағи фоиз ва 3501,10 доллари ИМА ҷаримаи шартномавӣ ҷамъ ба маблағи 4525,87 доллари ИМА мутаносибан бо асъори миллӣ 42645.46 сомонӣ руёнида шудааст. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки маблағи фоиз ва ҷаримаҳо, ки бо ҳулосаи экспертизаи муҳосибӣ муқаррар карда шудааст, бо ҳалномаи мазкур руёнида шуда, азбаски талабот оиди руёнидани 17323,31 доллари ИМА қарзи асосӣ пешниҳод карда нашудааст, суд масъалаи руёниданаширо муҳокима накардааст.

Бо ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҚТ аз 6 декабри соли 2018 муқаррар карда шудааст, ки қарздории ҚДММ «Умед» дар назди ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» аз ҳисоби қарзи асосӣ маблағи 17 323,31 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, ки дар рафти баррасии парванда то қабули ҳалномаи мазкур ҷавобгар ҚДММ «Умед» супоришномаи №5 оид ба пардохти маблағ пешниҳод намудааст, ки мувофиқи он ҷамъият ба суратҳисоби даъвогар ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» тавассути ҚСК «Ориёнбанк» 120615 сомонӣ маблағи шартномавиро дар санаи 29 ноябри соли 2018 пардохт намудааст, ки бо қурби доллари ИМА $120615 \div 9.42 = 12804,14$ доллари ИМА-ро ташкил медиҳад.

Колегияи судӣ ҳолатҳои дар боло зикршударо, ки бо санади эътибори қонунӣ пайдокардаи суди иқтисодӣ аз рӯи парвандаи қаблан баррасӣ гардида, муқаррар шудаанд, ҳамчун ҳолати исботшуда шуморида, чунин

хулосабарорӣ намудааст, ки бо назардошти маблағи пардохт намудани ҷавобгар, ки 12804,14 доллари ИМА мебошад, бақияи маблағи қарзи асосии ҷавобгар ҶДММ «Умед» дар назди ҶСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» маблағи 4519,17 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад ($17323,31$ доллари ИМА – $12804,14 = 4519,17$ доллари ИМА). Аз ин лиҳоз колегияи судӣ ба хулоса омадааст, ки ҳалномаи суди марҳилаи якумро дар қисми рӯёнидани қарзи асосӣ тағйир дода, аз ҳисоби ҷавобгар ҶДММ «Умед» ба фоидаи ҶСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» маблағи 4519,17 доллари ИМА қарзи асосиро рӯёнида, талаби даъворо дар қисми рӯёнидани қарзи асосӣ ба маблағи 2254,39 доллари ИМА бинобар беасос буданаш, рад намояд.

Тибқи банди 10.2.6 шартномаи иҷораи (лизингӣ) таҳти № ЛФА 2016/10 аз 20 майи соли 2016 дар ҳолати сари вақт напардохтани пардохтҳои лизингӣ, лизинггир ба лизингдех дар ҳаҷми 0,3% аз маблағи пардохтнашудаи пардохти лизингӣ барои ҳар рӯзи ба таъхир андохтани ин маблағ ҷаримаҳои ноустуворӣ пардохт менамояд.

Суди марҳилаи якум муайян кардааст, ки маблағи ҷарима барои саривақт пардохт накардани қарзи асосӣ ба миқдори 6773,56 доллари ИМА баъди эътибори қонунӣ пайдо намудани ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҚТ аз 6 декабри соли 2018 ҳисоб карда шудааст, ки дар натиҷа маблағи 3068,42 доллари ИМА - ро ташкил намудааст.

Колегияи судии марҳилаи кассатсионӣ чунин хулосабарорӣи суди марҳилаи якумро беасос меҳисобад, зеро он вобаста ба маблағи ҷарима ба ҳолатҳои воқеии парванда номувофиқ мебошад.

Аз маводҳои парванда ва ҷадвали ҳисоби ҷарима оиди шартномаи лизингии байни тарафҳо баста шуда муайян карда шудааст, ки даъвогар аз санаи 7 январи соли 2019 то санаи 6 июни соли 2019, ки 151 рӯзро ташкил медиҳад дар ҳаҷми 0,3% аз маблағи пардохтнашудаи пардохти лизингӣ барои ҳар рӯзи ба таъхир андохтани ин маблағ ҷарима ҳисоб карда шудааст. Ҳамчунин муайян карда шуд, ки даъвогар аз маблағи 6773,56 доллари ИМА

барои 151 рӯз ҷарима ҳисоб намудааст, ки маблағи 3068,42 доллари ИМА-ро ташкил намудааст.

Тавре дар боло қайд карда шуд, бақияи қарзи асосии ҷавобгар дар назди даъвогар маблағи 4519,17 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, колегияи судӣ чунин хулосабарорӣ намудааст, ки ҷаримаҳои ҳисобшуда аз ҳисоби бақияи маблағи қарзи батаъхирафтада, ки 4519,17 доллари ИМА мебошад, бояд ҳисоб карда шавад.

Колегияи судии марҳилаи кассатсионӣ дар асоси талаботи банди 10.2.6 шартномаи иҷораи (лизингӣ) таҳти № ЛФА 2016/10 аз 20 майи соли 2016, ҳисоб намудани ҷаримаро лозим шуморид, ки мувофиқи ин банди шартнома дар ҳолати сари вақт напардохтани пардохтҳои лизингӣ, дар ҳаҷми 0,3% аз маблағи пардохтнашудаи пардохти лизингӣ барои ҳар рӯзи ба таъхирафтидани ин маблағ ҷаримаҳои ноустуворӣ пешбинӣ намудааст. Муайян карда шуд, ки барои як рӯзи маблағи батаъхирафтада, ки 4519,17 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, маблағи ҷарима аз рӯи 0,3% барои як рӯз 13,55 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. ($4519,17 \text{ доллари ИМА} \times 0,3\%$ барои як рӯз = 13,55 доллари ИМА).

Аз маводҳои парванда бармеояд, ки рӯзҳои маблағи батаъхирафтада, ки бояд ҷарима ҳисоб карда шавад 151 рӯзро ташкил медиҳад. Тавре муқаррар карда шуд барои як рӯзи маблағи батаъхирафтада, ки 4519,17 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад, маблағи ҷарима аз рӯи 0,3% барои як рӯз 13,55 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. Колегияи судӣ муайян намудааст, ки ҷаримаҳои ҳисобшуда барои 151 рӯзи батаъхирафтада аз рӯи 0,3%, ки дар шартнома муқаррар шудааст, маблағи 2046,05 доллари ИМА-ро ташкил медиҳад. ($13,55 \text{ доллари ИМА} \text{ барои як рӯз} \times 151 \text{ рӯзи батаъхирафтада} = 2046,05 \text{ доллари ИМА}$)

Аз маводҳои парванда муайян карда шудааст, ки ҷавобгар дар давраи амали шартномаи мазкур ба даъвогар ба истисноии ғоизҳои шартномавӣ

маблағи 155 058 сомонӣ ва 3501,10 доллари ИМА мувофиқи ҳалномаи судӣ, ҷарима пардохт намудааст. Бо даъвои мазкур бошад, даъвогар 3068,42 доллари ИМА ҷарима ҳисоб намуда, рӯёниданаширо аз суд хоҳиш намудааст, ки аз он маблағи 1022,37 доллари ИМА беасос буда, аз тарафи даъвогар барзиёд ҳисоб карда шудааст.

Колегияи судии марҳилаи кассатсионӣ ҳолатҳои дар боло зикршударо муҳокима намуда, ба хулоса омадааст, ки ҷаримаҳои ҳисобшуда ба маблағи 2046,05 доллари ИМА ба оқибати вайрон кардани уҳдадорӣ баробар намебошад. Аз ин рӯ, андозаи ҷаримаро ба маблағи 200 доллари ИМА кам намуданаширо лозим шуморидааст.

Ҳамин тариқ, колегияи судии марҳилаи кассатсионии Суди Олии иқтисодии ҚТ ба хулоса омадааст, ки ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҚТ аз 31 июли соли 2019 тағйир дода, аз ҳисоби ҚДММ «Умед»-и ноҳияи Сангвор ба фоидаи ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» қарзи асосӣ ба маблағи 4519, доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллӣ 43790,75 сомонӣ, ҷарима ба маблағи 1846,05 доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллӣ 17888,22 сомонӣ, ҷамъ ба маблағи 6 365,22 доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллӣ 61 678,79 сомонӣ руёнида, даъворо дар қисми руёнидани 2254,39 доллари ИМА қарзи асосӣ ва маблағи ҷарима ба андозаи 1268,42 доллари ИМА рад намояд. Ҳамчунин колегияи судӣ ҳалномаи судиро дар қисми тадбирҳои таъминоти бетағйир мононданаширо лозим шуморид.

Бо чунин асосҳо колегияи судии марҳилаи кассатсионии Суди Олии иқтисодии ҚТ тағйир додани ҳалномаи Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019 ва беқаноат монондани шикояти кассатсиониро лозим дониста, бо дастрасии сархати 5 қ.1 м. 248 ва м. 250 КМИ ҚТ ҳалномаи Суди Олии иқтисодии ҚТ аз 31 июли соли 2019, вобаста ба парвандаи №1-88/2019, тағйир дода, аз ҳисоби ҚДММ «Умед»-и ноҳияи Сангвор ба фоидаи ҚСП ШСЛ «Лизингфайнэнс» қарзи асосӣ ба маблағи 4 519 доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллӣ 43790,75 сомонӣ, ҷарима

ба маблағи 1846,05 доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллӣ 17 888,22 сомонӣ, чамъ ба маблағи 6 365,22 доллари ИМА, мутаносибан бо асъори миллӣ 61 678,79 сомонӣ рӯёнидааст.

Инчунин, даъво дар қисми рӯёнидани 2254,39 доллари ИМА қарзи асосӣ ва ҷарима ба маблағи 1 268,42 доллари ИМА, бинобар беасос буданаш рад кардааст [212].

Фоизҳо то лаҳзаи амалан иҷро намудани уҳдадории пулӣ, ки бо шакл ва тартиби муайяншудаи пардохт, шакли ҳисоббаробаркунӣ ва дар бораи ҷои иҷрои пулӣ, агар қонун ва созиши тарафҳо дигар ҳолатро муқаррар накарда бошад, ҳисоб карда мешаванд [214].

Таҳлили таҷрибаи судӣ нишон медиҳад, ки ноустуворона дар шакли фоиз муқаррар карда шудааст, ҳамзамон метавон ноустуворонаро дар шакли маблағи устувор (ҷарима) пешбинӣ намуд.

Тибқи талаботи қ.1 м. 384 КМ ҚТ талабот вобаста ба кам кардани ноустуворона пешбинӣ карда шудааст.

Дар ҳалномаи болозикр низ суд бо дастрасии муқаррароти мазкур андозаи ноустуворонаро кам кардааст.

Аз таҳлили муқаррароти мазкур муайян мегардад, ки баъзе истилоҳҳои муҳолиф дар қонунгузорӣ истифода гардидааст. Масалан, зараре, ки дар Қонун пешбинӣ карда шудааст, дар КМ ҚТ «зиён» пешбинӣ шудааст.

Аз ин лиҳоз ба мақсад мувофиқ аст, дар таҳрири нави Қонун дар тамоми матни он истилоҳи «зарар» ба истилоҳи «зиён» иваз карда шавад.

Илова бар ин, барои ба ҷавобгарӣ кашидани тарафи ҳуқуқвайронкунанда тибқи шартномаи лизинг, мавҷудияти ҷунин шартҳои хоси ҳамаи ҳуқуқвайронкуноҳои маданӣ, ба монанди хусусияти рафтори ғайриқонунии ҷавобгар, мавҷудияти гуноҳ ё зарар ба ҷабрдида, инчунин алоқаи сабабӣ байни рафтори ғайриқонунӣ ва оқибатҳои бавҷудодамада зарур аст.

Ҳолати дигаре, ки тибқи қонунгузорӣ ҷавобгарии лизингдехро ба вучуд меорад, ин дар ҳолати дар муҳлати муқарраргардида нарасонидани мавзӯи лизинг ба лизинггир маҳсуб меёбад. Таъкид кардан муҳим аст, ки ин қоида албатта танҳо ба шартномаи лизинг хос аст, зеро он ба лизинггир ҳуқуқ медиҳад, ки танҳо дар сурати рафтори гунаҳкори лизингдех, ки чунин таъхирро ба бор овардааст, бекор кардани шартнома ё ҷуброни зарарро талаб кунад. Агар лизингдиҳанда барои ҳолатҳое, ки ба таъхир афтодаанд, ҷавобгар набошад, пас лизинггир талаботи худро ба ғурушанда тибқи тартиби муқарраргардида пешниҳод менамояд.

Мутобиқи қ. 2 м. 13 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» якҷо бо объекти лизинг бояд ҳамаи асбобу анҷом ва хуҷҷатҳо (шиносномаи техникӣ ва ғайра) супорида шавад.

Дар ин ҳолат, агар бо ғуноҳи лизингдех мавзӯи лизинг расонида шаваду асбобу анҷом ва хуҷҷатҳои ба он алоқаманд (шиносномаи техникӣ ва ғайра) дер расонида шавад, лизинггир метавонад ҷиҳати қонунан бекор кардани шартнома ва ҷуброни зарар талабот пешниҳод намояд. Зеро ҳолати мазкур бо ғуноҳи лизингдех рух додааст.

Чунин ҳолатро Конвенсия дар бораи лизинги байналмилалӣ молиявӣ низ муқаррар кардааст, ки агар лизинггиранда ҳуқуқи бекор кардани шартномаи лизингро дошта бошад, вай инчунин ҳуқуқ дорад пардохтҳои даврии пешпардохтро бо назардошти арзиши оқилона баргардонад [2].

Ҳолати махсуси вайрон кардани шартномаи баррасишаванда иҷро накардани уҳдадорӣ лизингдех оид ба огоҳ кардани лизинггир дар бораи ҳуқуқи шахсони сеюм барои лизинг мебошад. Дар робита ба ин, дар амал аксар вақт саволе ба миён меояд, ки оё муқаррароти меъёри овардашуда дар ҳоле ки лизинггир молу мулк ва ғурушандаро мустақилона интиҳоб карда бошад, ба шартномаи лизинг дахл дорад ё не? Дар чунин ҳолат, мантиқан тахмин кардан мумкин аст, ки азбаски иҷорагир молу мулк ва ғурушандаи

онро мустақилона интиҳоб мекунад, пас дар ин ҳолат лизингдеҳ бояд ҷавобгар набошад.

Мутаассифона оид ба ин масъала муқаррароти махсус дар Кодекси маданӣ вобаста ба лизинг ва Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» пешбинӣ нагардидааст.

Вобаста ба ин ҳолат хуб мешуд дар таҳрири нави Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» вобаста ба ҳуқуқи шахси сеюм ба молу мулке, ки ба лизинг супорида мешавад, муқаррарот пешбинӣ карда шавад. Зеро ҳолати мазкур ҷавобгарии лизингдеҳ ва лизинггирро дар ин хусус ба таври мушаххас муқаррар менамояд.

Ҳамзамон таҳлили муқаррароти қонунгузорӣ вобаста ба ҷавобгарии тарафҳои шартномаи лизинг нишон медиҳад, ки ҳолатҳое ба вуҷуд меоянд, ки лизингдеҳ молу мулки нишондодаи лизинггирро на аз фурӯшандаи муайянкарда ӯ, аммо аз дигар фурӯшанда харидорӣ менамояд. Дар ин ҳолат саволе ба вуҷуд меояд, ки агар молу мулки харидоришуда ба тамоми талаботҳои пешниҳодкардаи лизинггир мутобиқат намояд, аммо танҳо аз фурӯшандаи муайян кардаи ӯ харидорӣ нашуда бошад, пас дар ин ҳолат лизингдеҳ талаботи шартномаро вайронкарда ҳисоб мешавад ё не?

Ҳолати мазкурро ҳуди мафҳуми шартномаи лизинг низ муқаррар кардааст, ки лизингдеҳ уҳдадор аст молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ (на аз дигар фурӯшанда) харидорӣ намояд. Агар вобаста ба ин ҳолат лизинггир талабот пешниҳод накунад, пас лизингдеҳ аз ҷавобгарӣ озод мешавад, лекин агар лизинггир розӣ набошад пас дар ин ҳолат талаботи шартнома вайроншуда маҳсуб меёбад, ки ҳолати мазкур ҷавобгарии лизингдеҳро дар назди лизинггир ба вуҷуд меорад.

Ҳолати дигареро, ки қонунгузорӣ ҳамчун асоси ба вуҷуд омадани ҷавобгарӣ муқаррар намудааст, ин ҳангоми анҷом додани пардохтҳои лизингӣ ба назар мерасад. Тибқи муқаррароти б. а, қ. 1 м. 8 Қонуни ҚТ «Дар

бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» лизингдех дар баробари талаби пардохтҳои муҳлаташ гузашта, инчунин ба ҷуброни зиён низ ҳақ дорад [15]. Ҳангоми ба вуҷуд омадани чунин ҳолат ҷавобгарии лизинггир тибқи тартиби муқаррарнамудаи м. 454 КМ ҚТ ба вуҷуд меояд, ки оиди ин ҳолат болотар қайд намудем.

Ҳамзамон лизингдех ҳуқуқ дорад лизинггирро дар хусуси вайронгардидани уҳдадориҳо вобаста ба баргардонидани мавзуи лизинг ҷавобгар намуда, ҳам пардохтро дар муҳлати вайронкардашуда ва ҳам ҷуброни зарар талаб намояд.

Аз талаботи б. г, қ. 1 м. 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» бармеояд, ки лизингдех дар хусуси қатъ гардидани шартномаи лизинг уҳдадор аст, маблағҳоро ки лизинггир аз ҳисоби худ бо розигии ӯ чиҳати бартараф намудани камбудии мавзуи лизинг сарф кардааст, баргардонад. Ҳолати дигаре, ки баҳснок мебошад ин ба вуҷуд омадани ҷавобгарӣ ҳангоми ҳолатҳои форс-мажор (ҳолатҳое, ки аз иродаи тарафҳо вобастагӣ надорад) маҳсуб меёбад.

Аз муқаррароти мазкур бармеояд, ки талаботи м. 9 Қонун дар шароите татбиқ карда мешавад, ки агар тарафҳо таваккали ҳолати мазкурро дар шартнома пешбинӣ намуда бошанд, агар дар шартнома муқаррар накарда бошанд пас тибқи муқаррароти м. 18 дар чунин ҳолат лизинггир ҷавобгар мебошад.

Бо ин мақсад зарур аст дар таҳрири нави Қонуни мазкур б. д) қ. 1 м. 9 чунин муқаррар карда шавад: «д) дар ҳолати ба таври назаррас бад шудани шароити истифодабарии мавзуи лизинг, ки ҳолати мазкур аз иродаи лизинггир вобаста нест, камкунии маблағи пардохтҳои лизингро талаб намояд, ба шарте ки чунин ҳолат дар шартнома пешбинӣ шуда бошад».

Ҳолати мазкур гувоҳи он аст, ки мавзуи лизинг ҳангоми дар соҳибӣ ва истифодабарии лизинггир қарор доштани зараре ки аз он ба шахси сеюм

(на лизингдех ва на фурӯшанда) расонида шудааст ё зараре ки бевосита ба ҳамин мавзуи лизинг вобаста аст, лизинггир ҷавобгар мебошад. Зеро дар ин ҳолат соҳиби титулии мавзуи лизинг лизинггир мебошад, на лизингдех ва фурӯшанда. Дар ин ҳолат талабот танҳо ба лизинггир пешниҳод карда мешавад, вобаста ба ин лизингдех ва фурӯшанда ҷавобгар буда наметавонанд.

Дар натиҷаи таҳлил ва омӯзиши қонунгузорӣ ва адабиёти ҳуқуқӣ вобаста ба ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳо тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст:

1. Масъалаи ба вучуд омадани ҷавобгарии ҳуқуқи маданияи тарафҳои шартномаи лизинг дар м.м. 7-10, 12-14, 17-18, 22 ва 25 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ва 758-759 КМ ҚТ ба таври махсус муқаррар карда шудааст.

2. Аслан муайяннамоии ҷавобгарии тарафҳои шартномаи лизинг аз мафҳуми ҳуди ин шартнома муайян карда мешавад. Зеро, хусусияти шартномаи лизинг ин ҷавобгарӣ вобаста ба интиҳоби фурӯшанда мебошад. Одатан ташаббускори муомилоти лизингӣ лизинггир буда, ба лизингдех барои соҳиб шудан ба таҷҳизоти дахлдор дархост пешниҳод менамояд. Лизингдех бошад молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ харидорӣ менамояд.

3. Дар шартномаи лизинг муқаррар намудани як боби алоҳида вобаста ба ҷавобгарии тарафҳо мувофиқи мақсад мебошад. Аз ин лиҳоз хуб мешуд дар таҳрири нави Қонуни мазкур дар м. 7 ибораи «масъулияти тарафҳо» ба ибораи «ҷавобгарии тарафҳо» иваз карда шавад, зеро масъулияти тарафҳо фарогири ҳуқуқи уҳдадориҳо буда метавонад. Албатта масъулияти тарафҳо назар ба ҷавобгарии тарафҳо мафҳуми васеъ бошад ҳам, истифодабарии истилоҳи ҷавобгарии тарафҳо мувофиқ ба мақсад мебошад.

4. Аз таҳлили муқаррароти қонунгузорӣ муайян мегардад, ки баъзе истилоҳҳои муҳолиф дар қонунгузорӣ оид ба иҷораи молиявӣ (лизинг) истифода гардидааст. Масалан, дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» истилоҳи «зарар» истифода гардидааст, дар КМ ҚТ бошад, «товони зарари маънавӣ» муқаррар гардидааст. Зараре, ки дар Қонун пешбинӣ карда шудааст, дар КМ ҚТ «зиён» пешбинӣ гардидааст. Аз ин лиҳоз, ба мақсад мувофиқ аст, дар таҳрири нави Қонун дар тамоми матни он истилоҳи «зарар» ба истилоҳи «зиён» иваз карда шавад.

5. Ҳангоми бастанӣ шартнома иҷорадеҳ уҳдадор аст иҷорагирро оид ба ҳамаи ҳуқуқҳои шахси сеюм ба молу мулк ба иҷора супоридашаванда (сервитут, ҳуқуқи гарав ва ғайра) огоҳ намояд. Иҷро накардани ин қоида ба иҷорагир ҳуқуқ медиҳад, ки кам кардани пули иҷора ё бекор кардани шартнома ва ҷуброни зиёро талаб намояд. Дар робита ба ин, дар амал аксар вақт саволе ба миён меояд, ки оё муқаррароти меъёри овардашуда дар ҳоле ки лизинггир молу мулк ва фурӯшандаро мустақилона интиҳоб карда бошад, ба шартномаи лизинг дахл дорад ё не? Дар чунин ҳолат, мантиқан тахмин кардан мумкин аст, ки азбаски иҷорагир молу мулк ва фурӯшандаи онро мустақилона интиҳоб мекунад, пас дар ин ҳолат лизингдеҳ бояд ҷавобгар набошад. Вобаста ба ин ҳолат хуб мешуд дар таҳрири нави Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» вобаста ба ҳуқуқи шахси сеюм ба молу мулке, ки ба лизинг супорида мешавад, муқаррарот пешбинӣ карда шавад. Зеро ҳолати мазкур ҷавобгариӣ лизингдеҳ ва лизинггирро дар ин хусус ба таври мушаххас муқаррар менамояд.

6. Ҷавобгариӣ ҳуқуқи мадании тарафҳо тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар шаклҳои зерин ба вуҷуд меояд: 1) рӯёнидани зиён; 2) пардохти ноустуворона; 3) ҷуброни зарари маънавӣ.

Рӯёнидани зиён ва пардохти ноустуворона ҳамчун шаклҳои мустақили ҷавобгариӣ ҳуқуқи мадании тарафҳои шартномаи лизинг

бевосита дар КМ ҶТ ва Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқаррар гардида, вобаста ба ҷуброни зарари маънавӣ тарафи онро талабкунандаро зарур аст бо дарназардошти талаботи КМ ҶТ чунин амалҳоро ба сомон расонад: 1) зарари маънавие, ки ба ӯ расидааст исбот намояд; 2) андоза ва ҳаҷми зарари маънавии расонидашударо муайян намояд; 3) шакли талаби ҷуброни зарари маънавиро интиҳоб ва мустақиман пешниҳод намояд; 4) андозаи зарари моддӣ дар натиҷаи расонидани зарари маънавӣ ва оқибатҳои манфии бавуҷудомадаро ба таври дақиқ муайян намояд; 5) ҳадди талабкунии ҷуброни зарари маънавӣ ба зарари расонидашуда бояд мутобиқ бошад; 6) амали анҷомдода, алоқаи сабабӣ ва оқибати бавуҷудомада бояд ба ҳам мувофиқ бошанд.

7. Бо мақсади аз байн бурдани муҳолифатҳо ва бартараф намудани нофаҳмӣ ҳангоми татбиқи қонунгузорӣ дар амал ба мақсад мувофиқ мебошад, ки дар таҳрири нави Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» б. д, қ. 1 м. 9 чунин муқаррар карда шавад: «д) дар ҳолати ба таври назаррас бад шудани шароити истифодабарии мавзуи лизинг, ки ҳолати мазкур аз иродаи лизинггир вобаста нест, камкунии маблағи пардохтҳои лизингро талаб намояд, ба шарте ки чунин ҳолат дар шартнома пешбинӣ шуда бошад».

ХУЛОСА

Бо дарназардошти таҳқиқоти анҷомдода ва масъалаҳои ба мавзӯи таҳқиқот алоқаманд хулосаҳои зерин пешниҳод карда мешавад:

1. Шароити таърихӣ пайдоиши падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) ва шартномаи лизинг ба давраи рушду инкишофи истеҳсолот рост омада, вобаста ба маҳакҳои гуногун бавучуд омадани масъалаи мазкурро метавон аз се ҷанбаъ эътироф намуд. Таҳлили андешаҳои муҳаққиқони соҳаи ҳуқуқшиносӣ пайдоиши падидаи мазкурро ба нимаи дуюми асри XIX нишон дода, замони рушди он солҳои 60-70-уми асри XX рост меояд. Аз нуқтаи назари таърихшиносон замони пайдоиши иҷораи молиявӣ (лизинг) ба давраи рушди муносибатҳои соҳаи нақлиёт, аз ҷумла нақлиёти роҳи оҳан рост меояд. Муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт лаҳзаи пайдоиши ин падидаро ба давраҳои хеле қадим мансуб дониста, пайдоиши лизингро ба давлати Шумер, Қонунҳои Хаммурапӣ ва Қонунҳои (кодекси) Юстиниан вобаста медонанд.

2. Аввалин ширкате, ки фаъолияти он сирф ба лизинги имрӯза шабоҳат дошт ба соли 1887 рост меояд. Дар соли 1952 аввалин ширкати лизингӣ аз тарафи Ҳенри Шофелд дар ҳудуди ИМА таъсис дода шуд, ки ин ширкат мустақилона фаъолияти лизингиро барои додугирифтӣ таҷҳизот амалӣ менамуд. Баъдан, дар охири солҳои 50-60-уми асри XX ширкатҳои лизингӣ дар Олмон, Фаронса, Британияи Кабир, Италия, Ҷопон ва дигар кишварҳои ҷаҳон пайдо шуданд.

2. Таърихи ташаккул ва инкишофи падидаи лизинг дар ҶТ-ро бо дарназардошти қабули зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ворид намудани тағйироту иловаҳои дахлдор ба онҳо, таъсиси ташкилоту ширкатҳои лизингӣ ва фаъолияти амалии онҳо ба ду марҳилаи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст: аз соли 1999 то соли 2003; аз соли 2003 то имрӯз.

- марҳилаи аввал, яъне аз соли 1999 то соли 2003 барои он ҳамчун марҳилаи мустақил эътироф карда шудааст, ки пайдоиши ин падида ба соли 1999 замони қабули КГ ҚТ (қ. 2) рост меояд. Баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ падидаи лизинг маротибаи аввал дар сатҳи қонунгузории маданӣ муқаррар карда шуд, ки минбаъд шурӯъ аз солҳои 2000 дар ҳудуди ҚТ аввалин амалиётҳои лизингӣ дар самти лизинги ҳавопаймоҳо ба вуҷуд омада буданд. Минбаъд бинобар сабаби ба вуҷуд омадани муҳимияти такмили қонунгузорӣ, мушкилотҳои танзими ҳуқуқи падидаи лизинг дар ҷомеа, мутобиқ кардани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба санадҳои байналмилалӣ зарурати қабули қонуни махсуси соҳавӣ ба миён омад, ки бо қабули он марҳилаи нави рушди падидаи мазкур дар ҚТ ба вуҷуд омад.

- марҳилаи дуюм, яъне аз соли 2003 то ҳозир. Баъди қабули Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муносибатҳои ин соҳа дар амал каме бошад ҳам, рушд намуд. Махсусан, таъсисёбии Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» тавонист дар кишвар муносибатҳои амалии лизингиро ба миён орад. Айни замон дар ҚТ аксар амалиётҳои лизингӣ маҳз аз ҷониби корхонаи мазкур анҷом дода мешавад. Аммо солҳои охир пайдоиши ширкатҳои нави лизингӣ низ ба рушд ва инкишофи муносибатҳои лизингӣ замина гузошта истодаанд. Тағйири иловаҳое, ки солҳои охир ба Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ворид гардид ва қабули КМ ҚТ (24 декабри соли 2022, №1918), аз он дарак медиҳад, ки вобаста ба татбиқнамоии меъёрҳои Қонуни мазкур дар амал чораҳо андешида шуда истодаанд.

3. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар баробари лизинги молиявӣ, инчунин лизинги амалиётӣ ва баргардонидашаванда низ амал мекунад. Ҳолати мазкур, бори дигар гувоҳи он аст, ки истилоҳи «иҷораи молиявӣ» дарбаргирандаи мазмуну муҳтавои истилоҳи «лизинг» набуда, нисбат ба он

махдудтар буда, як намуди лизинг ба шумор меравад. Масъалаи мазкур, бо дарназардошти таҳқиқоти муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихи пайдоиш, таҷрибаи байналмилалӣ, мазмуни этимологӣ ва таҷрибаи амалии ташкилоту ширкатҳои лизингӣ асоснок карда мешавад.

4. Аз мафҳуми шартномаи лизинг, ки дар қонунгузорӣ муқаррар карда шудааст, бармеояд ки дар ду ҳолат яке лизинги молиявӣ ва дигаре лизинги баргардонидашаванда объекти лизинг ба лизинггир мегузарад, аммо танҳо истилоҳи «соҳибӣ ва истифодабарии муваққатии» муқаррар карда шудааст, ки мафҳуми мазкур маҳдуд буда, танҳо ба лизинги амалиётӣ тааллуқ дошта метавонад. Ҳамзамон, танҳо ба мақсади соҳибкорӣ пешбинӣ шудани шартномаи мазкур муамморо ба вуҷуд оварда метавонад, зеро таҷрибаи калони давлатҳои хориҷӣ ба дигар мақсадҳо истифода шудани шартномаи лизингро муқаррар намудааст.

5. Вобаста ба мавқеи шартномаи лизинг дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ҳаминро қайд кардан бамаврид аст, ки шартномаи лизингро ба ин ё он шартнома вобаста намудан ғайриимкон аст. Дар низоми шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ шартномаи лизинг бо доштани хусусиятҳои худ аз дигар шартномаҳо фарқ дошта онро ба ин ё он шартнома мансуб дониста наметавонем. Аз ин лиҳоз хуб мешуд, дар қонунгузориҳои кишвар шартномаи мазкур аз низоми шартномаи иҷора гирифта шуда, чун шартномаи мустақили ҳуқуқи маданӣ эътироф карда шавад.

6. Шартномаи лизинг шартномаи дутарафа ба шумор меравад, зеро аввалан ҳолати мазкур аз ҳуди мафҳуми ин шартнома бармеояд, дуввум аксар меъёрҳои қонунгузорӣ низ ҳуқуқу уҳдадориро, масъулият ва ҷавобгарии мутақобилаи ду субъект: лизингдех ва лизинггирро муайян мекунад. Ҳамзамон ҳангоми бастании ин шартнома лизингдех ва лизинггир манфиатҳои алоҳида дошта, ғурушанда дар ин муносибатҳо субъекти

иловагӣ маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз сетаарафа ё бисёртарафа будани шартномаи мазкур қобили дастгирӣ намебошад.

7. Дар натиҷаи таҳлилҳои анҷомдодашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки аслан дар қонунгузорӣ вобаста ба ду навъи лизинг: 1) дохилӣ ва байналмилалӣ; 2) лизинги молиявӣ, лизинги амалиётӣ ва лизинги баргардонидашаванда муқаррарот пешбинӣ кардан зарур аст, зеро дигар навъҳои лизинг метавонанд дар заминаи ҳамин намудҳо ба вучуд оянд. Албатта аз нуқтаи назари илмӣ таҳлил намудани онҳо шарт мебошад, лекин дар қонунгузорӣ дарҷ намудани ҳар як навъи он зарурияти амалӣ надорад. Дар диссертатсия бо дарназардошти маҳакҳои гуногун падидаи лизинг таснифбандӣ гардидааст, ки дар заминаи он метавон вобаста ба навъҳои алоҳидаи он шинос гардида, бо мақсади мукаммал намудани қонунгузорӣ дар ин самт тадбирҳои лозимиро роҳандозӣ намуд.

8. Таҳлили қонунгузории маданияи ҶТ собит намуд, ки ду истилоҳ «мавзӯ» ва «объект» барои шартномаҳои ҳуқуқи маданӣ ба як маъно истифода гардидаанд. Новобаста аз он, ки дар таҳқиқоти мазкур низ бо дарназардошти талаботи қонунгузории маданӣ ин ду истилоҳ ба як маъно истифода шудаанд, аммо умумият ва фарқияти он мавриди таҳлил қарор дода шуда, истифодабарии «объекти шартномаи лизинг» мувофиқи мақсад мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки мавзуи шартнома аз объекти шартнома васеътар буда, дар мавзуи шартнома ба ғайр аз объект, инчунин амали тарафҳо (ҳаракат ё беҳаракатӣ) вобаста ба бавучудории объекти шартномаро фаро мегирад. Ҳамзамон, гарчанде дар м. 747 КМ ҶТ объекти шартномаи мазкур «молу мулк» нишон дода шуда бошад, аммо дар м. 749 Кодекси мазкур ва м. 4 Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» ба сифати объект «ашё» муқаррар карда шудааст.

9. Дар баъзе адабиёти ҳуқуқӣ андешаҳо оид ба эътироф намудани ҳайвонот ба сифати объекти шартномаи лизинг ҷой дорад, албатта андешаи

мазкур то андозае қобили дастгирӣ ҳам ҳаст, зеро мумкин аст, барои эҳтиёҷоти кишоварзӣ ё бо мақсади ҷойгир намудани ҳайвоноти нодир дар боғи ҳайвонот амалиётҳои лизингӣ анҷом дода шавад.

10. Бо мақсади таъмини амният ва мудифаи мамлакат, нигоҳ доштани сулҳу ягонагӣ, таъмини тартиботи ҳуқуқию ҷамъиятӣ, фаъолияти муътадили қувваҳои ҳарбӣ истифодаи амалиёти лизингӣ оид ба объектҳои соҳаи ҳарбӣ мубрам маҳсуб меёбад, зеро ҳолати мазкур аввалан, аз нуқтаи назари молиявӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, дуввум имкониятҳои васеи сармоягузорию дар ин самт ба вуҷуд оварда метавонад. Чунин таҷриба дар мамлакатҳои хориҷӣ, аз ҷумла ФР низ ҷой дорад.

11. Дар шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) гарчанде се субъект иштирок намоёнд ҳам, аммо шартномаи мазкур шартномаи дутарафа буда, дар муносибатҳои ҳуқуқи маданӣ истилоҳи субъектҳои шартнома ва тарафҳои шартнома тафовут доранд, ки оид ба масъалаи мазкур дар ин таҳқиқот таҳлилҳо анҷом дода шудаанд. Ба сифати субъектҳои асосии ин шартнома лизингдех, лизинггир ва фурӯшанда баромад менамоёнд. Шартномаи мазкурро бе мавҷудияти фурӯшанда дарк кардан ғайриимкон мебошад, зеро фурӯшанда ҳамчун субъект дар муносибатҳои лизингӣ баромад намуда, дар назди лизингдех ва лизинггир дорои ҳуқуқи уҳдадориҳои махсус мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар фурӯшанда низ бояд ҳамчун субъекти шартномаи мазкур дар ин муносибатҳо эътироф карда шавад.

12. Қобилияти ҳуқуқдорӣ ва қобилияти амалкунии лизингдех (дар шакли шахсони ҳуқуқӣ) на ҳама вақт дар як ҳолат ба вуҷуд омада дар як ҳолат қатъ мегардад, ҳастанд ҳолатҳое, ки аввал қобилияти ҳуқуқдорӣ ба вуҷуд меояд, баъдан қобилияти амалкунӣ пайдо мешавад.

13. Аслан муайяннамоии ҷавобгарии тарафҳои шартномаи лизинг аз мафҳуми ҳуди ин шартнома муайян карда мешавад. Зеро, хусусияти

шартномаи лизинг ин ҷавобгарӣ вобаста ба интихоби фурӯшанда мебошад. Одатан ташаббускори муомилоти лизингӣ лизинггир буда, ба лизингдеҳ барои соҳиб шудан ба таҷҳизоти дахлдор дархост пешниҳод менамояд. Лизингдеҳ бошад молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ харидорӣ менамояд. Дар чунин ҳолат, мантиқан тахмин кардан мумкин аст, ки азбаски иҷорагир молу мулк ва фурӯшандаи онро мустақилона интихоб мекунад, пас дар ин ҳолат лизингдеҳ бояд ҷавобгар набошад.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Барои мукамал гардонидани қонунгузорӣ ворид намудани **тағйиру иловаҳои зерин** ба мақсад мувофиқ аст:

1. Пешниҳод мегардад, ки дар КМ ҚТ §8 боби 39 хориҷ карда шуда, боби 39¹ дар таҳрири зерин илова карда шавад:

«Боби 39¹. Шартномаи лизинг

Моддаи 761¹. Шартномаи лизинг

1. Мувофиқи шартномаи лизинг лизингдеҳ уҳдадор мешавад молу мулки нишондодаи лизинггирро аз фурӯшандаи муайянкардаи ӯ ба моликият харидорӣ намуда, онро барои соҳибӣ, истифодабарӣ ва минбаъд пайдо намудани ҳуқуқи ихтиёрдорӣ, ба истиснои ҳолатҳои пешбиникардаи қонунгузорӣ бо пардохт ба лизинггир пешниҳод намояд.

2. Муносибатҳо аз рӯйи шартномаи лизинг тибқи Қонуни ҚТ «Дар бораи лизинг» танзим мегарданд».

2. Дар ном ва матни Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» калимаи «иҷораи молиявӣ (лизинг)» хориҷ карда шуда, ба ивази он калимаи «лизинг» илова карда шавад.

3. Дар баробари мафҳумҳои асосие, ки дар Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» муқаррар карда шудааст, ҳамзамон илова

намудани мафҳумҳои шартномаи лизинг, муҳлати лизинг ва истеҳлоки мувофиқи мақсад мебошад.

4. Дар банди «д» қисми 1 моддаи 8 калимаи «тамғае» ба калимаи «аломате» иваз карда, дар банди «а» қисми 2 моддаи 8 пас аз калимаи «муайянгардида», калимаҳои «ва бо ҳамаи асбобу анҷом, инчунин ҳуҷҷатҳо (шиносномаи техникӣ ва ғайра)» илова карда шавад.

5. Банди «д» қисми 1 моддаи 9 Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» чунин муқаррар карда шавад: «д) дар ҳолати ба таври назаррас бад шудани шароити истифодабарии объекти лизинг, ки ҳолати мазкур аз иродаи лизинггир вобаста нест, камкунии маблағи пардохтҳои лизингро талаб намояд, ба шарте ки чунин ҳолат дар шартнома пешбинӣ шуда бошад».

НОМГҶҶИ АДАБИЁТ (МАЪХАЗҶО)

I. Санадҳои меърии ҳуқуқӣ ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ

[1]. Конститутсияи ҚТ аз 6 ноябри соли 1994 дар раъйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо роҳи раъйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. – Душанбе, 2016. – 137 с.

[2]. Конвенция о международном финансовом лизинге // СЗ РФ. – 1999. – № 32. – Ст. 4040.

[3]. Созишнома дар бораи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилӣ барои васеъ намудани фаъолияти лизингӣ дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аз 12 октябри соли 2005 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24 марти соли 2023).

[4]. Гражданский кодекс Квебека: Перевод с англ. и фр. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1999. – 472 с.

[5]. Кодекси андози ҚТ аз 3 ноябри соли 2021, №549 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.03.2023).

[6]. Кодекси маданияи ҚТ (қисми 1) аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.01.2024).

[7]. Кодекси маданияи ҚТ (қисми 2) аз 24 декабри соли 2022, №1918 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 08.12.2023).

[8]. Кодекси нақлиёти автомобилии ҶТ аз 2 апрели соли 2020 №1689 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2022).

[9]. Кодекси шахрсозии ҶТ аз 28 декабри соли 2012, №933 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2022).

[10]. Кодекси фазои ҳавоии ҶТ аз 13 ноябри соли 2023, №1999 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2022).

[11]. Кодекси манзили ҶТ аз 18 марти соли 2022, №1852 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.01.2022).

[12]. Кодекси граждании ҶТ (қисми 1) аз 30 июни соли 1999, №802 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 30.12.2022).

[13]. Кодекси граждании ҶТ (қисми 2) аз 11 декабри соли 1999, №884 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.04.2020).

[14]. Қонуни ҶТ «Дар бораи иҷора дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 6 декабри соли 1990, №561 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 10.04.2020).

[15]. Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 22 апрели соли 2003, №9 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 16.01.2024).

[16]. Қонуни ҚТ «Оид ба ворид намудани тағйироту илова ба Қонуни ҚТ «Дар бораи иҷораи молиявӣ (лизинг)» аз 13 ноябри соли 2024, №2111 // [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://jumhuriyat.tj> (санаи муроҷиат: 25.11.2024).

[17]. Қонуни ҚТ «Дар бораи муфлисшавӣ» аз 8 декабри соли 2003, №46 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 11.06.2023).

[18]. Қонуни ҚТ «Дар бораи бақайдгирии давлатии молу мулки ғайриманқул ва ҳуқуқҳо ба он» аз 20 марти соли 2008, №375 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.01.2022).

[19]. Қонуни ҚТ «Дар бораи низоми иҷозатдиҳӣ» аз 22 июни соли 2023, №1968 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.01.2022).

[20]. Қонуни ҚТ «Дар бораи ипотека» аз 20 марти соли 2008, №364 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 10.01.2022).

[21]. Қонуни ҚТ «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30 майи соли 2017, №1414 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия».

Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 24.03.2023).

[22]. Қонуни ҚТ «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 март соли 2016, №1299 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 24.03.2023).

[23]. Қонуни ҚТ «Дар бораи тамғаҳои молӣ ва тамғаҳои хизматрасонӣ» аз 5 март соли 2007, №234 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.02.2023).

[24]. Қонуни ҚТ «Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор» аз 13 июни соли 2013, №964 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 24.03.2023).

[25]. Қонуни ҚТ «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» аз 19 майи соли 2009, №524 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 26.03.2023).

[26]. Қонуни ҚТ «Дар бораи корхонаҳои давлатӣ» аз 28 феввали соли 2004 №10 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.01.2024).

[27]. Фармони Президенти ҚТ «Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028» аз 6 феввали соли 2018, №1005 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҚТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 15.06.2025).

[28]. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи Барномаи рушди соҳаи механикони инноватсионии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2025-2029» аз 29 ноябри соли 2024, №624 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.06.2025).

[29]. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тасдиқи Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» аз 30 апрели соли 2021, №168 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.03.2023).

[30]. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 3 марти соли 2014 №144 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.06.2025).

[31]. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи таъсиси Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 30 ноябри соли 2007, №597 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.01.2024).

[32]. Қарори Ҳукумати ҶТ «Дар бораи тасдиқи Оинномаи Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 05 марти соли 2008, №107 // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 13.01.2024).

[33]. Фармоиши раиси Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Дастурамал оид ба ҳисоб ва пардохти андоз аз

арзиши иловашуда» аз 27 марті соли 2013, №8-ф // Манбаи электронӣ: <https://andoz.tj> (санаи мурочиат: 08.05.2024).

[34]. Қарори Раёсати Бонки Миллии Тоҷикистон «Оид ба тасдиқи Дастурамали №141 «Дар бораи тартиби баҳисобгирии бухгалтерии иҷораи молиявӣ (лизинг) дар бонкҳо» аз 06 июли соли 2005, №178 (Дар Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2005, №147 ба қайд гирифта шудааст) [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <https://nbt.tj> (санаи мурочиат: 13.02.2023).

[35]. Федеральный закон РФ «О финансовой аренде (лизинге)» от 29 октября 1998 года, №164-ФЗ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ivo.garant.ru> (дата обращения: 16.01.2024).

[36]. Закон Республики Азербайджан «О лизинге» от 29 ноября 1994 года, №930 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://images.policy.mofcom.gov.cn> (дата обращения: 16.01.2024).

[37]. Закон Республики Казахстан «О финансовом лизинге» от 5 июля 2000 года, №78-II [Захираи электронӣ]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://online.zakon.kz> (дата обращения: 16.01.2024).

[38]. Закон Республики Узбекистан «О лизинге» от 14 апреля 1999 года, №756-1 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lex.uz> (дата обращения: 16.01.2024).

[39]. Закон Украины «О финансовом лизинге» от 04 февраля 2021 года, №1201-IX // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://urst.com.ua> (дата обращения: 16.01.2024).

[40]. Гражданский кодекс Украины от 16 января 2003 г., № 435-IV // [Захираи электронӣ]. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата обращения: 16.01.2024).

[41]. Тартиби гузаронидани амалиётҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) ва механизми баргардондани маблағҳои пулӣ ба КВДЧ «Тоҷикагролизинг» бо

фармоиши Корхонаи воҳиди давлатии Ҷумҳуриявии «Тоҷикагролизинг» аз 12 майи соли 2008, №05 тасдиқ шудааст. – Душанбе, 2008. – 70с.

[42]. Королевское постановление Бельгии от 10 ноября 1967 года, №55 «Определяющее юридический статус предприятий, практикующих финансовую аренду» // Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран. – М., 1989.

[43]. Единообразный торговый кодекс США: Пер. с англ. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 427 с.

[44]. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии ҶТ аз 1 декабри соли 2016, №636 тасдиқ шудааст // Махзани мутамаркази иттилоотӣ ҳуқуқии ҶТ «Адлия». Шакли 7.0. [Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: URL: <http://www.adlia.tj> (санаи муроҷиат: 13.01.2024).

[45]. Паёми Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри соли 2023 // Захираи электронӣ]. Манбаи дастрасӣ: <https://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 20.05.2024).

II. Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[46]. Абрютинa, М.С., Грачев, А.В. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия [Текст] / М.С. Абрютинa, А.В. Грачев. – М.: Дело и сервис, 2000. – 256 с.

[47]. Алексеев, С.С. Общая теория права [Текст]: В 2-х т. Т.1. – М., 1981. – 363 с.

[48]. Аристотель. Риторика // Античные риторики [Текст]: – Москва: Дрофа, 1978. – 230 с.

[49]. Аюшева, И.З. Аренда. Договор финансовой аренды (договор лизинга). Гражданское право [Текст]: учебник / И.З. Аюшева. – М., 2011. – 267с.

- [50]. Бадалов, Ш.К., Гафуров, А.Д., Сафаров, Д.С., Сафаров, А.И. *Хуқуқи нақлиёт [Матн]: васоити таълимӣ* / Ш.К. Бадалов, А.Д. Гафуров, Д.С. Сафаров, А.И. Сафаров. – Душанбе, 2012. – 356 с.
- [51]. Беженцев, А.А. *Правовое регулирование лизинговой деятельности: конспект лекций [Текст]* / А.А. Беженцев: – СПб.: ИВЭСЭП, Знание, 2008. – 48 с.
- [52]. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. *Договорное право [Текст]: Кн. 1. Общие положения. 2-е изд. испр* / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М., 1999. – 840 с.
- [53]. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. *Договорное право. Книга вторая [Текст]: Договор о передаче имущества* / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: «Статут», 2000. – 795 с.
- [54]. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. *Договорное право. Книга первая [Текст]: Общие положения: 2-е изд.* / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2005. – 840 с.
- [55]. Брагинский, М.И., Витрянский, В.В. *Договорное право [Текст]: Общие положения* / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2002. – 841 с.
- [56]. Братусь, С.Н. *Юридическая ответственность и законность [Текст]* / С.Н. Братусь. – М. Юридическая литература, 1976. – 215 с.
- [57]. Васильев, Н.М., Катyrин, С.Н., Лепе, Л.Н. *Лизинг как механизм развития инвестиций и предпринимательства [Текст]* / Н.М. Васильев, С.Н. Катyrин, Л.Н. Лепе. – М., 1999. – 279 с.
- [58]. Васильев, Н.М., Катyrин, С.Н., Лепе, Л.Н. *Лизинг: организация, нормативно-правовая основа, развитие [Текст]* / Н.М. Васильев, С.Н. Катyrин, Л.Н. Лепе. – М.: Торгово-промышленная палата Российской Федерации, 1997. – 176 с.
- [59]. Витрянский, В.В. *Договор аренды и его виды: прокат, фрахтование на время, аренда зданий, сооружений и предприятий, лизинг*

[Текст]: (Изд. 3-е, стереотипное) / В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2005. – 294 с.

[60]. Витрянский, В.В. Договор аренды и его виды: прокат, фрахтование на время, аренда зданий, сооружений и предприятий, лизинг / В.В. Витрянский. – М.: Статут, 1999. – 299 с.

[61]. Витрянский, В.В. Договор аренды и его виды: прокат, фрахтование на время, аренда зданий и сооружений и предприятий, лизинг [Текст]: 3-е изд., стереотипное / В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2001. – 300 с.

[62]. Горемыкин, В.А. Лизинг. Практическое учебно-справочное пособие [Текст] / В.А. Горемыкин. – М.: ИНФРА - М, 1997. – 384 с.

[63]. Горемыкин, В.А. Основы технологии лизинговых операций [Текст]: учеб. пособие / В.А. Горемыкин. – М., 2000. – 511 с.

[64]. Гражданское право Российской Федерации. Учебник. Т. I [Текст] / Под ред. О.Н. Садилов. – М.: «Контракт», 2006. – 478 с.

[65]. Гражданское право. Учебник, часть 2. [Текст] / Под ред. А.П. Сергеева. – М., 1997. – 778 с.

[66]. Гражданское право. Ч. 1 [Текст] / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. 5-е изд. – М.: Проспект, 1996. – 550 с.

[67]. Гражданское право: Учебник. В 2-х т. Т.1 [Текст] / Под ред. Е.А. Суханова. – М., 2004. – 669 с.

[68]. Гражданское право: учебник. В 2-х т. 2 [Текст] / Отв. ред. профессор Е.А. Суханова. – М.: БЕК, 2003. – 681 с.

[69]. Гражданское право. Т. 1: учеб. пособие [Текст] / отв. ред. Е.А. Суханов. – М., 1998. – С. 294.

[70]. Гражданское право. Учеб.: в 3-х т. Т.1. [Текст] / отв. ред. А.П. Сергеев и Ю.К. Толстой. – М., 2004. – 773 с.

[71]. Гражданское право: учебник Ч. 1. [Текст] / Под ред. Ю.К. Толстого, А.П. Сергеева. – М., 1996. – 632 с.

[72]. Грибанов, В.П. Осуществление и защита гражданских прав [Текст] / В.П. Грибанов. – М., 2000. – 410 с.

- [73]. Грушечая, Е.П. Договор финансовой аренды (лизинга): конспект лекции для бакалавриата [Текст] / Е.П. Грушечая. – Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2015. – 20 с.
- [74]. Гуляев, А.М. Русское гражданское право. Пособие к лекциям [Текст]. Изд. 4-е, пересмотренное и дополненное / А.М. Гуляев. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1913. – 638 с.
- [75]. Давид, Р., Жоффе-Спинозе, К. Основные правовые системы современности [Текст] / Пер. с фр. В.А. Туманова. – М.: Международные отношения, 1999. – 398 с.
- [76]. Зайцев, В.В., Мерцалова, Ю.А. Гражданско-правовое регулирование лизинговой деятельности в сфере предпринимательства [Текст]: учебник пособие / В.В. Зайцев, Ю.А. Мерцалова. – Орел: Изд-во ОРАГС, 2003. – 160 с.
- [77]. Зеркалов, Д.В. Международный лизинг: Хрестоматия [Текст] / Д.В. Зеркалов. – Киев: «Основа», 2012. – 289 с.
- [78]. Золотухин, А.В., Султонова, Т.И. Предпринимательское право Республики Таджикистан [Текст]: учебник / А.В. Золотухин, Т.И. Султонова. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – 596 с.
- [79]. Иванов, А.А. Договор финансовой аренды (лизинга) [Текст]: Учеб. -практ. пособие / А.А. Иванов. – М.: Проспект, 2001. – 60 с.
- [80]. Иоффе, О.С. Обязательственное право [Текст] / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
- [81]. Иоффе, О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву [Текст] / О.С. Иоффе. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955. – 311 с.
- [82]. Иоффе, О.С. Избранные труды в 4-х томах. Т.1. [Текст] / О.С. Иоффе. – СПб., 2003. – 572 с.

- [83]. Иоффе, О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву [Текст] // Избранные труды по гражданскому праву / О.С. Иоффе. – М., 2000. – 144 с.
- [84]. Иоффе, О.С. Советское гражданское право [Текст] / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1967. – 494 с.
- [85]. Кабатова, Е.В. Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация [Текст] / Е.В. Кабатова. – М.: Наука, 1991. – 130 с.
- [86]. Кабатова, Е.В. Лизинг: понятие, правовое регулирование, международная унификация [Текст] / Е.В. Кабатова. – М.: Наука, 2011. – 132 с.
- [87]. Кабутов, Э.Д. Частноправовое регулирование оказания услуг трудоустройства в Республике Таджикистан [Текст]: монография / Э.Д. Кабутов. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – 192 с.
- [88]. Комментарий части второй Гражданского кодекса Российской Федерации [Текст]. – М., 1996. – 652 с.
- [89]. Красавчиков, О.Л. Категории науки гражданского права. Избранные труды [Текст]: В 2 т. Т. 2. / О.Л. Красавчиков. – М., 2005. – 492 с.
- [90]. Красавчиков, О.А. Гражданско-правовая ответственность за нарушение обязательств Т. 1. [Текст] // Советское гражданское право / О.Л. Красавчиков. – М., 1972. – 492 с.
- [91]. Қурбонов, Қ.Ш., Ғаффорзода, И.Ғ. Ҳуқуқи граждaнӣ [Матн]: қисми 1 китоби дарсӣ / Қ.Ш. Қурбонов, И.Ғ. Ғаффорзода. – Душанбе: «Донишварон», 2017. – 504 с.
- [92]. Қурбонов, Қ.Ш. Ҳуқуқи граждaнӣ [Матн]: қисми 1 (китоби дарсӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2014. – 488 с.
- [93]. Лаврушина, О.И. Банковские операции: учебное пособие [Текст] / коллектив авторов // Под ред. О.И. Лаврушина: – 3-е изд., перераб. – Москва: «КНОРУС», 2018. – 380 с.

[94]. Малеин, Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность [Текст] / Н.С. Малеин. – М.: Юрид. лит., 1985. – 192 с.

[95]. Мансурӣ, Ш.Ҷ. Иҷрои уҳдадориҳои пулӣ [Матн]: монография / Ш.Ҷ. Мансурӣ. – Душанбе: «Нушбод», 2022. – 180 с.

[96]. Мавлоназаров, О.А. Право потребителей на надлежащую рекламу и его защита по законодательству Республики Таджикистан [Текст]: монография / О.А. Мавлоназаров. – Душанбе: «ЭР-граф», 2016. – 176 с.

[97]. Маҳмудов, М.А., Менглиев, Ш.М. Ҳуқуқи хусусии римӣ [Матн] / М.А. Маҳмудов, Ш.М. Менглиев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – 176 с.

[98]. Маҳмудов, М.А., Тағойназаров, Ш.Т., Бобочонов, И.Ҳ., Бадалов, Ш.К. Тафсири Кодекси гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон (қисми якум) [Матн] / М.А. Маҳмудов, Ш.Т. Тағойназаров, И.Ҳ. Бобочонов, Ш.К. Бадалов. – Душанбе: ЭР-граф, 2010. – 1000 с.

[99]. Мейер, Д.И. Русское гражданское право: В 2 ч. Ч. 1 [Текст] / Д.И. Мейер. – М.: Статут, 1997. – 286 с.

[100]. Мирзозода, П.З. Масъалаҳои ҳуқуқии танзими сифати мол, кор ва хизмат дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти сивилистӣ [Матн]: монография / П.З. Мирзозода. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 412 с.

[101]. Муртазокулов, Дж. С. Гражданско-правовые проблемы организации и деятельности дехканских (фермерских) хозяйств в Таджикистане [Текст]: монография / Дж. Муртазокулов. – М.: ООО «НИПКЦ Восход-А», 2012. – 336 с.

[102]. Мухтасари Қонунномаи Сосониён [Матн] / Зери назари профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 300 с.

[103]. Насриддинзода, Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ) [Матн] / Э.С. Насриддинзода. – Душанбе: «Меҳрона-2017», 2019. – 204 с.

[104]. Ойгензихт, В.А. Избранные труды [Текст] / В.А. Ойгензихт. – Душанбе: «Типография ТНУ», 2019. – 1042 с.

[105]. Петров, В.Н., Петрова, В.Л. Лизинг: практическое руководство [Текст] / В.Н. Петров, В.Л. Петрова. – М., 1992. – 63 с.

[106]. Прилуцкий, Л. Финансовый лизинг: правовые основы, экономика, практика [Текст] / Л. Прилуцкий. – Москва: «Ось-89», 1997. – 271 с.

[107]. Пугинский, Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях [Текст] / Б.И. Пугинский. – М., 1984. – 224 с.

[108]. Раҳимзода, М.З. Проблемаҳои мубрами ҳуқуқи соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография / М.З. Раҳимзода. – Душанбе: Дониш, 2019. – 557 с.

[109]. Раҳимзода, М.З. Фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария ва танзими ҳуқуқӣ [Матн]: монография / М.З. Раҳимзода. – Душанбе, 2018. – 420 с.

[110]. Романец Ю.В. Система договоров в гражданском праве России [Текст]: монография / Ю.В. Романец. – Москва: Норма: ИНФРА-М, 2013. – 495 с.

[111]. Сангинов, Д.Ш. Ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон (матни лексия) [Матн]: воситаи таълимӣ / Д.Ш. Сангинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 439 с.

[112]. Сафарзода, Б.А., Раҳмон, Д.С., Миралиев, И.Қ., Саидзода, И.И., Саъдизода, Ҷ., Шоев, Ф.М. Ҳуқуқшиносии муқоисавӣ (васоити таълимӣ) [Матн] / Дар зери таҳрири д.и.х., профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – 144с.

[113]. Серегин, В.П., Халевинская, Е.Д. Лизинг как форма инвестиционной деятельности [Текст] / В.П. Серегин, Е.Д. Халевинская. – М., 1998. – 127 с.

[114]. Серкова, Ю.А. Правовое регулирование отношений по финансовой аренде (лизингу) [Текст]: монография / Ю.А. Серкова. – Казань, 2005. – 207 с.

[115]. Советское гражданское право [Текст]: учебник. В. 2-х томах. Т. 1 / Под ред. О.А. Красавчикова. – М., 1985. – 544 с.

[116]. Соҳибов, М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граждании иҷораи қитъаи заминҳои табиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон: монография [Матн]: нашри аввал / Зери таҳрири Ғаюров Ш.К. – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи граждании факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе: Графика-83, 2020. – 238 с.

[117]. Соҳибов, М.М., Саидов, Ҳ.М., Хоҷамуродов, Д.Г., Бобохонов, Ҳ.З. Ҳуқуқи шартномавӣ [Матн] / М.М. Соҳибов, Ҳ.М. Саидов, Д.Г. Хоҷамуродов, Ҳ.З. Бобохонов // Зери таҳрири профессор Ғаюров Ш.К. – Душанбе: Андалеб Р, 2015. – 244 с.

[118]. Соҳибзода, М.М., Шерзода, Б.С. Падидаҳои нави ҳуқуқи маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: монография: нашри аввал // Зери таҳрири Ғаюрзода Ш.К. – мудири кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, д.и.ҳ., профессор. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2023. – 448 с.

[119]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: китоби дарсӣ барои муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Сино, 2018. – 784 с.

[120]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (китоби дарсӣ барои муассисаҳои олии таҳсилоти касбӣ) [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе: Империял-Групп, 2014. – 720 с.

[121]. Сотиволдиев, Р.Ш. Назарияи умумии ҳуқуқ давлат: китоби дарсӣ барои донишҷӯёни факултети ҳуқуқшиносӣ [Матн] / Р.Ш. Сотиволдиев. – Душанбе, 2008. – 566 с.

[122]. Сулаймонов, Ф.С. Ҳуқуқи ашёӣ [Матн]: монография / Ф.С. Сулаймонов. – Душанбе: ДМТ, 2015. – 248 с.

[123]. Усмонов, О.У. Гражданская право дореволюционного Таджикистана [Текст] / О.У. Усмонов. – Душанбе, 1972. – 320 с.

[124]. Харитонов, Ю.С. Договор лизинга [Текст] / Ю.С. Харитонов. – М.: Юрайт-М, 2002. – 224 с.

[125]. Холиқов, А.Ғ. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон (аз давраи пайдоиш то интиҳои асри XIX): қисми 1 [Матн] / А.Ғ. Холиқов / дар зери таҳрири узви вобастаи АИ ҶТ, д.и.х., проф. Тоҳиров Ф.Т. ва узви воб. АУ ҶТ, д.и.т., проф. Якубов Ю. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 301 с.

[126]. Худоёрзода, Б.Т., Саидов, Ҳ.М. Ҳуқуқи маданӣ: қисми 1 [Матн] / Б.Т. Худоёрзода, Ҳ.М. Саидов / Зери назари доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюрзода Ш.К. – Душанбе: Аршан, 2023. – 492 с.

[127]. Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми якум [Матн] / Муҳаррирони масъул: д.и.х., профессор Ғаюров Ш.К. ва н.и.х., дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 320 с.

[128]. Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм [Матн] // Зери таҳрири узви вобастаи АУ Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илми ҳуқуқ, профессор О.У. Усмонов. – Душанбе: АМРИ ИЛМ, 2003. – 302 с.

[129]. Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ: қисми дуюм [Матн] // Муҳаррирони масъул: мудири кафедраи ҳуқуқи гражданин факултети ҳуқуқшиносии ДМТ, доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 342 с.

[130]. Ҳуқуқи гражданин: қисми 1 [Матн] / Зери таҳрири Маҳмудов М.А. – Душанбе: ЭР-граф, 2007. – 432 с.

[131]. Ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Қисми якум (нашри дуюм) [Матн] / Муҳаррирони масъул доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, мудири кафедраи ҳуқуқи маданияи факултети ҳуқуқшиносии

ДМТ Ғаюров Ш.К. ва номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент Сулаймонов Ф.С. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 320с.

[132]. Шонасридинов, Н., Нодиров, Ф.М. Ҳуқуқи соҳибкорӣ: васоити таълимӣ [Матн]: қисми 1 / Н. Шонасридинов, Ф.М. Нодиров. – Душанбе: Прогресс, 2009. – 473 с.

[133]. Шонасурдинов, Н. Договорное регулирование энергосбережения: учебное пособие [Текст] / Н. Шонасурдинов. – Душанбе: Сино, 1992. – 122 с.

[134]. Шпитлер Х.Й. Практический лизинг [Текст] / Х.Й. Шпитлер. – М., 1991. – 163 с.

[135]. Cuming C.C. Model Rules for Lease Financing: A Possible Complement to the UNIDROIT Convention on International Financial Leasing // Uniform Law Review. – 1998. – 371-384 P.

III. Мақола, маъруза ва маҷмуаҳо:

[136]. Азизкулова, Г.С. Рецензия на учебник История государства и права Таджикистана часть 1 (от древнейших времен до X в. авторы Э.С. Насурдинов, Д.С. Сафаров) [Текст] / Г.С. Азизкулова // Правовая жизнь. – №4 (04), 2013. – С. 167-168.

[137]. Анисимов, М., Маслова, И. Лизинговые операции в финансовой и бухгалтерской отчетности: американский опыт и российская практика [Текст] / М. Анисимов, И. Маслова // Финансовый бизнес. – 2001. – № 11. – С. 29-32.

[138]. Балтус, П. Майджер, Б. Школа европейского бизнеса [Текст] / П. Балтус, Б. Майджер // Лизинг-ревю. – 1996. – №1. – С. 25-34.

[139]. Белоус, А. Лизинг-50 лет на мировом рынке и первые шаги в России [Текст] / А. Белоус // Человек и труд. – 2000. – №8. – С. 46-50.

[140]. Витрянский, В.В. Договор финансовой аренды (лизинга) [Текст] / В.В. Витрянский // Вестник ВАС РФ. Специальное приложение «О лизинге». – 1999. – №10. – С. 47-96.

[141]. Витрянский, В.В. Договор финансовой аренды (лизинга) [Текст] / В.В. Витрянский // Спец. приложение к вестнику ВАС №10, – 1999. – №10. – С. 47-96.

[142]. Витрянский, В.В. Существенные условия договора в отечественной цивилистике и правоприменительной практике [Текст] / В.В. Витрянский // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 2002. – №5. – С. 132-142.

[143]. Воронова, Е.А. Логика и принципы оценки финансового состояния лизинговых компаний [Текст / Воронова Елена Александровна // Российская бизнес-газета. – Санкт-Петербург, 2019. – 299 с.

[144]. Газман, В. Лизинг автотранспортных средств [Текст] / В. Газман // Хозяйство и право. – 1997. – №11. – С. 91-102.

[145]. Газман, В.Д. Кризис законодательства о лизинге [Текст] / В. Газман // Хозяйство и право. – 2000. – №4. – С. 93-103.

[146]. Газман, В.Д. Кризис законодательства о лизинге [Текст] / В. Газман // Хозяйство и право. – 2000. – №3. – С. 96-107.

[147]. Газман, В.Д. Рынок лизинговых услуг [Текст] / В.Д. Газман. – М.: Правовая культура, 1999. – 372 с.

[148]. Гаюров, Ш.К. Сущность лизинга в предпринимательском праве [Текст] / Ш.К. Гаюров // Государство и право. – 2002. – №1. – С. 57-61.

[149]. Громов С.А. Обеспечительная функция права собственности лизингодателя на предмет лизинга // Меры обеспечения и меры ответственности в гражданском праве: Сб. ст. / Рук. авт. кол. и отв. ред. – М.А. Рожкова. – М.: Статут, 2010. – 292 с.

[150]. Домина, С. Лизинг - реальная возможность обновления парка автомобилей [Текст] / С. Домина // Автомобильный транспорт. – 1998. – №4. – С. 12-19.

[151]. Зиёев, З.М. Субъекты лизинговых отношений в системе национальной экономики [Текст] / З.М. Зиёев // Государственное управление. – 2021. – №3 (52). – С. 74-81.

[152]. Зинченко, С.А., Гончаров, А.И. Лизинг в гражданском законодательстве России: сущность, формы реализации [Текст] / С.А. Зинченко, А.И. Гончаров // Северо-Кавказский юридический вестник. – 2005. – №1. – С. 20-45.

[153]. Ищенко, Е. Гражданско-правовой институт лизинга [Текст] / Е. Ищенко // Законность. – 1997. – №5. – С. 47-50.

[154]. Кабатова, Е.А. Закон далек от совершенства, но он - закон [Текст] / Е.А. Кабатова // Закон. – 1999. – № 8. – С. 22-26.

[155]. Кедров, Б.М. История науки и принципы ее исследования [Текст] / Б.М. Кедров // Вопросы философии. – 1971. – №9. – С. 78-89.

[156]. Колесникова, Ю.С. Фатхуллин, А.Р. Лизинг как форма инвестиционной деятельности [Текст] / Ю.С. Колесникова, А.Р. Фатхуллин // Вестник экономики, права и социологии. – 2018. – №3. – С. 23-26.

[157]. Комаров, В.В. Межгосударственный лизинг в СНГ (начало, проблемы, перспективы) [Текст] / В.В. Комаров // Государство и право. – 1998. – №9. – С. 103-106.

[158]. Лапшина, О.С., Тужилин, В.А. О понятии договора финансовой аренды в Российской Федерации [Текст] / О.С. Лапшина, В.А. Тужилин // Вестник Самарской гуманитарной академии. – 2018. – №2 (21). – С. 23-31.

[159]. Лелецкий, Д.В. Банковское финансирование лизинга (некоторые вопросы кредитного анализа) [Текст] / Д.В. Лелецкий // Лизинг-ревю. – 1998. – №7-8. – С. 56-62.

[160]. Литвинцев, Г. Воронеж вырывается на взлет в лизинговом тумане [Текст] / Г. Литвинцев // Российская бизнес-газета. – 1999. – №6. – С. 23-25.

[161]. Махмудов, М.А., Химатов, Х.Н. Существенный вклад в развитии теории договорного права (Рецензия на монографию Нодирова Ф.М. «Правовые вопросы изменения и расторжения договора») [Текст] / М.А. Махмудов, Х.Н. Химатов // Правовая жизнь. – 2013. – №2 (02). – С. 190-195.

[162]. Менглиев, Б.Ш. Понятие и предмет договора лизинга [Текст] / Б.Ш. Менглиев // Государство и право. – 2004. – №3. – С. 57-67.

[163]. Мирзоев, А.М. Шартномаи лизинги байналмилалӣ молиявӣ: танзими моддӣ-ҳуқуқӣ ва коллизсионӣ-ҳуқуқӣ [Матн] / А.М. Мирзоев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2025. – №1 (49). – С. 177-185.

[164]. Назирзода, Н.Н. Понятие и признаки финансовой аренды (лизинга) недвижимости [Текст] / Н.Н. Назирзода // Правовая жизнь. – 2025. – №1 (49). – С. 164-176.

[165]. Нодиров, Ф.М. Совершенствование способов прекращения договорных обязательств [Текст] / Ф.М. Нодиров // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан: материалы международной научно-практической конференции (Душанбе; Ходжа Оби Гарм, 1-4 апреля 2009 г.). – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 109-139.

[166]. Палаткин, В. Лизинг в новом свете [Текст] / В. Палаткин // Бизнес-адвокат. – 2002. – №6. – С. 12-17.

[167]. Петров, В. Наши самолеты для наших компаний, но на тайваньские деньги [Текст] / В. Петров // Российская газета. – 1996. – №47. – С. 10-16.

[168]. Прудникова, А.Е. Договор лизинга в системе договора аренды [Текст] / А.Е. Прудникова // Научный журнал КубГАУ. – 2014. – №104 (10). – С. 1-12.

[169]. Раҳимов, М.З. Дар бораи баъзе масъалаҳои ҷавобгариӣ субъётиҳои фаъолияти соҳибкорӣ [Матн] / М.З. Раҳимов // Давлат ва ҳуқуқ. – 2001. – №3. – С. 56-68.

[170]. Решетник, И.С. Юриджическая конструкция лизинга. Комментарий ГК РФ [Текст] / И.С. Решетник // Российская юстиция. – 1997. – №12. – С. 15-17.

[171]. Сабитова, А. Комментарий к Федеральному закону «О лизинге» [Текст] / А. Сабитова // Лизинг-куррьер. – 1990. – №2. – С. 6-31.

[172]. Сайдолимов, Ғ.К., Ғоибназаров, А.Ш. Иҷораи молиявӣ (лизинг) ҳамчун омили таъмини афзоиши сармоягузорӣ дар иқтисодиёти миллӣ

[Матн] / Ғ.К. Сайдолимов, А.Ш. Ғоибназаров // Чавонон дар пайроҳаи таҳқиқ. Маҷмуаи мақолаҳои устодон ва магистрантони ДДҲБСТ. Нашри 4. – Хуҷанд: Дабир, 2021. – С. 235-240.

[173]. Самохвалова, Ю.Н. Международный лизинг [Текст] / Ю.Н. Самохвалова // Библиотечка Российской газеты. – 2000. – №4. – С. 71-72.

[174]. Саъдиев, И.З. Субъекты предпринимательской деятельности в сфере недропользования [Текст] / И.З. Саъдиев // Правовая жизнь. – 2014. – №3 (06) – С. 113-122.

[175]. Сухарчук, В. Виды лизинговых операций [Текст] / В. Сухарчук // Хозяйство и право. – 1998. – №4. – С. 26-31.

[176]. Уголышкова, Е.В. История договора лизинга [Текст] / Е.В. Уголышкова // Гражданин и право. – 2002. – №11-12. – С. 69-82.

[177]. Химматов, Х.Н. Гражданско-правовая ответственность: понятие, виды и развитие в гражданском законодательстве [Текст] / Х.Н. Химматов // Проблемы развития гражданского законодательства Республики Таджикистан: материалы международной научно-практической конференции (Душанбе; Ходжа Оби Гарм, 1-4 апреля 2009г.). – Душанбе: Ирфон, 2009. – С. 86-96.

[178]. Хошимзода, Д.Д. Гражданско-правовое регулирование обязательств по оказании услуг [Текст] / Д.Д. Хошимзода // Вестник Таджикского национального университета. – 2011. – №3 (67). – С. 168-171.

[179]. Ҳимматов, Ҳ.Н. Чанде далел оид ба зарурати табдили номи Кодекси граждони ба Кодекси мадони [Матн] / Ҳ.Н. Ҳимматов // Минбари ҳуқуқшинос. – 2017. – №19-22 (73-76). – С. 4.

[180]. Шимкович, М. Существенные условия и форма договора лизинга [Текст] / М. Шимкович // Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь. – 2003. – №13. – С. 125-129.

[181]. Яқубзода, М.С. Таҳлил ва баҳодиҳии самаранокии имтиёзҳои барои фаъолияти сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.С.

Яқубзода // «Масъалаҳои таъмини самаранокии ҳамбастагии илм ва истеҳсолот». Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (20-21 ноябри соли 2020.) қисми 2. – Душанбе, 2020. – С. 254-267.

IV. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[182]. Абрамов, Ю.В. Правовое регулирование лизинговой деятельности в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Абрамов Юрий Викторович. – Москва, 2014. – 203 с.

[183]. Арсентьева, Е.В. Договор лизинга в современном гражданском праве России и зарубежных стран [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Арсентьева Елена Витальевна. – Казань, 2003. – 242 с.

[184]. Беляева, И.А. Гражданско-правовое регулирование финансовой аренды (лизинга) в предпринимательской деятельности [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Беляева Ирина Анатольевна. – Москва, 2005. – 203 с.

[185]. Гафоров, Ф.Ф. Развитие рынка лизинговых услуг в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Гафоров Фарходжон Фраймонович. – Душанбе, 2019. – 167 с.

[186]. Григорьева, И.М. Правовое регулирование лизинговых отношений в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Григорьева Ирина Михайловна. – Москва, 2014. – 189 с.

[187]. Груздева, А.А. Лизинг в гражданском праве России [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Груздева Ангелина Анатольевна. – Саратов, 2000. – 160 с.

[188]. Гумилевская, О.В. Основания признания права собственности на самовольную постройку [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Гумилевская Оксана Владимировна. – Краснодар, 2008. – 221 с.

[189]. Загидуллин, М.Р. Гражданско-правовая ответственность в исполнительном производстве [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Загидуллин Марат Рашидович. – Казань, 2003. – 177 с.

[190]. Зиёев, З.М. Финансово-экономические аспекты развития лизинговых отношений в сельском хозяйстве (на примере Республики Таджикистан) [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Зиёев Зулфикор Махмадёкубович. – Душанбе, 2020. – 200 с.

[191]. Королев, С.Б. Правовое регулирование лизинга в Российской Федерации [Текст]: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Королев Сергей Борисович. – Москва, 2002. – 160 с.

[192]. Қурбонализода, Н.Ш. Масъалаҳои субъекти ҳуқуқи маданӣ будани шахсони воқеӣ: ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалӣ дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / Қурбонализода Нурулло Шамсулло. – Душанбе, 2023. – 340 с.

[193]. Лисименко, И.Г. Договор лизинга в российском гражданском праве [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Лисименко Иван Григорьевич. – Волгоград, 1999. – 17 с.

[194]. Мезенцев, К.Ю. Правовое положение участников лизинговых отношений [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Мезенцев Константин Юрьевич. – СПб, 2004. – 190 с.

[195]. Прудникова, А.Е. Лизинг как особый вид аренды [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Прудникова Альбина Евгеньевна. – Краснодар, 2003. – 188 с.

[196]. Раззоқова, Г.Ҳ. Самаранокии лизинги молиявӣ дар кишоварзии Тоҷикистон [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / Раззоқова Гулбаҳор Ҳаётовна. – Душанбе, 2019. – 197 с.

[197]. Рахмонов, Л.С. Развитие лизингового предпринимательства в условиях рыночной экономики [Текст]: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Рахмонов Луъмон Субхонович. – Душанбе, 2019. – 198 с.

[198]. Решетник, И.А. Гражданско-правовое регулирование лизинга в Российской Федерации [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Решетник Ирина Александровна. – Пермь, 1998. – 216 с.

[199]. Решетник, И.А. Гражданско-правовое регулирование лизинга в РФ [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Решетник Ирина Александровна. – Пермь, 1998. – 24 с.

[200]. Савранский, М.Ю. Правовое регулирование международного финансового лизинга [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савранский Михаил Юрьевич. – М., 2001. – 192 с.

[201]. Санисалова, Н.А. Гражданско-правовые отношения субъектов договора лизинга [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Санисалова Наталья Александровна. – Саратов, 2005. – 201 с.

[202]. Сахарова, И.В. Правоотношения, возникающие из договоров лизинга и купли-продажи объекта лизинга [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сахарова Ирина Васильевна. – Ростов-на-Дону, 2010. – 242 с.

[203]. Саъдиев, И.З. Танзими ҳуқуқи муносибатҳои соҳибкорӣ дар соҳаи иқтишоф ва истихроҷи нафт ва газ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / Саъдиев Исмоил Зарифович. – Душанбе, 2019. – 197с.

[204]. Соҳибов, М.М. Проблемаҳои танзими ҳуқуқи граҷдани иҷораи қитъаи заминҳои табиноти кишоварзӣ тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / Соҳибов Муҳаммадҷон Маҳмадалиевич. – Душанбе, 2018. – 235 с.

[205]. Сычев, С.А. Правовая природа договора финансовой аренды (лизинга) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Сычев Сергей Алексеевич. – Санкт-Петербург, 2006. – 172 с.

[206]. Торрес Ортега, И.В. Договор лизинга как структурно-сложное обязательство [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Торрес Ортега Ирина Валентиновна. – Москва, 2011. – 197 с.

[207]. Шерзода, Б.С. Реҷаи ҳуқуқии молу мулки ғайриманқул тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти ҳуқуқи маданӣ [Матн]: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.03 / Шерзода Бурҳоналӣ Сабзалӣ. – Душанбе, 2024. – 219 с.

[208]. Щетинина, И.В. Финансовая аренда (лизинг) в Российском гражданском законодательстве: проблемы правового регулирования [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Щетинина Инна Викторовна. – Ростов-на-Дону, 2003. – 175 с.

V. Захираҳои электронӣ ва сомонаҳои интернетӣ:

[209]. Сомонаи расмӣи ҶДММ «ДС лизинг» // Манбаи электронӣ <http://dcl.tj> (санаи дастрасӣ: 30 январӣ соли 2024).

[210]. Сомонаи расмӣи ҶДММ «Ширкати ҳавопаймоии «Сомон Эйр» // Манбаи электронӣ <https://www.somonair.com> (санаи дастрасӣ: 30 январӣ соли 2024).

[211]. Сомонаи расмӣи Бонки Миллии Тоҷикистон // Манбаи электронӣ: <https://nbt.tj> (санаи дастрасӣ: 04.12.2024).

VI. Таҷрибаи судӣ ва мақомоти дигар:

[212]. Бойгонии Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Парвандаи №1-88/2019 (Дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1007-03).

[213]. Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аз тарафи судҳо татбиқ намудани қонунгузориҳое, ки муносибатҳои ҳуқуқи иҷораро ба танзим медароранд» аз 22 декабри соли 2006, таҳти №12 //

Қарорҳои Пленуми Суди Олии ҶТ оид ба парвандаҳои граждани ва оилави.
– Душанбе: ҶДММ «ОФСЕТ», 2023. – С. 217-220.

[214]. Қарори Пленуми Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 июни соли 2007, таҳи №7 «Оиди таҷрибаи тартиби татбиқи Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба ғоизҳо барои ғайриқонунӣ истифода бурдани маблағи ғайр» [Захираи электронӣ]: Манбаи дастрасӣ: <https://soi.tj> (санаи муроҷиат: 14.04.2025)

[215]. Амри Муовини Прокурори генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 ноябри соли 2023, таҳти №8/27-1768сод (Дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1006-03).

[216]. Қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ аз 10 марти соли 2023, таҳти №73245 (Дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1006-03).

[217]. Посухи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 09 июли соли 2024, таҳти №12759/8.1 ба дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1003-03.

[218]. Посухи Бонки Миллии Тоҷиистон аз 02 августи соли 2024, таҳти №11-1053/3037 ба дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1004-03.

[219]. Ҳисоботи КВДҶ «Тоҷикагролизинг» дар давоми соли 2024 ва нимсолаи якуми соли 2025 (Дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1005-03.)

[220]. Посухи ҶДММ «Эсхата-лизинг» ба дархости Донишгоҳи миллии Тоҷикистон аз 06 майи соли 2024, таҳти №01/1002-03.

[221]. Архив Федерального арбитражного суда Западно - Сибирского округа. Дело № Ф04-6140/2006 (26676-А03-38) от 20.09.2006 г.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ва тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд:

[1-М]. Ҳакимов, Я.Б. Мафҳум ва хусусиятҳои иҷораи молиявӣ (лизинг) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // М.М. Соҳибзода, Я.Б. Ҳакимов // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №1(50). – С. 148-156; ISSN 2664-0651.

[2-М]. Ҳакимов, Я.Б. Шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг): мафҳум ва хусусиятҳои он [Матн] // М.М. Соҳибзода, Я.Б. Ҳакимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2021. – №5. – С. 218-225; ISSN 2413-5151.

[3-М]. Ҳакимов, Я.Б. Танзими ҳуқуқии шаклҳои хусусигардонии моликияти давлатӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Я.Б., Ҳакимов, Ш. Раҳимзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – №2 (42). – С. 160-168; ISSN 2410-2903.

[4-М]. Ҳакимов, Я.Б. Таърихи пайдоиш ва инкишофи лизинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Қонунгузорӣ. – 2021. – №3 (43). – С. 76-80; ISSN 2410-2903.

[5-М]. Ҳакимов, Я.Б. Таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқии танзими давлатии ҳосилхезгардонии заминҳои таъиноти кишоварзӣ бо қонунгузориҳои давлатҳои хориҷӣ [Матн] // Я.Б. Ҳакимов, Ҷ.С. Сухробзода // Қонунгузорӣ. – 2021. – №4 (44). – С. 86-91; ISSN 2410-2903.

[6-М]. Ҳакимов, Я.Б. Танзими ҳуқуқии муносибатҳои лизинг (иҷораи молиявӣ) дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] // Я.Б. Ҳакимов, М.А. Тоҷидинов // Қонунгузорӣ. – 2022. – №1 (45). – С. 97-102; ISSN 2410-2903.

[7-М]. Ҳакимов, Я.Б. Мафҳум ва хусусиятҳои шартномаи иҷораи молиявӣ тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // П.З.

Мирзозода, Я.Б. Ҳакимов // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. – №1(41). – С. 127-139; ISSN 2307 – 5198.

[8-М]. Ҳакимов, Я.Б. Предметы шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) [Матн] // П.З. Мирзозода, Я.Б. Ҳакимов // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон – 2023. – №4 (32). – С.130-146; ISSN 2414-9217.

[9-М]. Ҳакимов, Я.Б. Асосҳои қатъ гардидани шартномаи лизинг тибқи қонунгузори маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Қонунгузорӣ. – 2024. – №4 (56). – С. 149-155; ISSN 2410-2903.

[10-М]. Ҳакимов, Я.Б. Падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар мамлакатҳои хориҷӣ: таҳлили муқоисавӣ-ҳуқуқӣ [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №4/2 (70). – С. 396-404; ISSN 2664-0651.

II. Мақолаҳои, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашрияҳои илмӣ-амалӣ ба таърифи расидаанд:

[11-М]. Ҳакимов, Я.Б. О понятии финансовой аренды и лизинга [Текст] // М.М. Соҳибзода, Я.Б. Ҳакимов // XVIII International correspondence scientific specialized conference «International scientific review of the problems of Law, Sociology and Political science». (Boston. USA. January 26-27, 2021). – С. 4-14.

[12-М]. Ҳакимов, Я.Б. Рушд ва инкишофи лизинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Танзими ҳуқуқии самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Маҷлиси конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ амалӣ дар мавзӯи «Рушди қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба самтҳои алоҳидаи соҳибкорӣ» аз 7-уми октябри соли 2021) зери таҳрири докторони илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессорон Раҳимзода М.З., Сангинов Д.Ш. – Душанбе: Матбааи ДМТ. – 2021. – С. 322-332.

[13-М]. Ҳакимов, Я.Б. Танзими ҳуқуқии шартномаи лизинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Национальная правовая система Республики Таджикистан и стран СНГ: анализ тенденций и

перспектив развития: материалы IX Международная научно-практическая конференция, посвященная 30-летию независимости Республики Таджикистан и 25-летию Российско-Таджикского (Славянского) университета (Душанбе, 15-16 октября 2021 г.). – Душанбе: РТСУ, 2021. – С. 52-57.

[14-М]. Ҳакимов, Я.Б. Баъзе андешаҳо оид ба таърихи пайдоиш ва инкишофи лизинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Маводи конференсияи илмӣ-амалии олимони ҷавони ДМТ бахшида ба «Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (солҳои 2020-2040) 18-19-уми майи соли 2023. – Душанбе – 2023. – С. 60-64.

[15-М]. Ҳакимов, Я.Б. Некоторые мысли об истории возникновения и развития лизинга в республике Таджикистан [Текст] // Я.Б. Ҳакимов // International scientific-practical journal. «Endless light in science». Almaty. Kazakhstan (25 June 2023). - С. 281-284.

[16-М]. Ҳакимов, Я.Б. Истифодаи падидаи лизинг (иҷораи молиявӣ) дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] // П.З. Мирзозода, Я.Б. Ҳакимов // International scientific-practical journal. «Endless light in science». Almaty. Kazakhstan (25 September 2023). – С. 88-92.

[17-М]. Ҳакимов, Я.Б. Ҳуқуқу уҳдадориҳои лизингдех тибқи қонунгузории иҷораи молиявӣ (лизинг) [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» (5-уми декабри соли 2023). – Душанбе, 2023. – С. 548-559.

[18-М]. Ҳакимов, Я.Б. Табиати ҳуқуқии шартномаи лизинг дар ҳуқуқи маданӣ [Матн] // П.З. Мирзозода, Я.Б. Ҳакимов // Маводи конференсияи илмӣ назариявии профессорону омӯзгорони кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бахшида ба «30-юмин солгарди қабули Конституцияи Ҷумҳурии

Тоҷикистон» ва эълон гардидани соли 2024 «Соли маърифати ҳуқуқӣ» зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, декани факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Мирзозода П.З. ва номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, мудири кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Мавлоназарзода О.А. – Душанбе: ҶДММ «Аршам», 2024. – С. 56-68.

[19-М]. Ҳакимов, Я.Б. Ҳуқуқу уҳдадориҳои лизинггир тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) [Матн] // Я.Б. Ҳакимов // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба 100-солагии Виктор Аркадевич Ойгензихт «Танзими ҳуқуқи сайёҳӣ ва сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, узви пайвастаи АМИ Тоҷикистон Раҳимзода М.З., номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсенти кафедраи ҳуқуқи соҳибкорӣ ва тиҷорати факултети ҳуқуқшиносии ДМТ Шонасридинов Н. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2024. – С. 186-195.

[20-М]. Ҳакимов, Я.Б. Таҳлили ҳуқуқи муқоисавӣ падидаи иҷораи молиявӣ (лизинг) дар мамлакатҳои хориҷӣ [Матн] // Я.Б. Ҳакимов, Ш.У. Саидов // Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы современности: взгляд молодёжи», посвящённая 30 – летию Конституции Республики Таджикистан и году Правового просвещения (Душанбе, 24 мая 2024 г.). – Душанбе: РТСУ, 2024. – С. 188-203.

[21-М]. Ҳакимов, Я.Б. Ҳуқуқу уҳдадориҳои фурӯшанда тибқи шартномаи иҷораи молиявӣ (лизинг) [Матн] / П.З. Мирзозода, Я.Б. Ҳакимов // Ҳуқуқи инсон: масъалаҳои назарӣ ва амалӣ: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ (6 декабри соли 2024) / Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Мирзозода П.З. – Душанбе: Сомон Принт, 2024. – С. 80-85.

[22-М]. Ҳакимов, Я.Б. Ҳуқуқҳои субъектони самти тиҷоратикунони натиҷаҳои фаъолияти илмӣ ва илмӣ техникаӣ [Матн] // Я.Б. Ҳакимов //

Маҷмӯаи мақолаҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масъалаҳои мубрами танзими ҳуқуқии тиҷоратикунони натиҷаҳои фаъолияти илмӣ, илмию техникӣ ва паркҳои технологӣ: ҳолат, мушкилот ва дурнамо» (Бахшида ба 15 солагии таъсисёбии Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидани соли 2024) (24-уми декабри соли 2024) // Зери назари номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Саидзода И.Ҳ. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2024. – С. 73-83.

III. Маводи дигари илмӣ нашргардида:

[23-М]. Ҳақимов, Я.Б. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ислоҳоти замин» (тафсири оммавию илмӣ ва амалӣ): наشري аввал // Зери таҳрири Саидзода И.Ҳ. – директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент [Матн] / Я.Б. Ҳақимов, М.М. Соҳибзода, Ф.Ш. Шарифзода, М.А. Қодирзода, Ш.Х. Одиназода, М.А. Тоҷидинов, И.И. Исмоилӣ, Ҳ.Р. Раҳмонов, Ш.Б. Қодиров, Б.С. Шерзода. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2022. – 168 с.

[24-М]. Ҳақимов, Я.Б. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тиҷоратикунони натиҷаҳои фаъолияти илмӣ ва илмию техникӣ» (тафсири оммавию илмӣ ва амалӣ): наشري аввал // Зери таҳрири Саидзода И.Ҳ. – директори Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент [Матн] / Я.Б. Ҳақимов, И.Ҳ. Саидзода, М.М. Соҳибзода, Ф.С. Сулаймонов, Н.Ф. Сафарзода, Ш.Х. Одиназода, М.А. Тоҷидинов, М.Т. Тоирзода, Б.С. Шерзода. – Душанбе: Контраст, 2024. – 232 с.